

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Ústav historických věd

Problematika česko-německých manželství na Frýdlantsku v letech 1850–1938

Diplomová práce

2024

Bc. Michaela Vecková

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Michaela Vecková**
Osobní číslo: **H21377**
Studijní program: **N0222A120033 Historie**
Specializace: **Historie – Gender History**
Téma práce: **Problematika česko-německých manželství na Frýdlandtsku. 1850 až 1939.**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Na základě archivního materiálu a pramenů osobní povahy, schematismů a adresářů, ale i pramenů hmotné povahy, se autorka zaměří na osudy vybraných česko-německých rodin v generační perspektivě a širším kontextu sociálních, ekonomických a kulturních dějin.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Prameny:

SOKA Liberec, AM Frýdland, školy Frýdland, spolky Frýdland

Sekundární literatura (výběr)

Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. II. díl, Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869-2005. Praha: Český statistický úřad, 2006. 623 s. ISBN 80-250-1311-1. S. 25–26.

FRAJEROVÁ, Blanka; KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k českým hřbitovům.* Praha: Mladá fronta, 2013. 344 s. ISBN 978-80-204-2984-1. Kapitola Okres Liberec, s. 236.

ANDĚL, Rudolf, a kol. *Frýdlantsko – Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor.* Liberec: Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. S. 102.

Historická statistická ročenka ČSSR, P

Chytilův úplný adresář království českého. Díl 2., Obvod obchodní a živnostenské komory v Liberci. Praha 1914, s

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. března 2022

Termín odevzdání diplomové práce:

30. března 2023

---

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

---

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2022

Prohlášení

Prohlašuji:

Práci s názvem Problematika česko-německých manželství na Frýdlantsku v letech 1850–1938 jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Dašicích dne 14. 6. 2024

Bc. Michaela Vecková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat své vedoucí diplomové práce prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc. za podnětné rady a odbornou pomoc, kterou mi poskytovala při zpracovávání této diplomové práce, a také za čas, jenž mi věnovala.

Anotace

Diplomová práce se zabývá problematikou národnostně smíšených manželství. První část práce se zaměří na vývoj česko-německý vztahů a proměnu národnosti. V další části budou zmíněny teoretické údaje o historickém, ekonomickém a politickém vývoji oblasti. Následně budou smíšená manželství studována prostřednictvím archivních materiálů, kronik, schematismů a adresářů. Sledována bude jejich národnost, sňatečnost, porodnost a úmrtnost. Na základě tohoto výzkumu bude stanoven počet česko-německých manželství, stoupající či klesající trend v jejich uzavírání, důvody vzniku, věk a migrace snoubenců, podíl nemanželských dětí a svobodných matek.

Klíčová slova:

česko-německá manželství, Frýdlantsko, 1850–1938, národnost, sňatečnost, porodnost, úmrtnost

Title

Problems of Czech-German marriages in the Frýdlant district in years 1850–1938

Annotation

As a result of the title of the diploma's thesis Problems of Czech-German marriages in the Frýdlant district 1850–1938 we can identify what is the central theme of thesis – it means the Czech-German marriages. The first part of the work will be focused on theoretical data of the historical, economic and political development of the area. Subsequently, mixed marriages will be studied through the archival materials, chronicles, schematism and directories. After we will study their nationality, marriage rate, natality and mortality. Based on this research we are going to determine the number of the Czech-German marriages, the rising or falling trend in their conclusion, the reasons for their formation, the age and migration of the betrothed and the proportion of illegitimate children and unmarried mothers.

Keywords:

Czech-German marriages, Frýdlant district, 1850–1938, nationality, marriage rate, natality, mortality

Obsah

ÚVOD	1
Metodologie, prameny a sekundární literatura	4
Metodologie.....	4
Prameny a sekundární literatura	5
1. Vývoj česko-německých vztahů od roku 1850 do září 1938.....	7
1.1 Česko-německé vztahy v 18. století	7
1.2 Česko-německé soužití v „dlouhém“ 19. století.....	8
1.3 Soužití Čechů a Němců v Československu	12
1.4 Třicátá léta a kritický rok 1938.....	15
2. Problematická česko-německá národnostní skladba v letech 1850–1938	18
2.1 Národ	18
2.2 Vlastenectví versus nacionalismus	19
2.3 Proměna národnosti v rámci sčítání lidu	19
TEORETICKÁ ČÁST	23
3. Město Frýdlant a okolí	23
4. Frýdlantsko 1848–1914.....	25
4.1 Revoluční roky 1848–49.....	25
4.2 Vývoj v 50. letech 19. století	26
4.3 Vývoj do roku 1866 a prusko-rakouská válka	27
4.4 Vývoj Frýdlantska po roce 1866.....	28
4.5 Vývoj na přelomu 19. a 20. století.....	30
5. Frýdlantsko v letech 1914–1938	33
5.1 První světová válka na Frýdlantsku	33
5.2 Frýdlantsko za první republiky	35
5.3 Meziválečný politický vývoj na Frýdlantsku.....	38
5.4 Hospodářská krize a její odraz na Frýdlantsku	42
5.5 Nástup henleinovců.....	44
6. Kulturní a společenský život na Frýdlantsku	49
6.1 Kulturní a společenský život Němců	50
6.2 Kulturní a společenský život Čechů	54

PRAKTICKÁ ČÁST.....	56
7. Národnostní skladba Frýdlantska 1850–1938.....	56
8. Sociální skladba frýdlantského obyvatelstva 1850–1938	60
8.1 Frýdlantští zemědělci.....	61
8.2 Frýdlantští živnostníci.....	63
8.3 Frýdlantští tovární dělníci	64
8.4 Představitelé frýdlantské terciální sféry.....	66
9. Rodina v letech 1850–1938.....	77
10. Sňatečnost Frýdlantska v letech 1850–1938	79
10.1 Velikost zkoumaného vzorku	79
10.2 Vývoj frýdlantské sňatečnosti.....	80
11. Porodnost Frýdlantska v letech 1850–1938	102
11.1 Velikost zkoumaného vzorku	102
11.2 Porodnost 1850–1900	102
11.3 Porodnost 1900–1938	107
11.4 Podíl nemanželských dětí a svobodných matek.....	110
12. Úmrtnost Frýdlantska v letech 1850–1938	113
12.1 Velikost zkoumaného vzorku	113
12.2 Úmrtnost 1850–1900	114
12.3 Úmrtnost 1900–1938	116
ZÁVĚR.....	119
Resumé.....	121
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	123
Online nosiče	123
Online periodika	124
Prameny	125
1. Matriky	125
2. Online prameny	127
3. Tištěné prameny	127
Sekundární literatura.....	128
SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK.....	130

Obrázky	130
Tabulky	131
PŘÍLOHY	132

ÚVOD

Již od dob středoškolského studia jsem měla zájem o problematiku česko-německého soupeření na přelomu 19. a 20. století. Mimo to část mojí rodiny pochází z příhraniční oblasti města Frýdlant v severních Čechách, kde se problematika Čechů a Němců projevovala. Vzájemné fungování Čechů a Němců prodělalo bohatý tisíciletý vývoj, a tak není divu, že se tematice česko-německých vztahů věnovalo mnoho autorů a autorek. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla, že se ve své diplomové práci budu zabývat specifickým projevem těchto vztahů, a to smíšenými česko-německými manželstvími na Frýdlantsku v letech 1850–1938.

V rámci badatelské tradice česko-německých dějin dlouho převládal stín éry fanatických nacistů (např. J. Pfitzner, E. Lemberg), kteří téma zasazovali do úzce nacionálně orientovaného proudu.¹ Zaujatě pokřivený výklad minulého století tak nabízel pouze jeden úhel pohledu. Němci byli dlouho vytlačováni z dějin českého státu. „*České dějiny, dějiny českých zemí nejsou ve skutečnosti jen dějinami ‚národu českého v Čechách a na Moravě‘. Bez německého živlu, německého sousedství a staletého soužití s Němci jsou nepochopitelné a zle ochuzené.*“² Návratem Němců do českých dějin se zabývalo občanské sdružení při německé katolické církvi. Sdružení, tzv. *Ackermannova obec*, se věnuje usmíření mezi Němci, Čechy, Slezany a Slováky. Podle Jaroslava Tomse pak nelze mezi oběma národy dojít k jakési normalizaci³ – je třeba zkoumat vztahy v širších historických souvislostech.

České země byly od 12.–14. století domovem dvou národů. Vedle převahy Čechů zde žila silná skupina českých, či sudetských Němců. Do 19. století žily obě skupiny víceméně ve vzájemné harmonii – měly společné zájmy a cíle. Německý historik Ernst Nittner vysvětluje, že měšťanský nacionalismus 19. století oslabil v českých zemích tisícileté vzájemné propojení Němců a Čechů, čímž došlo k rozpadu politické elity ve státě i společnosti. Ten, kdo byl silnější, si přisvojoval právo

---

¹ KŘEN, Jan. Předmluva. In: BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména, fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku s podporou Ackermann Gemeinde, 1991, s. 7–8. ISBN 80-85241-96-X.

² Tamtéž, s. 7.

³ TOMS, Jaroslav. *Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947*. Plzeň: Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, 1996, s. 5.

disponovat majetkem a svobodou.⁴ Narušení česko-německé vzájemnosti bylo započato Frankfurtským sněmem v roce 1848. Češi otevřeným dopisem Františka Palackého *O poměru Čech a Rakouska. Psaní do Frankfurtu* jasně odmítli svoji účast na sněmu. Od dubna 1848 tak panovaly odlišné představy o uspořádání poměrů v Čechách a habsburské monarchii. Čeští Němci reagovali vystoupením z pražského Národního výboru a začali organizovat vlastní konstituční spolky. Česko-německé soužití skončilo odtržením pohraničních oblastí a jejich připojením k Německu v roce 1938, následnou německou okupací a odsunem sudetských Němců.⁵ Z toho plyne, že v příhraničních oblastech, kde se potkávaly národy Čechů a Němců, docházelo mimo jiné k uzavírání smíšených česko-německých manželství.

Hypotézou naší práce je, že mezi historicko-politickým a národnostním vývojem a důvody v uzavírání těchto sňatků panuje silná závislost – do konce 19. století iniciovaly uzavírání těchto specifických sňatků české rodiny s dominantnější většinou Němců z důvodu sociální, ekonomické a hospodářské výhodnosti. Naopak po roce 1900, kdy postupně vrcholily zhoršující se česko-německé vztahy, bylo uzavření smíšeného manželství pravděpodobně na obtíž, a proto jich výrazně ubývalo.

Na úvod naší práce začneme s výčtem metodologických postupů, pramenů a sekundární literatury, z nichž budeme v práci vycházet. V dalších kapitolách Úvodu nastíníme, v čem byl vývoj česko-německých vztahů v letech 1850–1938 problematický. Stejně tak dále vysvětlíme národnostní otázku Čechů a Němců a jak se ve sledovaném období v rámci sčítání lidu proměňovala.

V Teoretické části práce se zaměříme na region Frýdlantska z širšího hlediska. Zajímat nás bude především historický vývoj oblasti. Budeme se věnovat kulturnímu a hospodářskému pozadí. V neposlední řadě zmíníme politický vývoj, který se v průběhu let 1850–1938 výrazně proměňoval a ovlivňoval další vývoj Frýdlantského výběžku. Tato kapitola je založena převážně na sekundární literatuře.

V Praktické části se budeme věnovat výzkumu smíšených česko-německých rodin a domácností. Nejprve se z demografického hlediska zaměříme na počty obyvatelstva, národnostní,

---

⁴ OHLBAUM, Rudolf. Liberalismus a nacionalismus. Industrializace a sociální otázka a první světová válka. In: BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména, fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*, s. 9. ISBN 80-85241-96-X.

⁵ TOMS, Jaroslav. *Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947*. Plzeň: Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, 1996, s. 6.

sociální a rodinné složení Frýdlantska. Prostřednictvím matrik, kronik a sčítacích archů vytvoříme rekonstrukci rodin, při níž budeme sledovat pět základních aspektů – národnost, sňatečnost, porodnost, úmrtnost a rovněž podíl nemanželských dětí a svobodných matek.

Cílem práce je stanovit počet národnostně smíšených manželství, stoupající či klesající tendence v jejich uzavírání a důvody vzniku.

Metodologie, prameny a sekundární literatura

Metodologie

Výchozí metodou našeho výzkumu je *historická demografie*, která zkoumá vývoj populace v minulosti. Jako společenská vědní disciplína vznikla na přelomu 50. a 60. let minulého století ve Francii, Belgii a Velké Británii. V 50. letech v rámci oboru vystoupil Louis Henry, který požadoval studium demografického chování populací před vznikem moderní demografické statistiky, tedy před rokem 1850.⁶ L. Henry historickou demografií myslí demografii všech populací bližší či vzdálenější minulosti, o nichž neexistují statické informace nebo o nichž jsou informace nedostatečné.

Druhou metodou, jíž budeme v práci používat, je metoda *rekonstrukce rodin*. Metoda vznikla v rámci historické demografie v polovině 20. století. Jejími autory byli Louis Henry a Michel Fleury.⁷ Metoda požaduje vytvoření rodinných listů na základě excerpce matrik, což je časově velice náročná činnost. Primárně měla metoda sloužit k výzkumu plodnosti žen,⁸ avšak právě následná excerpce matričních záznamů umožnila přínos dalších informací, čímž rozšířila výzkum populačního vývoje o pojmy, jako jsou sňatečnost, úmrtnost a odhad počtu obyvatelstva.

Poslední metodou našeho výzkumu bude *kvantitativní a kvalitativní analýza*. Na základě kvantitativního výzkumu sesbíraných dat z matrik, kronik a sčítacích archů budeme schopni *kvalitativně* analyzovat chování lidí ve specifických česko-německých rodinách.

V diplomové práci jsou využity postupy historické demografie, rekonstrukce rodin a kvantitativní a kvalitativní metody. Teoretická východiska vyplývají ze sociálních, ekonomických a politických dějin a dějin každodennosti frýdlantského regionu.

---

⁶ MAUR, Eduard. *Základy historické demografie: skripta pro posl. filozof. faulty Univ. Karlovy* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 1983, [cit. 2024-02-03], s. 5. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dd9e1cc0-359a-11e4-8e0d-005056827e51>

⁷ HENRY, Louis. *Manuel de démographie historique*. Geneve-Paris, 1967.

⁸ NEKVAPIL-JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost. Populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019, s. 17. ISBN 978-80-7560-261-9.

Prameny a sekundární literatura

Pramennou základnou pro výzkum rodin smíšených česko-německých manželství nám byly rodné, oddací a úmrtní matriky a listy, kroniky a sčítací archy. Zkoumané archiválie jsou většinou uloženy ve Státním okresním archivu v Liberci. Z frýdlantských oddacích matrik bylo bohužel možné čerpat pouze do roku 1910, neboť matriky jsou od tohoto roku stále „živé“, a tedy uložené na matričním úřadě. Stejně badatelsky nepřístupný byl po dobu našeho výzkumu i fond Archiv města Frýdlant. Proto jsme jiné prameny, vztahující se k historii Frýdlantu, a oddací matriky od roku 1910 nahradily jinými matričními záznamy z lokalit Krásný Les, Chrastava, Raspenava a Liberec. Kromě předchozích archiválií čerpáme ze zmíněné kroniky F. A. Ressela *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*. Jinou možnost poznání smíšených sňatků poskytují testamenty, svatební smlouvy či oznámení o rozluce manželství.

Z hlediska nastínění problematiky česko-německých vztahů nám poslouží publikace shrnující vývoj česko-německých vztahů v průběhu dějin – *Tisíc let česko-německých vztahů* nebo titul *Češi a Němci v zrcadle dějin* od Karla Richtera. K národnostní tematice využijeme data v demografických a národnostních statistikách a ročenkách – *Demografie* od Vladimíra Srba, dále *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, *Historická statistická ročenka ČSSR* a *Národnostní mapa českých zemí 1880–1970* od Vlastislava Häuflera. Problematiku národnosti a národa jako takových vysvětlíme prostřednictvím práce Miroslava Hrocha *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*.

V rámci analýzy regionu Frýdlantska bude naším výchozím titulem publikace Rudolfa Anděla, Romana Karpaše a kolektivu autorů *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Autoři knihy se velice obsáhle věnovali Frýdlantsku z hlediska geologie, klimatologie, hydrografie, dějin umění, sídel, každodennosti a dalších. Pro nás jsou z knihy nejpřínosnější fakta o historickém, politickém, ekonomickém, sociálním a národnostním vývoji regionu.

Než začneme se samotnou rekonstrukcí rodin, zmíníme, jak rodina v letech 1850–1938 fungovala a jakou měla podobu. Vyjdeme přitom z díla Mileny Lenderové a kolektivu autorů *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, z knihy Iva Možného *Rodina a společnost* a publikace Pavly Horské a kolektivu *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Převážně v této, ale i v některých částech Teoretické části, budeme pracovat s českými, a především německými jmény,

které budeme uvádět v původní německé podobě. Kromě toho budeme u žen německé národnosti používat nepřechýlenou formu jejich příjmení.

1. Vývoj česko-německých vztahů od roku 1850 do září 1938

Vzhledem k tomu, že naše práce studuje národnostně smíšená manželství, jakožto specifický projev česko-německého soužití, považujeme za důležité zmínit, jak spolu Češi a Němci ve sledovaném období fungovali.

Výše v Úvodu práce jsme napsali, že od 12. do 19. století žili Češi a Němci v českých zemích ve víceméně vzájemné harmonii, protože měli společné zájmy a cíle. Přesto ale nemůžeme nezmínit, že oba národy sice žily ve vzájemnosti, ovšem byla období, kdy tomu tak nebylo – zmiňme kupříkladu příčiny a následky husitských válek, bitvu na Bílé hoře, třicetiletou válku, následnou habsburskou nadvládu, rekatolizaci českých zemí a další. Všechny tyto a jiné fáze česko-německého soupeření tvořily podloubí rozsáhlé česko-německé problematiky.

1.1 Česko-německé vztahy v 18. století

V 18. století docházelo v rámci centralizačních snah habsburských panovníků k procesu *germanizace*, poněmčování v pohraničí, ale i ve vnitrozemí českých zemí. Z tohoto důvodu vznikal rozpor mezi privilegovanou národností německou a nesvéprávnou, omezovanou národností českou.⁹ Centralizační tendence se projevily i za vlády Marie Terezie, která mimo jiné zrušila samostatnou českou dvorskou kancelář a sloučila ji s rakouskou dvorskou ve Vídni.¹⁰ Centralismus nadále pokračoval i za Josefa II., jenž sice zdědil v roce 1780 titul českého krále, ale úmyslně se nedal korunovat. Potvrdil by tím totiž samostatnost českého království. Vedle toho zavedl němčinu jako sjednocující jazyk do škol.¹¹ Změna přišla po jeho smrti v roce 1790. O rok později byl na český trůn korunován jeho bratr Leopold II. Aby umožnil a posílil české národní uvědomění, nechal z Vídně do Prahy převézt korunovační klenoty.¹²

Tento proces uvolnění centralizace a absolutismu však neměl dlouhého trvání. Vlivem rozpadu Svaté říše německé národu německého vznikl na základě Vídeňského kongresu v roce 1815 Německý spolek, sdružující všechny německé státy, a tedy i české země. Německý spolek byl založen na tuhém metternichovském absolutismu, jemuž šlo výhradně o potlačení veškerých

---

⁹ RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin*, [online]. Třebíč: Akcent, 1999. sv. 1, [cit. 2024-06-06], s. 77. ISBN 80-7268-054-41. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:68e81cf0-dc30-11e3-93a3-005056825209>.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž, s. 78.

¹² Tamtéž, s. 79

revolucí, nacionalismu a liberalismu.¹³ Politika *metternichovského absolutismu* vyvolávala v českých zemích silnější národní uvědomění Čechů. Zároveň se ale prosazovalo české zemské vlastenectví, které se ze šlechtických kruhů přenášelo do měšťanských vrstev a spojovalo Čechy a Němce s národními a liberálními zájmy. Národnost česká a německá se v této době úzce prolínaly – dvojjazyčnost fungovala v kultuře, vzdělání, na firemních štítech, ale i v hospodářství. Hranici vlastní národnostní příslušnosti Češi i Němci zatím nijak zvlášť neoddělovali.

1.2 Česko-německé soužití v „dlouhém“ 19. století

Přestože od poloviny 19. století existovaly představy o idylické symbióze Čechů a Němců, skutečnost byla odlišnější, a především složitější. Český Němec Franz Schuselka zveřejnil ve své práci *Německá slova Rakušana*, novou nacionální tendenci, v níž pokládal za mužný a čestný národ buď český, nebo německý. Jinou variantu nepřipouštěl.¹⁴ Na druhé straně české národní hnutí respektovalo historickou zkušenost s Němci nejen jako vítězství, rovněž také jako smíření – jejich sousedství brali jako historickou danost, na jejímž základě se snažili najít názorovou shodu a plodné soužití.¹⁵

Revoluční dění roce 1848 napříč celou Evropou, způsobené celkovou nespokojeností společnosti a prosazením nové společenské vrstvy, se projevilo i v českých zemích. Ve Svatováclavských lázních na Novém Městě pražském v březnu 1848 došlo ke shromáždění lidu, jehož výbor se obrátil na císaře s peticí. Petici vypracovali čeští liberálové, kteří požadovali sjednocení Čech, Moravy a rakouské části Slezska, zrušení cenzury, zřízení centrálních úřadů v Praze a úplnou rovnoprávnost české a německé národnosti ve školách i na úřadech.¹⁶ Tzv. *kabinetním listem* z dubna 1848 přislíbil císař Ferdinand I., až na požadavek administrativního sjednocení českých zemích, vyhovět.¹⁷ O dalším osudu Království českého měl v budoucnu rozhodnout český sněm. Ten prostřednictvím Františka Palackého odmítl aktivně se účastnit

---

¹³ RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin*, s. 81.

¹⁴ Tamtéž, s. 83.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ BAUER, Franz. *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména, fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*, s. 118. ISBN 80-85241-96-X.

¹⁷ HLAVAČKA, Milan. Habsburská monarchie v „dlouhém“ 19. století (1790–1918). In: VEBER, Václav a kol. *Dějiny Rakouska* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002, [cit. 2024-06-06], s. 404. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8176c570-2d91-11e4-90aa-005056825209>

přípravy německého sjednocení a voleb do Národního shromáždění ve Frankfurtu.¹⁸ F. Palacký se svými politickými přáteli v červnu 1848 zorganizoval jako protiváhu k Národnímu shromáždění Slovanský sjezd, za nějž měl politickou zodpovědnost Lev Thun. Sjezd měl být nejprve pojatý jako všeslovanský, ale nakonec se jeho výchozím programem staly myšlenky *austroslavismu*.¹⁹ Během května 1848 se na sjezdu v Praze vyjádřila loajalita vládnoucí dynastii za předpokladu *panslavismu*²⁰ a *austroslavismu*.²¹ Výsledkem sjezdu byl *Manifest sjezdu Slovanského k národům evropským*, který požadoval sjednocení, rovnost a spravedlnost pro všechny Slováky v habsburské monarchii.²²

Kvůli potřebě nové porevoluční ústavy se na podzim ve Vídni 1848 sešel říšský sněm. Kvůli tamějšímu povstání byl sněm přeložen do Kroměříže. Německá města a obce Čech požadovaly rozdělení korunních zemí na říšské okresy na základě jazykových hranic.²³ Dalším návrhem bylo zrušení korunních zemí a vytvoření národních zemských seskupení. F. Palacký v rámci programu *austroslavismu* zahrnoval k německému Rakousku německé alpské země, německé Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko.²⁴ Tento návrh neprošel. V březnu 1849 pak byla vyhlášena Říšská ústava pro císařství rakouské. Tato tzv. *oktrojovaná ústava* se národnostním otázkám vyhýbala, a navíc byla roku 1851 zrušena.²⁵

Hlavními výdobytky revoluce byly zejména zřízení obecní samosprávy a zrušení poddanství. Radikální formulace občanských, státoprávních i národnostních požadavků a revoluce 1848 tak usnadnily cestu k občanským aktivitám, především u měšťanských vrstev obyvatelstva.²⁶ Zásadním zlomem v porevolučních dějinách habsburské monarchie bylo nahrazení absolutismu dočasnou konstitucí.²⁷ Ovšem tato podoba monarchie byla zanedlouho tzv. *Silvestrovskými patenty* z konce roku 1851 opět ukončena. Následovala totiž etapa *Bachova absolutismu* či

---

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Politický koncept a program, jehož základem byla snaha o vytvoření federace, v níž by byla zaručena existence slovanských národů uvnitř habsburské monarchie.

²⁰ Též. všeslovanství, politická představa o sjednocení všech slovanských národů v jeden.

²¹ ŠTAIF, Jiří. *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha: Historický ústav ČSAV, 1990, s. 64.

²² Tamtéž, s. 65–66.

²³ BAUER, Franz. *Tisíc let česko-německých vztahů*, s. 121.

²⁴ Tamtéž, s. 121.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 9.

²⁷ HLAVAČKA, Milan. Habsburská monarchie v „dlouhém“ 19. století (1790–1918). In: VEBER, Václav a kol. *Dějiny Rakouska* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002, [cit. 2024-06-06], s. 412. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8176c570-2d91-11e4-90aa-005056825209>

neoabsolutismu, která byla charakteristická návratem cenzury. Zato se ale významně podpořil obchod a řemeslo a reformovalo se školství a soudnictví.

K rozvolnění cenzury, kulturního a společenského života došlo *říjnovým diplomem* v roce 1860. K nově narychlo vypracované ústavě z téhož roku přispěla myšlenka českého hraběte Jindřicha Jaroslava Clam-Martinice o historicko-politické individuálnosti jednotlivých zemí.²⁸ Ústava přenášela zákonodárství výhradně na korunní země (zemské sněmy), což znamenalo oslabení Němců a převahu Čechů v zákonodárství monarchie. Nicméně nová ústava, tzv. *únorový patent* z roku 1861 vydaný ministrem Antonem von Schmerlingem, vzala v úvahu ohled na německé představy, proto byla nejvyšší moc přiznána říši a liberální měšťanstvo mělo hlavní slovo v jazykově smíšených oblastech země.²⁹ V dubnu 1861 bylo vysloveno poslední společné státoprávní prohlášení Němců a Čechů v Čechách³⁰ – panovník František Josef I. odpověděl tím, že se nechá v Praze korunovat, avšak to se nikdy nestalo.

V 70. a 80. letech 19. století stále zesilovalo česko-německé pnutí. Vláda Eduarda Taaffeho částečně vyhověla českým požadavkům po rovnoprávnosti – ministr spravedlnosti Karl von Stremayer vydal jazyková nařízení, v nichž byla čeština rovnoprávná s němčinou ve vnějším úředním styku. Jazyková nařízení se ovšem setkala s naprostým odporem v převážně německých regionech a v praxi tak nebyla dodržována.³¹ Roku 1884 navíc vznikl Německý nacionální spolek (*Deutschnationaler Verein*), který více umocnil národnostní pnutí mezi Čechy a Němci. Při oslavách 1. května 1884 vyzvala Druhá internacionála k manifestaci požadavků, jako byla osmihodinová pracovní doba nebo všeobecné hlasovací právo. Během roku 1890 se jednalo o úpravě česko-německého poměru, o tzv. *punktacích*, jejichž výsledkem mělo být vyrovnání mezi Čechy a Němci. Jednání ale bylo neúspěšné. Dalším důležitým krokem ve smýšleném česko-německém narovnání byla Badeniho jazyková nařízení z roku 1897, která zrovnoprávnila češtinu s němčinou jako úřední řeči po celých Čechách, což vyvolalo obrovskou vlnu odporu a pouličních nepokojů v německých oblastech Čech.³²

Češi v tomto období tvořily dvě strany – feudálové pod vedením hraběte Clam-Martinice a měšťanské hnutí vedené F. Palackým a jeho zetěm Františkem Ladislavem Riegerem. Obě skupiny

---

²⁸ BAUER, Franz. *Tisíc let česko-německých vztahů*, s. 123.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

se odvolávaly na *české historické právo*.³³ Toto historické státní právo vycházelo z nerozlučitelné jednoty Čech, Moravy a Slezska. Dále podle Karla Kramáře určovalo poměr k habsburské monarchii tak jako k ostatním státům a určovalo taktéž ústavní práva českých zemí. Kramář ještě objasňoval, že do roku 1749 byly české země stejně samostatné jako uherské nebo rakouské.³⁴ Němci byli k těmto českým požadavkům zdrženliví a nedůvěřiví. Řešení národnostní otázky se snažili vyřešit dvojitým dělením Čech podle jazykových ukazatelů. Důvodem k rozdělení Čech přispěla skutečnost, že existoval v severních Čechách od Chebu po Liberec jeden čistě německý celek. V roce 1907 se dokonce vytvořily německé volební okresy – v severních Čechách, severním a jižním Pošumaví a na Chebsku. Češi se proti dělení země vyhradili.³⁵

Nedořešená národnostní otázka mezi Čechy a Němci dále v habsburské monarchii zvyšovala napětí. I vzhledem k sociální otázce začal růst vliv Československé sociální demokracie, která od roku 1904 výrazně podněcovala k boji za všeobecné hlasovací právo. Pod vlivem ruské revoluce strana činnorodě organizovala protestní akce českého i německého dělnictva. Na podzim téhož roku se k sociální demokracii přidala většina politických stran v čele s mladočechy,³⁶ jež vedl K. Kramář. Požadovali vytvoření masového hnutí a volební reformu v národnostním vyznění.

Listopad 1905 byl ve znamení prvních krvavých nepokojů v Praze a v Kladně. Vláda proto přislíbila vydání nového zákona o volební reformě na principu všeobecného hlasovacího práva. Reforma byla po dlouhém a politicky vyostřeném boji říšskou radou schválena a panovníkem podepsána v lednu 1907.³⁷ Zákon přiznával rovné volební právo všem mužům starším 24 let, právo být zvolen bylo naproti tomu podmíněno dovršením 30 let. V květnu téhož roku se konaly první všeobecné volby do říšské rady. Češi ve volbách získali celkem 108 mandátů (agrárníci, mladočeši, sociální demokraté, klerikální strana, česká státoprávní demokracie a další).³⁸ Tyto a další strany se v roce 1908 sjednotily do Českého klubu.³⁹ České strany tak mohly jednotně řešit národnostní a státoprávní otázky. Protiváhou k Českému klubu byl Němci založený Německonárodní svaz s 80

---

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin* [online]. Třebíč: Akcent, 1999. sv. 1, [cit. 2024, 06-06], s. 122. ISBN 80-7268-054-41. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6c293e30-dc30-11e3-93a3-005056825209>

³⁷ Tamtéž, s. 123.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Název později nahrazen provládním Národním klubem.

poslanci německé pokrokové, lidové, agrární a radikální strany.⁴⁰ Němci pronikání českých zástupců do říšské rady chápali jako oklešťování svých práv, tudíž začali prosazovat požadavek oddělení německých oblastí Čech (*Deutschböhmen*), čímž by byly přetvořeny v samostatnou korunní zemi. Poprvé se pro české Němce v tomto období užil přívlastek „sudetskí“.⁴¹ Fungování Českého klubu nemělo dlouhého trvání – ihned na jaře 1908 byl vyřazen z aktivní politiky, čímž došlo zároveň k vyřazení některých parlamentních politiků.⁴² Klub se obnovil až v listopadu 1910.⁴³

1.3 Soužití Čechů a Němců v Československu

V průběhu první světové války byli Češi zpočátku se státoprávními prohlášeními zdrženliví. To se ale změnilo v roce 1916, kdy prohlásily všechny české strany ve smyslu austroslavismu, že český národ spatřuje v dynastii a v nedílně uspořádaném mocnářství základ a oporu své národní existence.⁴⁴ Podobně se vyjádřily i v roce 1917, když prohlásily, že hodlají znovu usilovat o federaci. Održení sudetských Němců označily za utopii – český stát měl podle nich povstat právě v historických hranicích.⁴⁵ Přesto Němci v lednu 1918 opět vystoupili s požadavkem po vytvoření jejich autonomní země *Deutschböhmen*.

Na základě jednání v Saint-Germain se 28. října 1918 rozpadá Rakousko-Uhersko. Následně vznikají nástupnické státy – Československo, Polsko, Rakousko, Maďarsko a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Národní výbor převzal moc od rakouských úřadů, vznikla prozatímní ústava a začínají spolupracovat vítězné politické strany z voleb roku 1911, tzn. sociální demokraté, agráři a národní sociálové a další.⁴⁶ Nově vzniklé Československo, skládající se z českých zemí, Slovenska a Podkarpatské Rusi, tvořilo mnohonárodnostní stát. V zemi tehdy žilo přibližně 13 milionů obyvatel. Národnostní složení bylo velice pestré – tvořeno z 50 % Čechy, 16 % Slováci, 23,4 % Němci, 5,6 % Maďary, 3,6 % Rusy a Ukrajinci, 6 % Rusíny, 3 % Židy a 2,1 % ostatními národnostmi.⁴⁷ Státní uspořádání republiky bylo založeno na principu tzv. *čechoslovákismu*, kdy

---

⁴⁰ Tamtéž, s. 124.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda, 1982, s. 547.

⁴³ Tamtéž, s. 548.

⁴⁴ BAUER, Franz. *Tisíc let česko-německých vztahů*, s. 136.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda, 1982, s. 548.

⁴⁷ BONDYOVÁ, Jana, ČÁP, Václav a MIČKA, Vladimír. *Historická statistická ročenka SSSR*. Praha: SNTL, 1985, s. 822.

Češi a Slováci měli tvořit jeden společný národ, avšak převaha Čechů do budoucna vyvolala rozsáhlou národnostní nespokojenost. Složitou národnostní situaci řešila československá vláda s Němci, Poláky, Maďary a podkarpatskými Rusíny.

Za samostatnou republiku se prohlásilo 21. října 1918 i Rakousko (*Deutschösterreich*), čehož využili právě čeští Němci, aby došlo k uskutečnění jejich odvěkého přání po vytvoření samostatného a jimi ovládaného českého území. Vznikly proto čtyři německé země či provincie uvnitř československého státu, které vidíme na Obrázku č. 1. Dne 29. října 1918 byla vyhlášena provincie *Deutschböhmen* v severních Čechách s centrem v Liberci, 30. října 1918 *Sudetenland* na severu Moravy a Slezska. Dne 3. listopadu 1918 byly vyhlášeny *Deutschböhmen* na jihu Moravy s centrem ve Znojmě a *Böhmerwaldgau* na Šumavě s centrem v Českém Krumlově. Všechny německé provincie, vzniklé na našem území, se hlásily k Rakousku a z jeho pověření vydávaly výnosy a nařízení.

Obrázek 1 Nové německé provincie z roku 1918⁴⁸

Němci z těchto oblastí odmítli označení za menšinu v rámci ČSR. Tito němečtí občané – národnostně velice uvědomělí, politicky i kulturně vyspělí a hospodářsky neobyčejně silní – zaujali k nově vzniklé republice a její politice odmítavý postoj. Snažili se připojit k Rakousku a Německu, což pro budoucí vývoj ČSR představovalo jednu z největších hrozeb. V rámci *Ústavní listiny*

⁴⁸ FILIP, Jiří. Boj o integritu historických zemí. In: *Československá obec legionářská* [online]. Praha: Československá obec legionářská, 2018, [cit, 2024-06-08]. Dostupné z: <https://www.csol.cz/z-historie/prvni-odboj/boj-o-integritu-historickyh-zemi/>

Československé republiky z roku 1920 byla Němcům zaručena jejich národnostní práva.⁴⁹ Přesto se ale formovala skupina Němců, která zůstala v opozici vůči československé vládě a našla pochopení v nacistických stranách. V prvních letech republiky byli vyloučeni z československého politického života – dokonce ani nebyli zastoupeni ve vládě.⁵⁰ Politika vůči českým Němcům byla nazývána jako „úštěpkářská“.⁵¹ Například často byli úředníci německé národnosti posíláni do předčasné penze na základě složitých jazykových zkoušek.⁵²

V oblasti, kterou se v rámci naší práce zabýváme, se za první republiky prosadil Rudolf Lodgman von Auen,⁵³ jeden z představitelů německých separatistů, který odmítl návrhy na vyslání zástupců do československého Národního výboru a Revolučního národního shromáždění. Příslušníci německých oblastí se stále nevyrovnali s tím, že jsou součástí Československa, a proto se začali provokativně připravovat na volby do rakouského parlamentu. V den rakouských voleb 4. března 1919 byly na několika místech pořádány demonstrace a byla vyhlášena generální stávk, jakožto vyjádření nesouhlasu s existencí území obývaného Němci, které bylo ale součástí Československa.

Německé strany využily prvních komunálních voleb v Československu v roce 1919 k ovládnutí radnic a obecních úřadů v německých provinciích. Stejně jako Češi, tak i Němci usilovali o vytvoření jednotné politické strany – vzniká proto *Deutsche National Partei* (DNP – Německá národní strana), která se následně spojila s dalšími stranami a vznikl jednotný blok (*Wahlblock*) s názvem *Deutsche Einheitspartei* (Německá jednotná strana).⁵⁴ Výsledkem těchto voleb bylo výrazné vítězství sociálních demokratů – vítězství levice. V případě českých voličů získala nejvíce hlasů Československá sociálně demokratická strana dělnická (32,5 %), následovali Československá strana socialistická (17,3 %), agráři (15,3 %), lidovci (9,8 %) a Československá národní demokracie (9,6 %). V táboře německy mluvících voličů získala Německá sociálně demokratická strana dělnická v ČSR dokonce 47,9 %.⁵⁵

---

⁴⁹ BAUER, Franz. Tisíc let česko-německých vztahů, s. 136.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž, s. 166.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Rudolf Lodgman von Auen (1877–1962) – rakousko-uherský a československý politik německé národnosti, 1918–1919 zemský hejtman Deutschböhmen.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIII. 1918-1929*. Praha: Paseka, 2000, s. 118–120. ISBN 978-80-7185-835-515.

Předchozí odmítavý postoj německých průmyslových a agrárních kruhů a politických stran k republice se od roku 1922 změnil. Hospodářská situace se stabilizovala – došlo ke zpevnění měny, československý trh pronikl i na ten zahraniční a ČSR se rovněž začalo více prosazovat na mezinárodním poli politiky. Důkazem zlepšujících se česko-německých vztahů bylo sloučení svazu českých a německých průmyslníků v roce 1922.⁵⁶ Na druhé straně Německo procházelo hlubokou hospodářskou krizí, způsobenou inflací německé marky. Není proto divu, že špatný ekonomický a sociální stav společnosti, důsledky první světové války, reparace vítězných mocností, hospodářská krize ve 30. letech, rostoucí inflace a převaha agrárně orientovaných států v průmyslu podpořily rozvoj komunistických, fašistických a nacistických myšlenek u obyvatel převážně německé národnosti.

1.4 Třicátá léta a kritický rok 1938

Nástup Adolfa Hitlera v roce 1933 se zatím nepřímě projevil i v sousedních zemích, tedy i německých částech Československa. Vzhledem k situaci zakázala vláda ČSR jednu stranu sudetských Němců – šlo o *Sudetendeutsche Heimatfront* (Sudetoněmecká domovská fronta, později Sudetoněmecká strana),⁵⁷ v jejímž čele stál Konrad Henlein. Náplní SHF bylo utváření národní pospolitosti (*Volksgemeinschaft*). Společnými silami bojovali za sociální a národnostní práva všech českých Němců. Údajně bojovali proti bolševismu, nikoliv proti republice a demokracii, čímž se zdánlivě chtěli odlišit od nacistů.⁵⁸ Avšak cíl měli s nacisty společný – odtržení převážně německého pohraničí od Československa.

Pro henleinovce byl nesmírně důležitý rok 1935 – připravovali se na květnové parlamentní volby i přesto, že protihenleinovský kruh protestoval proti jejich účasti ve volbách. Henlein mezitím přesvědčoval prezidenta T. G. Masaryka a předsedu vlády Jana Malypetra, že neusiluje o likvidaci republiky a ani neohrožuje samostatnost Československa. Masaryk proti straně

---

⁵⁶ BRUNCLÍK, Zdeněk. Politický vývoj do nástupu Henleina. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 116. ISBN 80-86424-18-9.

⁵⁷ BAUER, Franz. *Tisíc let česko-německých vztahů*, s. 171.

⁵⁸ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 127. ISBN 80-86424-18-9.

nezasáhnul, neboť by to bylo nedemokratické a v případě zákazu by SdP přešla do ilegality.⁵⁹ Výsledkem parlamentních voleb z května 1935 bylo vítězství Sudetoněmecké strany s celkovým počtem 15,2 % hlasů a 44 mandátů.⁶⁰

Období od června 1935 bylo v pohraničních oblastech ve znamení stupňujících se protičeských útoků na obyvatele české, ale i německé národnosti. V srpnu 1936 přijel prezident E. Beneš do Liberce, aby se vyjádřil k vnitropolitické situaci, k německému obyvatelstvu a intervenčním zásahům Německa.⁶¹ Prezident před libereckou radnicí prohlásil v němčině, že stupňující se národnostní konflikty jsou vnitropolitickou záležitostí, tudíž by situaci neměl řešit jiný evropský stát. Ve své řeči Beneš rovněž zdůraznil, že v Československu není žádná národnost existenčně ani kulturně nijak utlačována. Vyslovil se pro česko-německou spolupráci a decentralizaci výkonu státní moci, ale odmítl autonomii či federativní uspořádání státu.⁶²

Počátkem roku 1937 přijala československá vláda v duchu prezidentových prohlášení *národnostní vyrovnání*, díky němuž měla být pohraničním oblastem poskytnuta hospodářská pomoc, zlepšena sociální situace a podle národnostního složení měly být upraveny počty pracovníků na státních úřadech. SdP se naproti tomu snažila, aby k tomuto vyrovnání nikdy skutečně nedošlo. Řídili se výstižným heslem: „*Čím hůře pro lidi, tím lépe pro SdP.*“⁶³

V únoru 1938 se na zasedání Říšského sněmu vyjádřil Adolf Hitler, že se Německo plně staví za československé Němce a bude plně podporovat jejich požadavky,⁶⁴ čímž přímo Československu začal vyhrožovat. V květnu 1938 vyhlašuje vláda ostrahu hranic a je povolán jeden ročník zálohy. České politické strany překonaly vzájemnou nevraživost a vytvořily společnou kandidátku proti nátlaku a vojenské pohotovosti henleinovců.⁶⁵ Strany se snažily zajistit, aby se k volební urně dostal každý český volič a česká menšina tak měla v městských či obecních radách důstojné zastoupení.

---

⁵⁹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců, s. 127.

⁶⁰ Volby do Národního shromáždění dne 19. května 1935. In: *Statistická ročenka republiky Československé* [online]. Praha: Orbis, 1936, 1936(1), [cit. 2022-01-14], s. 269. Dostupné z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:4ac0aa30-c01a-11e3-bb44-5ef3fc9bb22f>

⁶¹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců, s. 130.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

Léto 1938 bylo ve znamení tzv. mise lorda Runcimana. Velká Británie vyslala do československého pohraničí Waltera Runcimana, aby okomentoval a zhodnotil situaci českých Němců v Sudetech. Avšak mise byla vedena v rámci politiky *appeasementu* (usmírování) s A. Hitlerem. Henleinovci ukázkově využili tíživé hospodářské, národnostní a sociální krize, a tak oblast vyličili v bídě a devastaci. Cíleně zatajili, že se situace od roku 1937 výrazně zlepšila. Dne 17. září 1938 potvrdil W. Runciman, že soužití Čechů a Němců není možné, a proto bylo Československu doporučeno, aby pohraniční oblasti Německu odstoupilo.

V září 1938 dvakrát jednal A. Hitler s Nevillem Chamberlainem o osudu sudetských Němců – nejprve 15. září v Berchtesgadenu, kde se dohodli, že ČSR musí odstoupit území s více jak 50 % Němců, čímž ČSR jasně dali ultimátum. Druhá schůzka se konala 22. září v Bad Godesbergu, na niž reagovala československá vláda vyhlášením všeobecné mobilizace a obsazením pohraničních pevností.

Napjatá atmosféra vyvrcholila dne 29. září 1938 v Mnichově, kde se zástupci čtyř velmocí Německa, Velké Británie, Francie a Itálie dohodli, že ČSR musí během následujícího měsíce odstoupit pět pohraničních pásem Německu. Fázi odstupování jsme znázornili na Obrázku č. 2. Odstoupena měla být Šumava, Frýdlantsko a severní Čechy, Chebsko a Karlovarsko, severní Morava a Frývaldovsko a nakonec Svitavsko. Československo tímto rozhodnutím přišlo o 30 % území, 34 % obyvatelstva, o 40 % průmyslu, ložisek hnědého a černého uhlí a v neposlední řadě o páteřní železniční komunikace. V celé zemi následně zavládla naprostá beznaděj a deziluze „Mnichov“ přivodil hlubokou morální, politickou a hospodářskou krizi obyvatel i politických elit a těžce poznamenal národní sebevědomí.

Obrázek 2 Odstoupené území po mnichovském jednání 1938⁶⁶

⁶⁶ JIRÁČEK, Luděk. Policie za protektorátu Čech a Moravy [online]. In: *Ozbrojeneslozky.cz*, 2014, [cit. 2024-06-03]. Dostupné z: <https://www.ozbrojeneslozky.cz/clanek/policie-za-protektoratu-cechy-a-morava>

2. Problematická česko-německá národnostní skladba v letech 1850–1938

2.1 Národ

Důležitým a určujícím aspektem naší práce je národnost a její proměna ve zkoumaném období. Definice národa a národnosti je velice složitá – v každém historickém období byly tyto dva pojmy chápány jinak. Přesto ale existuje společné jádro definice *národnosti*, která spočívá v tom, že národností se myslí příslušnost k určitému národu. Pojem *národ* pochází z 18. století z latinského *natio*, u něhož historik Miroslav Hroch vysvětluje, že má v evropských jazycích odlišné významy.⁶⁷ V angličtině byl pojem *nation* spojován se státem či státností a později státní pospolitostí. Francouzština chápala pojem jako jednotící prvek jazyka, tedy výraz pro pospolitost státních občanů spjatých zároveň společným jazykem. Národem je tedy myšleno společenství jedinců, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny, kultura a geografické území.⁶⁸

Národy vymezuje M. Hroch třemi hledisky – kulturně, politicky a psychologicky. Kulturně jsou národy vymezeny společným spisovným jazykem, náboženstvím nebo též společnou dějinnou zkušeností. Politicky se národ stanovuje buď vlastním státem, nebo federativním či autonomním statutem v rámci vícenárodnostního státu.⁶⁹ Poslední psychologické určení národa je rozhodujícím kritériem, neboť spočívá v subjektivním vědomí jednotlivců o jejich příslušnosti k danému národu.⁷⁰

Milan Hlavačka vysvětluje, že 18. století národ chápalo jinak. Nevztahovalo tento pojem na jazykovou a etnickou příslušnost, ale označovalo tím reprezentanty země (zemské stavy) a příslušníky privilegovaných vrstev.⁷¹ Český (*böhmisch*) politický národ zahrnoval české a německy hovořící obyvatelstvo země. Jednalo se tedy o stavovsko-osvícenský koncept českého lidu (*böhmischer Volk*), jež je složen ze dvou kmenů (*Volksstämme*). Tyto dva kmeny měly splynout v jeden český národ (*böhmische Nation*). M. Hroch následně vyjadřuje ve své práci *V národním*

---

⁶⁷ HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 3–4.

⁶⁸ Tamtéž, s. 5.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž, s. 3–4.

⁷¹ HLAVAČKA, Milan. Habsburská monarchie v „dlouhém“ 19. století (1790–1918). In: VEJBER, Václav a kol. *Dějiny Rakouska* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002, [cit. 2024-06-06], s. 384. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8176c570-2d91-11e4-90aa-005056825209>

zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě, že zemský patriotismus s koncem 18. století zaniká. Byl nahrazen jazykovým a integrálním nacionalismem z tzv. národního zájmu. Národním zájmem či snahou formovat moderní národ totiž vzniká *národní hnutí*, jímž se označují příslušníci velké sociální skupiny (pozdějšího národa).⁷²

2.2 Vlastenectví versus nacionalismus

Z psychologické příslušnosti k určitému národu vyplývají dvě tendence, které je potřeba odlišit – *vlastenectví* a *nacionalismus*. Zatímco vlastenectví můžeme vysvětlit jako oddanost k domovské zemi, rodnému městu či obci, o nacionalismu mluvíme ve chvíli, kdy je uvědomění či oddanost k národu natolik radikálně vyostřená, že se střetává se zájmy jednotlivých národních skupin.⁷³

M. Hroch pak dělí nacionalismus na dva typy – *západní nacionalismus* byl spjat s představou státního zájmu, resp. zápasu o dosažení státní závislosti, což bylo založeno na hodnotách liberálně-demokratického státu. Naproti tomu *východní nacionalismus* podle něho usiloval o státnost definovanou jazykem a etnickým původem, čímž se stával nedemokratickým.⁷⁴

2.3 Proměna národnosti v rámci sčítání lidu

Jak jsme již výše zmínili – národnost byla v jednotlivých obdobích chápána různě. Na konci 18. století se s postupným rozpadem stavovské společnosti začala měnit státní správa evropských zemí. Nová centralizovaná státní správa potřebovala znát, s kolika daňovými poplatníky může počítat, v jakých oborech se poddaní uplatňují, a především kolik má obyvatelstva.⁷⁵ Sčítání obyvatelstva jako první v Evropě zavedla Francie a Anglie roku 1801.⁷⁶ Sčítání se konala pravidelně každých pět let. První úřední konskripce z jara 1754, udávající zprávu o obyvatelstvu

---

⁷² HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, s. 5.

⁷³ Tamtéž, s. 9.

⁷⁴ Tamtéž, s. 10.

⁷⁵ FIALOVÁ, Ludmila. *Století demografické statistiky*. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 134. ISBN 80-204-0283-7.

⁷⁶ Tamtéž.

českých zemí,⁷⁷ dala provést císařovna Marie Terezie v zemích České koruny, v Horních a Dolních Rakousích, ve Štýrsku, Korutanech, Kraňsku a Tyrolích.⁷⁸ Tento soupis měla nejprve provádět církve a dále vrchnost jednotlivých panství.⁷⁹ V březnu 1754 ještě císařovna nařídila sčítání domů.⁸⁰ Tyto soupisy, které měly být ve skutečnosti o 6 až 7 % vyšší, než udávaly, se prováděly každoročně.⁸¹ Pro představu v českých zemích kolem roku 1780 žily přibližně 4 miliony obyvatel.⁸² Další soupisy obyvatel od roku 1770 organizoval vojenský erár za pomoci krajské civilní administrativy.⁸³ Prostřednictvím konskripcí se počet obyvatel zjišťoval do roku 1830.

V rámci modernizace evropských států od druhé poloviny 19. století se i v habsburské monarchii konala první vědecky podložená sčítání lidu, díky nimž stát sledoval počet a geografické rozložení obyvatelstva, jeho náboženství, vzdělání, povolání a jeho sociální situaci. Jedno z prvních sčítání obyvatelstva se na území Rakousko-Uherska konalo v roce 1869, ale zatím ještě stále nezjišťovalo národnostní příslušnost.⁸⁴ Šetření národnostních poměrů proběhlo v Rakousku-Uhersku až v roce 1880 pro potřeby státní a místní správy vytvořit statistický přehled národností. Tato potřeba vyplývala z usnesení Mezinárodního kongresu statistického, konaného v roce 1872 v Petrohradě, který vyžadoval při sčítání lidu zjišťovat i jeho *obcovací řeč*.⁸⁵ Národnost tak byla určována tzv. *obcovací řečí (Umgangssprache)*, tedy jazykem, kterým se lidé dorozumívali ve svém každodenním životě. Obcovací řečí byl chápán jazyk, jímž lidé hovořili s úřady, proto tyto národnostní výsledky bývaly častokrát zkreslené. Nacionalisté mohli takto posilovat rozšiřování národního území. Mobilizovali tak před každým sčítáním lidu smíšené oblasti a vyvíjeli na ně tlak. Z čehož plyne další problém obcovací řeči. Češi ve většinově německém prostředí, jako tomu bylo v případě Frýdlantu, měli často za obcovací řeč němčinu. Výsledky těchto sčítání proto

---

⁷⁷ Tamtéž, s. 135.

⁷⁸ Tamtéž, s. 136.

⁷⁹ Tamtéž, s. 136–137.

⁸⁰ Tamtéž, s. 137.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² HORSKÁ, Pavla. Obyvatelstvo českých zemí podle povolání. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 228. ISBN 80-204-0283-7.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ ŠAMANOVA, Gabriela. Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. In: *ASEP, Repositář AV ČR* [online]. Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2006, [cit. 2024-02-10], s. 10–15. ISSN 1214-438X. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a138/f28/100023s_Samanova-narodnost.pdf

⁸⁵ HÄUFLER, Vlastislav. *Národnostní mapa českých zemí 1880–1970*. Praha, 1970, s. 6.

zvýhodňovaly vládnoucí a většinové národnosti.⁸⁶ Sčítání lidu na základě obcovací řeči probíhala každých 10 let v období 1880–1910.⁸⁷

V následující Tabulce č. 1 je shrnuto, jaké bylo národnostní složení českých zemí. Přestože z tabulky vyplývá, že Češi představovali 2/3 a Němci pouze 1/3 z celkového počtu obyvatelstva, skutečnost mohla být jiná.⁸⁸ Změna v počtu německé a české národnosti přišla s rokem 1910 – téměř o jednu polovinu vzrostl počet Čechů na úkor Němců – důvodem bylo narůstající české obyvatelstvo Moravy a Slezska, kde Němci oproti Čechům dosahovali značně nižších hodnot přirozeného přírůstku.⁸⁹

Tabulka 1 Národnostní složení českých zemí podle rakouských jazykových statistik⁹⁰

ROK	Přítomné obyvatelstvo podle <i>obcovací řeči</i> v %			Absolutní počet přítomného obyvatelstva
	<i>řeč česká</i>	<i>řeč německá</i>	<i>ostatní</i>	
1880	62,5 %	35,8 %	0,7 %	8 222 013
1890	62,4 %	35,8 %	0,8 %	8 665 421
1900	62,4 %	35,1 %	0,9 %	9 372 140
1910	62,9 %	34,6 %	0,9 %	10 078 637

V období těsně před první světovou válkou a těsně po ní byla národnost ve sčítání lidu měřitelná na základě *mateřské řeči*. Zjišťovala se prostřednictvím vlastního přihlášení se ke konkrétní národnosti. První zjištění národnostních poměrů v Československu bylo provedeno 15. února 1921. Předními odborníky byli z českého prostředí Antonín Boháč (1882–1950) a z německého Heinrich Rauchberg (1860–1938).⁹¹ Hlavním jejich požadavkem byl dotaz právě na mateřský jazyk. Nedostatkem tohoto sčítání byl fakt, že Češi a Slováci byli hodnoceni jako jeden

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ ŠAMANOVÁ, Gabriela. Národnost ve sčítání lidu v českých zemích, s. 3.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ HÁUFLER, Vlastislav. *Národnostní mapa českých zemí 1880–1970*, s. 14.

⁹¹ Tamtéž, s. 7.

československý národ.⁹² Československý národ tvořil většinu 65,51 % všech obyvatel.⁹³ První světová válka sice způsobila absolutní úbytek Čechů, avšak mezi léty 1910–1921 přibylo 435 tisíc Čechů. Němců naopak o 426 tisíc ubylo.⁹⁴ Úbytek německého obyvatelstva byl způsoben jejich válečným neúspěchem, poklesem porodnosti a rovněž k úbytku přispěla i jiná metodika sčítání.⁹⁵

I při sčítání lidu v roce 1930 se zjišťovala národnost prostřednictvím mateřského jazyka. Toto sčítání umožnilo podat výstižný obraz národnostních poměrů v Československu před druhou světovou válkou.⁹⁶ Výsledky sčítání nepřinesly žádnou větší změnu oproti roku 1921. Pro porovnání národnostního složení v ČSR v roce 1921 a 1930 přikládáme Tabulku č. 2. Můžeme vidět, že se opět potvrdilo zvětšování rozdílu mezi Čechy a Němci. Češi posílili o jedno procento, Němci o procento oslabili.⁹⁷ K posílení české většiny přispěla i dobrovolná asimilace – prostřednictvím uzavírání smíšených česko-německých manželství.⁹⁸ V letech 1931–1933 uzavřelo tato manželství 3 % Čechů a 5 % Němců.⁹⁹

Tabulka 2 Národnostní složení ČSR podle československých statistik 1921 a 1930¹⁰⁰

ROK	NÁRODNOST			Absolutní počet přítomného obyvatelstva
	Češi (Čechoslováci)	Němci	Jiní a cizinci	
1921	67,3 %	29,7 %	2,0 %	10 009 587
1930	68,5 %	28,8 %	1,7 %	10 674 386

⁹² Tamtéž.

⁹³ Národnost obyvatelstva. In: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921* [online]. Praha: Státní úřad statistický, 1924, [cit. 2022-02-10], s. 59. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:036478e0-a654-11e8-830e-005056825209>

⁹⁴ ŠAMANOVA, Gabriela. Národnost ve sčítání lidu v českých zemích, s. 4.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ HÄUFLER, Vlastislav. *Národnostní mapa českých zemí 1880–1970*, s. 7–8.

⁹⁷ ŠAMANOVA, Gabriela. Národnost ve sčítání lidu v českých zemích, s. 4.

⁹⁸ Tamtéž, s. 5.

⁹⁹ HÄUFLER, Vlastislav. *Národnostní mapa českých zemí 1880–1970*, s. 20–22.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 18.

TEORETICKÁ ČÁST

V Teoretické části diplomové práce se zabýváme historickým vývojem Frýdlantska v letech 1849–1938 v širším kontextu sociálních, ekonomických, politických a kulturních dějin a dějin každodennosti.

3. Město Frýdlant a okolí

Geologicky označujeme Frýdlantsko jako nejsevernější jednotku Českého masivu – tzv. Lugická oblast (podle Lužice). Jedná se o oblast, kde se střetává krkonoško-jizerské *krystalikum*, tedy komplex krystalických, metamorfovaných a magmatických hornin.¹⁰¹ Z hlediska geomorfologie náleží Frýdlantský výběžek do tzv. Krkonoško-jesenické subprovincie a její Krkonošské oblasti.

Většinu rozlohy oblasti zaujímá Frýdlantská pahorkatina, která je na jihu i východě ostře ohraničená Jizerskými horami. Na severu a západě je oblast ohraničena státní hranicí a okrajem Žitavské pánve. Severní podhůří Jizerských hor (Frýdlantská pahorkatina) zaujímá 241 km². Nejvyššími místy pahorkatiny jsou Andělský vrch (572 m) a Hřebenáč (566 m). Nejvyšší horou celého regionu je rozložitý masiv hory Smrk (1 124 m).¹⁰² Naopak nejnižší položeným místem je hladina řeky Smědé na hranici s Polskem.

Název města Frýdlant je odvozen z německých slov *Frieden* (mír, klid, pokoj) a *Land* (země, kraj, venkov). Proto můžeme o městu hovořit jako o místě klidu, bezpečí a pokoje.¹⁰³ Autor knihy *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor* Rudolf Anděl vztahuje název města i na poslání místního hradu a zámku ve smyslu „*dej kraji mír, ochraňuj ho*“, *takto se lokalita mohla jevit každému, kdo překonal nebezpečí a nástrahy putování přes těžko průchodný jizerskohorský hvozď, nebo kdo se do něho naopak teprve chystal vkročit*.¹⁰⁴

V roce 1850 zde existovaly dva soudní okresy – jeden se sídlem ve Frýdlantu a druhý se sídlem v Novém Městě pod Smrkem.¹⁰⁵ Ve sledovaném období k frýdlantskému soudnímu okresu

---

¹⁰¹ ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 4. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁰² Tamtéž, s. 10.

¹⁰³ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁴ ANDĚL, Rudolf. Počátky Frýdlantu. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 37. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁰⁵ JANÁK, Jan, a kol. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. Fakult* [online], Praha: SPN, 1989, [cit. 2024-02-03], s. 377. ISBN 80-04-21189-5. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:1291fbe0-ced1-11e2-b081-5ef3fc9ae867>

patřily tyto obce – Bílý Potok (*Weißbach*), Bulovka (*Bullendorf*), Černousy (*Tschernhausen*), Děřichov (*Dittersbach*), Dolní Řasnice (*Rückersdorf*), Frýdlant (*Friedland in Böhmen*), Habartice (*Ebersdorf*), Hejnice (*Haindorf*), Heřmanice (*Hermsdorf*), Horní a Dolní Řasnice (*Bärnsdorf und Tafelfichte*), Jindřichovice pod Smrkem (*Heinersdorf and der Tafelfichte*), Krásný Les (*Schönwald*), Kunratice (*Kunnersdorf*), Lázně Libverda (*Bad Lieberwerda*), Pertoltice (*Bezdorf*), Raspenava (*Raspenau*), Peklo (*Karolintal*), Višňová (*Weigsdorf*) a někdy byly přiřazovány i obce Jizerka (*Wihelmshöhe*), Mníšek (*Einsiedel in Isergebirge*) a Oldřichov v Hájích (*Buschellersdorf*).¹⁰⁶ Soudní okres Frýdlant se rozpadl po sto letech na základě územní reorganizace, stanovené zákonem č. 36 z roku 1960.¹⁰⁷

Obrázek 3 Hranice frýdlantského okresu v letech 1850–1938

¹⁰⁶ KARPAŠOVÁ, Mária, KARPAŠ, Roman. Padesátá a šedesátá léta. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 166–167.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 167.

4. Frýdlantsko 1848–1914

4.1 Revoluční roky 1848–49

Radikální formulace občanských, státoprávních i národnostních požadavků a revoluce 1848 ovlivnily i dění na Frýdlantsku, kde se stejně jako v celé Evropě uvolnila cesta k občanským aktivitám, především u měšťanských vrstev obyvatelstva. Sociální napětí rostlo na Frýdlantsku od počátku 40. let 19. století. Důvodů bylo hned několik – opakující se neúroda, nákaza brambor, nedostatek potravin, obrovský nárůst cen zboží a v neposlední řadě se okres potýkal s odbytovými potížemi v plátenictví a bavlnářství.¹⁰⁸ V tomto období významně rostla role místních německých podnikatelů, kteří ze svých cest do průmyslových zemí Evropy přinášeli do kraje praktické znalosti o nových způsobech a organizaci výroby a toužili po vlastním uplatnění se na rozhodování v obecních záležitostech.¹⁰⁹

Výsledky voleb zemského sněmu roku 1848 byly v německých oblastech Čech odmítnuty a bylo požadováno, aby se přeložily na celozemský sněm. Do Frankfurtu nad Mohanem byl svolán první sněm demokraticky volených zástupců ze států Německého spolku, tedy i všech Němci osídlených území v českých zemích. Za Frýdlant byl na sněm v květnu zvolen dvorní rada Karl von Czoerning-Czernhausen (1804–1889). Zabýval se otázkami rozvoje průmyslu v severních Čechách, požadoval změnu podmínek výroby a celkové reformy státní správy. Budoucnost Rakouska směřoval k ideji suverénního habsburského státu.¹¹⁰ Volba tohoto muže loajálního k monarchii svědčí o tom, že ani Frýdlant zatím netoužil po velkoněmeckém řešení.¹¹¹

Dalším zástupcem za Frýdlant byl správce libereckého a frýdlantského panství Karl Uchatzy (1796–1866) ze Lvové v Podještědí. Liberál usilující o přeměnu monarchie v ústavní stát. Sám sebe označoval za zástupce středního proudu, který požadoval reformu a zachování rakouského státu, zároveň ale vystupoval jako zastánce německých zájmů.¹¹²

---

¹⁰⁸ MELANOVÁ, Miroslava. Revoluční léta 1848–1849. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 81. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ MELANOVÁ, Miroslava. Revoluční léta 1848–1849, s. 81.

¹¹¹ MELANOVÁ, Miroslava. Období neoabsolutismu a počínající ústavnosti. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 80. ISBN 80-86424-18-9.

¹¹² Tamtéž.

4.2 Vývoj v 50. letech 19. století

Kromě zrušení poddanství a roboty byl jedním z nejdůležitějších výsledků revolučních změn *Prozatímní zákon obecní*, vyhlášený jako císařský patent č. 170/1849 ř. z. Kodifikoval první právní vymezení samosprávy Rakouského císařství. Od podzimu 1850 tak byly voleny městské orgány a v čele Frýdlantu stanul starosta Franz Fetersch (1801–1874). Vyučil se tkalcem, ale záhy se začal živit obchodem s přízí. Po vybudování frýdlantské poštovní stanice se stal jejím zaměstnancem a později se postavil do jejího čela. Ve městě vlastnil tři nové domy vybudované po požáru v roce 1853 a mnoho pozemků.¹¹³ Od 30. let byl členem městské rady a během revolučního roku 1848 patřil k nejrespektovanějším lidem města. Pozici starosty přijal v roce 1850 a v čele města zůstal celých sedmnáct let.¹¹⁴ Ve své závěti odkázal městu svůj dům čp. 101 pro potřeby sirotčince, kde ještě za jeho života fungovalo okresní hejtmanství.¹¹⁵ Dům dále vlastnil jeho vnuk Heinrich Kaulfersch.

Jak jsme již zmínili v roce 1850 vznikl ve Frýdlantu okresní soud podléhající zemskému soudu v Liberci. Vykonával činnost dosavadního patrimoniálního soudu. Dále byl ve městě zřízen finanční a okresní úřad, který měl na starosti i politickou a soudní správu.¹¹⁶ Vedle budování městské samosprávy zažilo Frýdlantsko v 50. letech 19. století množství přírodních katastrof – nejprve požár 21. ledna 1853, kdy byl Frýdlant celý den sužován silným větrem a večer začala hořet jedna ze stodol za bělidlem. Ze Zámecké ulice se oheň rozšířil do celého města. V plamenech bylo 97 obytných domů a 56 vedlejších objektů. Bez domova se ocitlo 496 osob.¹¹⁷ Další požár vypukl v horkém létě v roce 1856 v Novém Městě pod Smrkem.¹¹⁸ V roce 1858 zase postihla Frýdlantsko ničivá povodeň. Po několikadenních deštích strhly vodní toky dvanáct obytných domů a zcela bylo zničeno devět budov a čtyři mosty.¹¹⁹

---

¹¹³ Tamtéž, s. 83.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ MELANOVÁ, Miroslava. Období neoabsolutismu a počínající ústavnosti, s. 83.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

4.3 Vývoj do roku 1866 a prusko-rakouská válka

Období 1860–1870 bylo ve znamení rostoucího vlivu měšťanstva a podnikatelů. Kromě toho rostla úloha místních úřadů a došlo k přestavbě budov obecních úřadů, především radnice ve Frýdlantu (1868) a v Novém Městě pod Smrkem (1861).¹²⁰ V pražském zemském sněmu měst Frýdlant, Chrastava a Nové Město pod Smrkem stanul pražský advokát Johann Volkelt pocházející z Lemberku. Poslancem venkovských obcí Frýdlantska byl profesor reálky ve Varnsdorfu Franz Hermann. Po vydání *říjnového diplomu* 1860 došlo k rozvolnění politického života, a proto se i zde začaly rozvíjet spolkové a zájmové aktivity a publicistika – od roku 1865 vycházely u Julia Helbiga první frýdlantské noviny *Sonntagslocke*.¹²¹

Roku 1864 začaly na Frýdlantsku sílit spory o výuce zemských jazyků. Zákon z 21. prosince 1867 sice hovořil o rovnoprávnosti všech obvyklých jazyků užívaných ve školách a že druhý zemský jazyk by se měl vyučovat jako jeden z povinných předmětů,¹²² avšak na stránkách frýdlantských novin byl tento krok označen za násilí na německých dětech, které tak mohly češtinu používat jen při dorozumívání se. V celých Čechách se začaly vytvářet dvě zcela odlišné koncepce – jednak český požadavek rovnocenného postavení v rámci historických českých zemí, jednak nepochopení příslušníků velkého německého národa, který sám intenzivně prožíval úspěšné národní hnutí.¹²³

Celá situace se zkomplikovala rozpoutáním ozbrojeného konfliktu – prusko-rakouské války roku 1866. Hranice okresu sousedily z větší části z Pruskem, a proto sem byl 27. května umístěn 5. regiment Radeckého husarů.¹²⁴ Starosta Fettersch vyzval obyvatele k přátelskému přijetí vojska, které mělo pouze chránit vlast. Na opačné straně zemských hranic od Jizerky až po Ves stálo vojsko pruské. Ve dnech 16.–18. června obsadili Prusové Sasko, a tak hranice okresu byly obklíčeny ze dvou třetin.¹²⁵ Radeckého husaři se následně stáhli k Mníšku. Frýdlant sice vojsko opustilo, ale

---

¹²⁰ Tamtéž, s. 84.

¹²¹ Tamtéž, s. 83.

¹²² HLAVÁČKA, Milan. Jak mohlo docházet k národnostním sporům v Čechách druhé poloviny 19. století? In: *Theatrum historiae* [online]. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, 7, [2024-03-02], s. 282. ISSN 1802-2502. Dostupné z: <https://dk.upce.cz/handle/10195/58429>

¹²³ MELANOVÁ, Miroslava. Období neoabsolutismu a počínající ústavnosti, s. 84.

¹²⁴ MELANOVÁ, Miroslava. Válka roku 1866 a poválečný vývoj. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 84. ISBN 80-86424-18-9.

¹²⁵ Tamtéž.

odešli i zaměstnanci okresního úřadu, který na čas přesídlil do Liberce.¹²⁶ Z města zmizelo i četnictvo a finanční úřad, proto veškerá tíha organizace válečného života a jednání nepřítele ležela na obecní a městské samosprávě. Dne 19. června uzavřeli Prusové hranice a Frýdlantsko bylo rázem odříznuto po dobu tří měsíců.¹²⁷ Během válečného konfliktu přešlo přes okres 16 000 vojáků a projelo minimálně 1 800 vozů s proviantem.¹²⁸ Město se záhy dostalo do velkých potíží z hlediska zásobování potravin – vojsko požadovalo až pětkrát denně přísun stravy a ubytování. Jednotlivé obce musely kupovat vše potřebné za vlastní peníze v sousedním Sasku.¹²⁹ Na místě dnešní Střední zemědělské školy, tehdy v budově panského úřadu, byl zřízen lazaret. Po porážce u Hradce Králové zůstalo ve Frýdlantě kolem 400 pruských vojáků. Jejich počet opět rostl, když se vraceli z vítězného tažení. Až 16. září opustilo pruské vojsko celé Frýdlantsko.¹³⁰

4.4 Vývoj Frýdlantska po roce 1866

Po prohrané prusko-rakouské válce docházelo k obnově hospodářství. K oživení rozvoje kraje významně přispívala frýdlantská městská spořitelna, jakožto první peněžní ústav města.¹³¹ O vznik roku 1867 se postaral Záložní spolek (*Vorschußverein*) pod vedením Johanna Pulkrabka a Johanna Schlesingera. Po vydání nové ústavy 1867 došlo opět k oddělení politických a soudních úřadů – Frýdlant se stal sídlem samostatného okresního soudu (vedl Wolfgang Adolf Schreiter) a okresního hejtmantství (vedl Karl Ludwig). Do čela města byl zvolen majitel továrny Johann Schmidt.¹³² Největší změnu v regionu přinesl spolkový zákon z roku 1867, který povoloval činnost politických spolků. Na jaře roku 1870 začal fungovat liberálně laděný Německý politický spolek (*Deutschpolitischer Verein*), jehož hlavním posláním byla obrana dosavadní ústavy a ochrana německé národnosti. Předsedou spolku byl Karl Leitner (1835–1880), který získal v podzimní volbách do zemského sněmu mandát poslance za venkovské obce frýdlantského okresu.¹³³ Naproti

---

¹²⁶ MELANOVÁ, Miroslava. Válka roku 1866 a poválečný vývoj, s. 84.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

tomu městský volební obvod Frýdlantu, Nového Města pod Smrkem a Chrastavy zastupoval vídeňský politik Sisinio de Pretis (1828–1890).

Občanská angažovanost a rozkvět veřejného života přispěly k názorové bohatosti a politické pluralitě Frýdlantska. V zastupitelstvu se utvořily dva soupeřící bloky – Německý politický spolek a skupina odmítající extrémní stranické proudy v čele s J. Schmidtem. K největší střetu došlo při volbách do městského zastupitelstva roku 1870. Výsledkem sporu byla změna starosty – nově byl zvolen továrník Josef Adler, a odchod člena rady Julia Helbiga. V tomto období vznikly pro kraj dva důležité spolky. Nejprve to byl roku 1868 Živnostenský spolek (*Gewerbeverein*), jehož náplní bylo rozšiřování znalostí technických i ekonomických, organizace akcí na podporu řemesel a podnikání.¹³⁴ O dva roky později to byl Hospodářský a lesnický spolek okresu Frýdlant (*Land – und Forstwirtschaftlicher Bezirksverein Friedland*), jenž založil statkář Franz Simon z Kunratic. Spolek sdružoval statkáře, zemědělce a další venkovské podnikatele. Přispěl rovněž ke kultivaci znalostí, odborného vzdělávání a podnikání.¹³⁵

Koncem 60. let se v severních Čechách začalo formovat dělnické hnutí, vycházející ze vzdělávacích a podpůrných profesních spolků.¹³⁶ Roku 1868 byl ustanoven Dělnický vzdělávací spolek (*Arbeiterbildungsverein*). Hlavními iniciátory byli tovaryši textilních odvětví, kteří usilovali o zlepšení života dělníků po vzoru západoevropských zemí. Centrem dělnického hnutí se stal Liberec a hlavním mluvčím byl Josef Krosch (1840–1870), syn soukenického mistra z Frýdlantu. Společně se svými stoupenci založil v roce 1869 Všeobecný dělnický spolek (*Allgemeiner Arbeiterverein*). Jejich radikální stávková činnost vedla k policejní perzekuci, následnému zákazu spolku a soudním procesům.¹³⁷ Krosch záhy zemřel v pražské věznici a jeho pohřeb se stal společnou česko-německou demonstrací proti vládnoucímu režimu.¹³⁸ Po rozpuštění spolku vznikla nepolitická Všeobecná nemocenská pokladna (*Allgemeine Krankencasse*), která měla místní pobočky ve Frýdlantě, Novém Městě pod Smrkem, Hejnicích a Oldřichově.¹³⁹

---

¹³⁴ MELANOVÁ, Miroslava. Válka roku 1866 a poválečný vývoj, s. 85.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

4.5 Vývoj na přelomu 19. a 20. století

Následující období bylo výrazně poznamenáno krachem na vídeňské burze roku 1873, po níž následovala ničivá hospodářská krize. Na Frýdlantsku byly zlikvidovány soukenické dílny a firmy drobných řemeslníků.¹⁴⁰ Po opakovaných volbách se starostou stal majitel pekařství Franz Mauermann. V čele města stál 12 let. Po jeho odchodu zahájila provoz první železnice, trať mezi Frýdlantem a Libercem a průmyslovým Zhořelcem, což mělo zásadní vliv na další vývoj a rozvoj celého okresu, a umožnila tak rovněž překonání hospodářské krize. V 80. letech stále více zesilovalo česko-německé soupeření, především v jazykovém hledisku. Na Frýdlantsku se do té doby úřadovalo výhradně v němčině. Ve Frýdlantu došlo k prvnímu masovému povstání dělníků v roce 1884, kteří požadovali pracovní volno na 1. května, a proto byla přerušena výroba v převážně textilních továrnách.¹⁴¹

Následující 90. léta byla na Frýdlantsku poznamenána sociální problematikou a ochranou národních zájmů. Nacionalistický proud Frýdlantska vedl Anton Aigner (1844–1912), majitel cukrářství, ostře útočící na vedení města, a pozdější starosta Frýdlantu. Nacionalisté založili ve Frýdlantě Německou lidovou stranu (*Deutsche Volkspartei*) působící ve vzájemné podpoře s Německým lidovým spolkem. Při volbách do zemského sněmu 1895 zvítězil A. Aigner nad dosavadním poslancem Josefem Bendelem (1846–1912), čímž zastupoval v kurii měst Frýdlant.¹⁴² S podporou *Friedländer Zeitung* zahájil Aigner útok na dosavadní liberální vedení města. Podle jeho slov vedení města dostatečně nehájilo zájmy středních a nižších vrstev obyvatelstva a nebyl ani ochráněn německý charakter města před pronikáním Čechů a Židů.¹⁴³

Volby do parlamentu v roce 1897 přinesly sociálně demokratické poslance – za Frýdlantsko se postavil sociální demokrat Josef Hannich (1843–1934). Kromě toho se v politickém spektru prosadila pevná pozice liberálů, kteří byli seskupeni v Německé pokrokové straně (*Deutsche Fortschrittspartei*), a kurie venkovských obcí s osobností Adolfa Glöcknera (1850–1936). Vlivem Badeniho jazykových nařízení (1897) se vyvolala obrovská vlna odporu a pouličních nepokojů

---

¹⁴⁰ MELANOVÁ, Miroslava. Poslední čtvrtina 19. a počátek 20. století. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 85. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 86.

¹⁴² MELANOVÁ, Miroslava. Poslední čtvrtina 19. a počátek 20. století, s. 86.

¹⁴³ Tamtéž.

v německých oblastech Čech.¹⁴⁴ Už tak vyhocená situace se opět zhoršila přírodní katastrofou – stoletou vodou v létě 1897. Na konci roku 1897 odstupuje Badeniho vláda – v německých oblastech Čech byl tento krok oslavován a považován za vítězství. Dne 1. prosince 1897 se ve frýdlantské tělocvičně konalo oslavné shromáždění, které bylo barvitě líčeno nacionalistickými listy *Friedländer Zeitung*.¹⁴⁵

Na počátku 20. století „slaví“ na Frýdlantsku své úspěchy antisemitské všenněmecké hnutí, odmítající jakýkoliv dialog s českou stranou a volající po spojení s Německem. V čele hnutí stál Karl Hermann Wolf (1862–1941) a Rudolf Berger.¹⁴⁶ V Novém Městě pod Smrkem se konal v roce 1902 v tělocvičně celookresní sjezd všenněmců za účasti K. H. Wolfa, jenž zde zdůvodnil založení vlastní Německé radikální strany (*Deutschradikale Partei*).¹⁴⁷ Protiváhou k silicím nacionalismu byla na Frýdlantsku snaha o demokratizaci a všeobecnou politizaci společnosti – roku 1906 bylo založeno Agrární politické sjednocení (*Agrarpolitische Vereinigung*) v čele s lidovcem Josefem Herbigem (1837–1910), který oslovoval především průmyslově založenou část obyvatelstva a snažil se zabránit rostoucímu vlivu sociálních demokratů.¹⁴⁸ Pokračováním Agrárního politického sjednocení byl Agrárně politický spolek (*Agrarpolitische Verein*) v čele s Franzem Simonem. V průmyslových obcích Děřichovice, Bulovka a Habartice se silně prosadili křesťanští sociálové, usilující jednak o prosazení řady sociálních opatření, a jednak o udržení vlivu katolické církve. K dosažení svých požadavků silně využívali antisemitismu.¹⁴⁹ Dále to byla činnost sociálních demokratů, kteří na Frýdlantsku chránili českou menšinu, čímž si od nacionalistů získali označení „zrádců národa“.¹⁵⁰

V tomto období docházelo ve Frýdlantu rovněž k protestům proti jakémukoliv jmenování úředníků české národnosti do státních úřadů nebo k okresnímu soudu a proti jakýmkoliv českým nápisům na železničních stanicích.¹⁵¹ Přes veškeré snahy po zabránění vlivu nacionalismu měla v politickém životě převahu Německá radikální strana, za níž kandidovali na zemský sněm H.

---

¹⁴⁴ MELANOVÁ, Miroslava. Poslední čtvrtina 19. a počátek 20. století, s. 87.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 88.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Tamtéž.

Kaulfersch z Frýdlantu a Franz Tobisch z Horní Řasnice. Oba kandidáti toužili po připojení k Německu, byli loajální vůči monarchii a vyznávali antisemitismus a bojový nacionalismus.

Těsně před vypuknutím první světové války 18. a 19. července 1914 se ve Frýdlantu konala oslava k výročí 900 let od domnělého založení města – datum založení nebylo možné nijak ověřit, ale podpořilo to představy o kulturní vyspělosti předků a naplňovalo to občany hrdostí.¹⁵² Na událost přišlo téměř 7 000 místních a přijelo 20 000 hostů z blízkého okolí i ze sousedního Německa.

---

¹⁵² Tamtéž.

5. Frýdlantsko v letech 1914–1938

Ve třetí kapitole Teoretické části práce rozebereme historický, politický, společenský a každodenní vývoj Frýdlantska v letech 1914–1938.

5.1 První světová válka na Frýdlantsku

Vyhlášení mobilizace císařem Františkem Josefem I. dne 26. července 1914 do značné míry narušily domnělé oslavy 900. výročí od založení města Frýdlant. Stejně jako ve zbytku monarchie i zde vyjadřovala veřejnost prvotní nadšení a přesvědčení z brzkého vítězství Německa a Rakousko-Uherska. Na Frýdlantsku platila vojenská povinnost pro starší ročníky příslušníků domobrany a v letech 1915–1916 byli povoláváni teprve šestnáctiletí mládenci. Následující rok museli narukovat ještě o rok mladší chlápci.¹⁵³ Na frontu pak narukovalo z frýdlantského okresu přibližně 10 tisíc mužů, což byla polovina místní mužské populace.¹⁵⁴

Dopad války nejvíce pocítilo frýdlantské hospodářství, které vedli starci, ženy, děti, a váleční zajatci. Válečné ztráty v hospodářství Frýdlantský výběžek nikdy zcela nepřekonal. Veškerá výroba regionu byla totiž přeorientována na válečnou produkci. Před rokem 1914 pracovalo ve frýdlantských průmyslových podnicích bezmála 10 tisíc zaměstnanců. V letech 1917–1918 jejich počet klesl o jednu třetinu.¹⁵⁵ Upadající průmysl do značné míry negativně ovlivnil i nedostatek paliva (uhlí, petroleje, vlny a bavlny), které byly nahrazovány papírem, vláknem kopřiv nebo dřevem. Z náhradních surovin vyráběla firma Carla Augusta Preibische v Dětrichově a textilka ve Višňové.¹⁵⁶ Řešením překonání válečného nedostatku surovin měly být sběrný vzácných kovů ve Frýdlantu, Novém Městě pod Smrkem a Hejnicích. Odevzdávání kovů bylo povinné. Měděné dráty se nahrazovaly železnými, zabíraly se mosazné kliky u oken a dveří, docházelo i na kostelní zvony, bicí zařízení z věžních hodin veřejných budov a škol. Ženy a dívky odevzdávaly zlaté šperky, za něž dostaly repliky ze železa. V neposlední řadě byly konfiskovány varhany z hejnických, frýdlantských a novoměstských kostelů.¹⁵⁷

---

¹⁵³ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 112. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 113.

¹⁵⁷ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka, s. 113–114.

Rozsáhlé změny neminuly ani důležitý textilní průmysl. Němečtí podnikatelé a německé politické strany kritizovali Čechy a jejich vládu, kvůli níž mělo dojít k likvidaci textilního průmyslu v pohraničních oblastech.¹⁵⁸ Úpadek textilního průmyslu byl ale daleko komplexnější problém – podnikatelé byli závislí na Vídni, neboť se zde nacházela sídla nejdůležitějších bank a velkoobchodu. Kromě toho stát silně zasahoval do působení hospodářství, a proto docházelo k minimalizaci již tak malého vlivu českých podnikatelů na ekonomiku státu.¹⁵⁹ V říjnu 1914 vydal František Josef I. nařízení umožňující vládě bez přítomnosti parlamentu zasahovat do hospodářských sfér. K těmto zásahům docházelo prostřednictvím válečných ústředen a válečných průmyslových svazů; měly na starosti veškerou distribuci, nákup a zahraniční trh.¹⁶⁰ Později v roce 1920 byl navíc vydán zákon o podnicích, které mají sídlo mimo území československého státu, zkráceně *nostrifikační zákon*, nařizující všem českým firmám přesunout své sídlo na území nového Československa, čímž se mělo dosáhnout samostatnosti ekonomiky. Na druhou stranu zákon negativně ovlivnil zahraniční investice, a proto textilnímu průmyslu postupně začal chybět zahraniční kapitál k modernizaci.¹⁶¹

Nejhorší projev války na Frýdlantsku představovalo zásobování obyvatelstva potravinami a dalšími životními potřebami. Od dubna 1915 byly ve Větrově, Frýdlantu a Novém Městě pod Smrkem zavedeny první potravinové lístky, rozdělované občanům zvláštními komisemi. Lístky nejprve získávali ti, kteří nebyli samozásobiteli. Jedna osoba dostávala 1 400 g mouky nebo 1 960 g chleba. Maso se od roku 1915 prodávalo jen pět dní v týdnu. V následujícím roce se počet bezmasých dní snížil na tři. Snížily se rovněž i přiděly mléka – kojící matky a děti do šesti let dostávaly ve frýdlantské mlékárně po předložení průkazu necelý půllitr mléka denně. Od roku 1916 začal přidělový systém platit i na tabák, cukr, tuk a brambory – 1 kg cukru a 15 kg brambor muselo stačit na čtyři týdny.¹⁶² Rozvívjelo se tzv. *keťasení*¹⁶³ a lichva, na níž nejvíce doplácely střední a nejnižší vrstvy obyvatelstva. Sice byly ustanoveny komise, dohlízející a kontrolující lichvu, přesto

---

¹⁵⁸ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka, s. 114.

¹⁵⁹ KOHOUTEK, Jiří a kol. *Český textil – tradice a perspektivy*. Litomyšl: Asociace textilního, oděvního a kožedělného průmyslu, 2015, s. 14–15.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž, s. 113.

¹⁶³ Keťasení – prodej předraženého zboží.

se ale vyváželo do Jablonce nebo Liberce za horentní ceny mléko, maso, vejce a brambory.¹⁶⁴ Docházelo také k provozování polního pychu, a proto se zakazovalo v nočních hodinách vycházet na pole.¹⁶⁵ Situace vyvrcholila tlakem veřejnosti v roce 1918, kdy se v říjnu obrátila frýdlantská městská rada na vládu s dopisem, líčící hladovění místních obyvatel. Rakouskou-Uhersko se mezitím rozpadlo, tudíž se odpovědi nikdy nedočkali.

5.2 Frýdlantsko za první republiky

Z hlediska evropských dějin se jedná o dobu poznamenanou rostoucí nestabilitou politiky, nástupem diktatur napříč celou Evropou a světovou hospodářskou krizí. Na druhou stranu bývá toto období charakterizováno jako doba vědeckého pokroku a růstu životní úrovně.

V Liberci vznikla zemská vláda v čele s hejtmanem Raphaelem Pacherem (1857–1936) a jeho zástupci sociálním demokratem Josefem Seligerem (1870–1920) a agráříkem Wilhelmem Maixnerem (1877–1941).¹⁶⁶ Všechny německé provincie, vzniklé na našem území, se hlásily k Rakousku, z jehož pověření vydávaly výnosy a nařízení. V Liberci se dne 6. listopadu konalo první zasedání zemského sněmu (*Landestag*), při němž byly vypsány volby, zřizovaly se vlastní soudy, školská správa a byly i vydávány vlastní peníze (platné pouze pro provincii Deutschböhmen).¹⁶⁷ V tisku se začaly objevovat výzvy na budování vlastních ozbrojených jednotek národní obrany (*Volkswehr*) a občanské obrany (*Bürgerwehr*). Zemská vláda rovněž nařizovala, aby na místních tabulích bylo uváděno „Země Deutschböhmen“ a na úředních tabulích „Deutschösterreich“. I frýdlantské noviny *Friedländer Zeitung* změnilý název na *Friedländer Zeitung – Deutschnationale Zeitung für den Bezirk Friedland-Deutschböhmen*. Na území Deutschböhmen bylo každodenní praxí násilí, útoky na obchody a sklady a celkový rozvrat.¹⁶⁸

Na vývoj situace v severočeské provincii vláda reagovala vojenským zásahem ráno 16. prosince 1918,¹⁶⁹ kdy jednotky československé armády tvořené převážně italskými legiemi, obsadily Liberec z několika stran. Na liberecké radnici byl vyvěšen červenobílý prapor jako znak

---

¹⁶⁴ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka, s. 112.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 114.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ KROFTA, Kamil. *Malé dějiny československé*, s. 117.

československé suverenity.¹⁷⁰ Téhož dne postoupila československá armáda v odpoledních hodinách na Frýdlant. Frýdlantské zastupitelstvo okamžitě vojenský zásah odsoudilo a vyjádřilo se, že protestuje proti jakémukoliv zásahu do samosprávy, německé město Frýdlant je součástí německo-rakouského státu a neuznává nadřazenost jiného státu.¹⁷¹ Následně usedli zástupci Frýdlantu k mírovému jednání s československou armádou. Výsledkem bylo, že ve městě neměla být nijak narušena terciární sféra, území mělo mít pouze vojenský charakter a správa města a starost o zásobování měla zůstat v rukou dosavadních orgánů. Jednotky československé armády se ubytovaly ve Střelnici ve Frýdlantě a Větrově.¹⁷² Nápisy na veřejných budovách byly změněny z německých na česko-německé a vojenská přehlídka na Tržním (dnes Masarykově) náměstí měla symbolizovat příslušnost Frýdlantu k Československu, nikoliv k Rakousku.¹⁷³ Klid na Frýdlantsku ovšem nenastal. Jednotky i nadále hlídaly státní hranice a jednalo se i o trvalém dosazení československé jednotky do Frýdlantu, což ale radnice razantně odmítla z důvodu údajné nedostatečné kapacity ubytovacích zařízení pro vojenské jednotky.¹⁷⁴ Nejbližší československá jednotka se nacházela až v Liberci.

Roku 1919 byl zveřejněn program demokratizace československého státu, jejímž z hlavních projevů bylo vypsání komunálních voleb na červen 1919. Výsledkem těchto voleb ve Frýdlantu byl zisk patnácti mandátů z 36členného městského zastupitelstva.¹⁷⁵ Do frýdlantské městské rady zasedli němečtí sociální demokraté Josef Matzig, Franz Köhler, Josef Soffner, zástupci německého bloku Eduard Schröder, Franz Kraus, Willibald Mötzel a dva Češi, sociální demokraté Jan Klápště a Antonín Hyhlán. Tehdy žilo ve Frýdlantě 93,3 % a v Novém Městě pod Smrkem 94,2 % Němců.¹⁷⁶

Vzhledem k doznívajícím následkům první světové války nebyla dvacátá léta 20. století pro Frýdlantsko jednoduchá. Průmysl byl stále nevhodně orientován na válečnou produkci, oblast byla i nadále nedostatečně zásobována potravinami, uhlím a petrolejem, pokračovalo keřasení

---

¹⁷⁰ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka, s. 117.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 114–115.

¹⁷² Tamtéž, s. 115.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ BRUNCLÍK, Zdeněk. Vyhlášení ČSR. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 115. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁷⁶ Tamtéž.

s nedostatkovým zbožím a nemocnice bývaly přeplněné raněnými.¹⁷⁷ Částečným řešením byla opatření vlády Vlastimila Tusara, masové a zeleninové konzervy a obilí dovážené ze zahraničí, především z USA, což postupně umožnilo zavést volný prodej bílého pečiva.¹⁷⁸ Na Frýdlantsku se už v dobách přidělového systému objevilo množství podnikatelů, jež nabízeli a zvali občany k lákavým nabídkám jídel nebo k zábavám. Například ve Frýdlantu zvaly hotel Černý orel a hostinec u Velkého mlýna pravidelně na ovar a jitrnice.¹⁷⁹ Přesto ale organizace německé agrární strany (*Bud der Landwirte*) stále více prosazovala požadavek úplného zrušení řízeného zásobování a okamžitého uvolnění trhu s potravinami. Jejich snahy vedly až k demonstraci, konané na zahradě Střelnice ve Frýdlantu 27. února 1919.¹⁸⁰ Koncem června 1922 bylo zcela zrušeno přidělové hospodářství. V následující letech docházelo k pozvolnému zavádění volného zásobování, které s sebou ovšem přineslo výrazný nárůst cen zboží.

Jak již bylo naznačeno v hospodářství byl výrazným problémem přechod od válečné produkce, a tedy nedostatečný odbyt zboží tohoto odvětví. Kromě toho ztratil textilní průmysl svůj původní domácí odbyt, a proto se stal ze 60 % exportním odvětvím. Vývozu textilu do značné míry bránila zahraniční produkce z Francie, Švýcarska, Velké Británie a Itálie, dále nedostatečná zkušenost s mezinárodním obchodem a vývoz kapitálu některých německých podnikatelů do soudních států; například podnikatel Theodor Liebieg investoval do maďarských textilek.¹⁸¹ Textilnictví v roce 1930 zaměstnávalo 55 % německého obyvatelstvo, které tvořilo ze 23,4 % obyvatele Československa.¹⁸²

Další ze závažných důsledků první světové války byla nezaměstnanost Frýdlantska. Roku 1921 bylo v oblasti Mníšku a Oldřichova v Hájích hlášeno 1 400 nezaměstnaných. Následující rok se zde vyskytovalo 409 nezaměstnaných živitelů rodin a z nich bylo 39 rodin zcela bez podpory. Podpora nezaměstnaným se vyplácela podle zákona č. 63/1918 Sb. z., která činila 4 koruny denně a korunu za každého člena domácnosti, jenž byl závislý na nezaměstnaném živiteli.¹⁸³ Na základě

---

¹⁷⁷ BRUNCLÍK, Zdeněk. Obtížné poválečné roky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 115. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 116.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž.

systemu podpor nezaměstnaným, tzv. *gentský systém*, do roku 1925 vyplatil stát frýdlantskému okresu bezmála 7 milionů korun.¹⁸⁴ Podpora byla rovněž vyplácena válečným invalidům – byla zvyšována a odstupňována podle procenta neschopnosti od 0,98 do 6,57 korun. Roku 1926 se na podpoře nacházelo 536 vdov, 193 sirotek, polosirotek a závislých na rodičích.¹⁸⁵

Přes veškeré snahy o zlepšení hospodářské, sociální a národnostní krize byla na Frýdlantsku ve 20. letech cítit revoluční atmosféra. Veřejnost na poválečný vývoj reagovala demonstracemi – nejprve 24. dubna 1920¹⁸⁶ se na Tržním náměstí ve Frýdlantu sešlo asi tisíc obyvatel, kteří protestovali proti nedostatečnému zásobování a požadovali zvýšení přídělů mouky. Druhá větší demonstrace se konala 2. července 1920¹⁸⁷ rovněž na Tržním náměstí, kde se sešlo až deset tisíc obyvatel. Dokonce přijel německý odborář Unie textilních dělníků Anton Roscher¹⁸⁸ z Liberce. Jménem shromážděných požadoval zlepšení výživy obyvatel, aby byly zachovány podpory nemajetným, podnikům zajištěny suroviny a byly vytvářeny pracovní možnosti pro nezaměstnané.¹⁸⁹ Protože veřejnost v čele s A. Roscherem vyhrožovala vyhlášením generální stávkou, úřady zajistily okamžité zásobování nouzových okresů. Neúspěšná stávka přesto proběhla v prosinci 1920.¹⁹⁰

5.3 Meziválečný politický vývoj na Frýdlantsku

V následující kapitole si rozebereme politický meziválečný vývoj – nejprve tzv. *aktivistický* a *negativistický směr* německých stran a poté vývoj českých politických stran.

5.3.1 Německé politické spektrum

5.3.1.1. Aktivistický směr

Aktivistický směr přešel z původního požadavku na seburčovací právo na zájem o národní správu v rámci ČSR. Konkrétními stranami byli němečtí sociální demokraté – *Deutsche sozialdemokratische Arbeitspartei*, DSAP (Německá sociálně demokratická strana dělnická), která

---

¹⁸⁴ BRUNCLÍK, Zdeněk. Obtížné poválečné roky, s. 116.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Anton Roscher (1877–1946) – československý politik německé národnosti a meziválečný poslanec Národního shromáždění za Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou.

¹⁸⁹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Obtížné poválečné roky, s. 116.

¹⁹⁰ Tamtéž.

měla na Frýdlantsku i po první světové válce dlouhou tradici. Členové se ve 30. letech rozdělili na zastánce Sudetoněmecké strany (SdP) a KSČ. Druhou stranou aktivistického směru představovali němečtí agrárníci *Bund der Landwirte*, BdL (Svaz zemědělců), jejichž hlavním předákem byl Franz Jomrich.¹⁹¹ V prvních komunálních volbách 1919 se stali druhou nejsilnější stranou Frýdlantska. Vedli aktivní politiku ve vztahu k Československu a prosazovali názor, že je pro Němce osudovým údělem žít s ostatními národy ve vzniklém ČSR.¹⁹² Definitivně se rozpadli po obsazení Rakouska v březnu 1938, kdy většina členů přešla do řad SdP.¹⁹³ Třetí stranou aktivistů byli němečtí živnostníci *Deutsche Gewerbetypartei*, GDP (Německá živnostenská strana). Vyznačovali se velice kladným vztahem k republice, postupně se sblížovala s českou živnostenskou stranou a zastávala zájmy drobných živnostníků a obchodníků. Největšího úspěchu se jim dostalo v roce 1931, kdy ve Frýdlantu získali 2 034 hlasů a v Novém Městě pod Smrkem sedm míst v městském zastupitelstvu.¹⁹⁴ K poslední straně aktivistického směru patřili němečtí křesťanští sociálové *Deutsche christlich soziale Volkspartei*, DCV (Německá křesťanská sociální lidová strana), vyznačující se bojovným katolicismem. Jejich předsedou se stal Robert Mayr-Harting¹⁹⁵.

5.3.1.2 Negativistický směr

Negativistický směr politických stran prosazoval právo na sebeurčení Němců, čehož mohlo být dosaženo pouze změnou evropských poměrů, tzn. válkou.¹⁹⁶ Strany zahájily akce k ovládnutí komunální politiky, získávaly pozice v městských a obecních zastupitelstvech, což ve výsledku vedlo k zesílení protistátní činnosti. Měly přímé kontakty s členy DNSAP a nacistickými organizacemi SS a SA. Roku 1927 byl na regionální slavnost hakenkreuzlerů pozván samotný Josef Goebbels.¹⁹⁷ Československá vláda proto v roce 1933 tyto strany zakázala a odvolala k 17. lednu

---

¹⁹¹ Franz Jomrich (1834–1920) – římskokatolický kněz, osobní děkan v Novém Městě p. S. a starosta Frýdlantu.

¹⁹² Přehled politických stran za první republiky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 117. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ Robert Mayr-Harting (1874–1948) – českoněmecký právník, pedagog a křesťanskosociální politik, v letech 1926–1929 ministr spravedlnosti.

¹⁹⁶ BRUNCLÍK, Zdeněk. Politický vývoj do nástupu Henleina. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 116. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁹⁷ Tamtéž.

1934 jejich zastupitele z obecních institucí. Z frýdlantské radnice muselo tehdy odejít dvanáct členů, kteří byli nahrazeni politiky aktivistického směru.

K politickým stranám negativistického směru patřili zaprvé němečtí nacionálové *Deutsche Nationalpartei*, DNP (Německá nacionální strana), ustaveni jejich hlavním předákem Karlem Hermannem Wolfem 8. a 9. prosince 1919 v Liberci.¹⁹⁸ Strana razantně odmítala internacionalismus, židovství, komunistické cíle, třídní boj, mír a občanskou válku, kterou podle nich vyvolali sociální demokraté. Na Frýdlantsku stranu v roce 1919 podpořilo 24,8 % voličů.¹⁹⁹ Od roku 1923 byla strana spojena s *hakenkreuzlery* a agrárníky, s nimiž vytvářeli blok politických stran protistátní činnosti, a proto byla strana k 11. listopadu 1933 zakázána.²⁰⁰

Druhou stranou negativistického směru byli němečtí národní socialisté *Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei*, DNSAP (Německá národně socialistická dělnická strana). V podstatě šlo o nacistické hnutí, které silně sympatizovalo a spolupracovalo s německou NSDAP (Nationalsozialistische Arbeitspartei). Příslušníkům strany se říkalo *hakenkreuzleři* či *nacisté*. Nosili speciální uniformy a označení – na levém rukávu měli červenou pásku, v níž stál na bílém poli černý háková kříž. Na základě svého programu „*Was wollen die Deutschen?*“ se snažili rozbít republiku. Jejich protistátní činnost a provokace byla podpořena fungováním organizací s mladou generací jejich stoupců – *Volkssport* (Národní sport), *Jugendverband* (Svaz mladých) a *Wanderwogel* (Tažný pták). Většina stoupců této strany později podpořila vznik SdP.²⁰¹

Nejvýraznější stranou negativistického směru byli *henleinovci*, jejichž hlavní snahou bylo vytvoření jednotné politické organizace. V říjnu 1933 vydal hlavní předák *Kameradschaftsbundu* (Svaz kamarádů) Konrad Henlein prohlášení, ve kterém oznámil založení nového politického hnutí s názvem *Sudetendeutsche Heimatfront* (Sudetoněmecká vlastenecká fronta), jejímž cílem byl opět rozvrat Československa a prosazování zájmů sudetských Němců. Měli i vlastní Dobrovolnou bezpečnostní službu – *Freiwilliger Schutzdienst*, FS, která se rovněž vyznačovala vlastním stejnokrojem, tedy černé jezdecké kalhoty, zvané rajtky, bílá košile s černou vázankou a na

---

¹⁹⁸ Přehled politických stran za první republiky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 117. ISBN 80-86424-18-9.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž.

rukávech mívali červenou pásku s černými písmeny SHF nebo SdP v bílém poli.²⁰² Největší úspěch strana zaznamenala v obecních volbách 1938, kdy frýdlantská skupina vykazovala 821 členů.²⁰³ Okresní výbor ve Frýdlantu vedl Franz Matzig z Luhu.

K poslední straně negativistického směru patřila Komunistická strana Československa, KSČ. Založena byla roku 1921 v Praze jako celostátní jednotná organizace, spojující všechny národnosti. Komunistická strana na Frýdlantsku snadno a rychle získávala své stoupence. Centry komunismu byla převážně průmyslová města – Luh, Lužec, Raspenava, Bílý Potok a Nové Město pod Smrkem. Ve 20. letech je volilo 26,8 % voličů a v letech 30. pro ně hlasovalo téměř 40 % voličů.²⁰⁴ Od roku 1936 se čeští i němečtí komunisté hlásili k obraně republiky, požadovali zákaz SdP a fašismu a společně s Čechy a německými sociálními demokraty byli připraveni bránit československý stát.²⁰⁵

5.3.2 České politické spektrum

Socioprofesionální skladba Čechů na Frýdlantsku určovala složení politických stran. Nejvýznamnější stranou byla Československá sociálně demokratická strana dělnická, založená v roce 1918.²⁰⁶ V komunálních volbách roku 1919 pak sestavili sociální demokraté samostatnou českou kandidátku – získali tehdy 196 hlasů a dva mandáty.²⁰⁷ V městské radě je zastupovali již zmínění krejčovský mistr Jan Klápště, obuvnický mistr Antonín Hyhlán a náhradník František Paclt.²⁰⁸ Významnější byli ale pro frýdlantský okres sociální demokraté Rudolf Krause z Dětrichova,²⁰⁹ Václav Bělík, Eduard Pospíchal a důvěrník místní organizace Rudolf Musílek.²¹⁰

---

²⁰² Přehled politických stran za první republiky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 117. ISBN 80-86424-18-9.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Rudolf Krause (1888–1940) – okresní náčelník Dělnické tělocvičné jednoty – DTJ, zahynul v roce 1940 v koncentračním táboře Mauthausen.

²¹⁰ BRUNCLÍK, Zdeněk. Česká menšina. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 119. ISBN 80-86424-18-9.

Druhou stranou Čechů byla Československá strana národně socialistická, fungující v okrese od roku 1922. Ve Frýdlantě byli jejími zakladateli Gustav Hanuš, Rudolf Bechyně, František Škoda a Jindřich Rýgl.²¹¹ Hájili a ochraňovali republiku a práva českých občanů. Upozorňovali také na protistátní činnost německých starostů, kteří údajně rozdávali státní potravinové lístky dobře situovaným Němcům, ale nezaměstnaným Čechům lístky nepřidělovali, proto na základě schůze vyzývali československou vládu, aby situaci vyšetřila a zjednala v pohraničí pořádek.²¹²

5.4 Hospodářská krize a její odraz na Frýdlantsku

V rámci hospodářské krize byly v Československu nejvíce postiženy pohraniční oblasti, a tedy i Frýdlantsko. Krize zde byla nejvíce patrná už v tak upadajícím textilním průmyslu. Kromě textilnictví byl zasažen keramický a dřevozpracující průmysl, stavebnictví, oděvní a kožedělná výroba.²¹³ Výsledkem hospodářské krize bylo propouštění dělníků, racionalizace práce – tzv. *skupinový systém*, v němž se většinou tříčlenná skupina starala o 7–10 stavů, a později i tzv. *Bedeauxův systém*, který znamenal hodnocení práce u strojů body, nutil tak zaměstnance k maximálnímu výkonu práce po celou směnu. Dále docházelo ke zkracování pracovní doby, čímž se snížila i mzda za odvedenou práci. V letech 1930–1934 se ve frýdlantském, jabloneckém a libereckém okrese uzavřelo 62 továren.²¹⁴ S problémem uzavírání továren souvisí největší problematika období – nezaměstnanost obyvatelstva. K 31. květnu 1935 připadalo v Liberci na 1 000 obyvatel 89,2 nezaměstnaných. Ve Frýdlantě to bylo 160,4.²¹⁵

Postavení obyvatel v pohraničí bylo ve srovnání s vnitrozemím o dost horší, proto docházelo k demonstracím. Komunisté od roku 1929 iniciovali na severu Čech vyhlášení generální stávky. Této stávky se účastnili dělníci z textilk ze závodů v Liberci, Chrastavě, Hrádku nad Nisou nebo Vratislavicích.²¹⁶ Dne 25. února 1931 se slavil Mezinárodní den boje proti světové nezaměstnanosti, v rámci něhož v severních Čechách proběhly další demonstrace za účasti téměř

---

²¹¹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Česká menšina, s. 119.

²¹² Tamtéž.

²¹³ BRUNCLÍK, Zdeněk. Hospodářská krize. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 125. ISBN 80-86424-18-9.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž.

²¹⁶ Tamtéž.

23 tisíc osob. Jednou z nejvýznamnějších akcí komunistů byl tzv. *hladový kongres* konaný 19. února 1933 v liberecké *Turnhalle*. Akce se účastnilo 23 tisíc severočeských delegátů, z Frýdlantska přijela 175členná skupina. Hlavním požadavkem delegátů bylo vytvoření jednotné fronty dělníků s nezaměstnanými, maloročníky a živnostníky.²¹⁷

Vývoj hospodářské krize se v následujících měsících jen zhoršoval. Přispěl k tomu mimo jiné polní krádeže a nedostatečná výživa, a tím pádem nevyhovující zdravotní stav dětí. Roku 1934 na Frýdlantsku trpělo podvýživou 1 125 dětí, což je neuvěřitelných 80,8 % místní dětské populace.²¹⁸ O rok později se očekával prudký nárůst nezaměstnaných, neboť byla v Dětrichově zastavena výroba tkalcovny C. A. Preibische. Krize se promítla rovněž do místního obchodu. Firma Baťa například nabízela ve Frýdlantu v srpnu 1934 několik set párů levné obuvi – plátěnou od 9 korun, dámskou od 29 korun a pánskou od 39 korun.²¹⁹ Módní domy Josefa J. Hampela a G. Zimmermanna měly tzv. *bílé týdny* – nabízely dámské a pánské košile, košilky, kapesníky nebo kalhoty molino. V zemědělství byl největším problémem poklesl odbytu produktů a zadluženost zemědělců. Z nabídky 2 000 kusů hovězího dobytka se mohla v roce 1934 prodat jen třetina. Výrobní cena vepřového byla o 2 koruny vyšší než ta prodejní. Kupovalo se také daleko méně mléka.²²⁰

Situace se mění roku 1935. Při prosazování požadavků vůči vládě se poprvé sjednotily všechny organizace Frýdlantska – Svaz společenstev a Svaz pro obchod a živnosti svolaly na 8. únor do Střelnice shromáždění. Řešil se zde nastalý nouzový stav za účasti politických stran, společenských organizací, obcí a okresního úřadu v čele s hejtmanem Bedřichem Petráskem. S vládou jednal výbor sestavený ze starosty Frýdlantu Franze Jomricha, Heinricha Kaulferscha, Oswalda Schikentanze, starosty Nového Města pod Smrkem Augusta Eissera a starosty Heřmanic Josefa Dörra. Za okresního komisaře okresního úřadu byl určen Josef Lotter, který vládě předložil nový pamětní list, v němž bylo shrnuto, že okres připomíná „průmyslový hřbitov.“²²¹ V roce 1936 a 1937 bylo hospodářství v celé republice oživeno. Důvodem byla *restrukturalizace*

---

²¹⁷ BRUNCLÍK, Zdeněk. Hospodářská krize, s. 125–126.

²¹⁸ Tamtéž, s. 126.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Tamtéž.

československého průmyslu²²² – přešlo se od zbrojního průmyslu k těžkému, strojírenskému a elektrotechnickému odvětví.

5.5 Nástup henleinovců

Hospodářská krize a národnostní problematika v českém pohraničí podpořily ve 30. letech rozvoj totalitních stran a ideologií. Dne 2. října 1934 vydal Konrád Henlein výzvu k založení nové politické skupiny, hájící zájmy a požadavky sudetských Němců v Československu. Jako nástupnická organizace hakenkreuzlerů a nacionalistů proto vznikla zmíněná SHF – nejprve ve Frýdlantu, Liberci, Bílém Potoce, Raspenavě, Heřmanicích, Novém Městě pod Smrkem, Andělcce a Višňové.

SHF připravila nejen na Frýdlantsku systematickou a dobře zorganizovanou předvolební kampaň. Nejvíce úsilí vložili do předvolebních shromáždění a propagačních cest K. Henleina v pohraničních oblastech v období od 22. dubna do 18. května 1935.²²³ Dne 30. dubna 1935²²⁴ se SHF přejmenovala na *Sudetendeutsche Partei* (Sudetoněmecká strana, SdP). Podporu straně na Frýdlantsku vyjádřili němečtí podnikatelé – již zmíněný T. Liebieg a Felix Richter,²²⁵ finance straně poskytla mj. banka *Kredit-Anstalt der Deutschen* a Svaz německého průmyslu v Liberci – do volebního fondu přispěl částkou 120 tisíc korun.²²⁶ V čele kandidátní listiny SdP na Frýdlantsku stál Rudolf Sandner (1905–1983), kandidát mladoboleslavského kraje, kam spadal tehdy i okres Frýdlant. Původně sociální demokrat, který záhy odešel k henleinovcům, uměl velice dobře hovořit. Ve svých projevech využíval bídy německých obyvatel, útočil na marxisty a sliboval rychlé řešení tíživé sociální a hospodářské situace českých Němců.²²⁷

K předvolebním akcím SdP patřila také *Sudetendeutsche Volkshilfe* (Sudetoněmecká národní pomoc), na níž se vytvářely především peněžní sbírky od veřejnosti. Výtěžek byl následně rozdělován nezaměstnaným. Od února 1935 se konala řada mítinků organizována henleinovci, ale

---

²²² Tamtéž.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách*. Praha: Pragma, 2002, s. 63–64. ISBN 80-7205-901-7.

²²⁵ Felix Richter – ředitel továrny v Luhu u Raspenavy, SdP poskytl auto i s řidičem

²²⁶ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 127. ISBN 80-86424-18-9.

²²⁷ Tamtéž, s. 127–128.

i za účasti sociálních demokratů a komunistů.²²⁸ Nejbouřlivější mítink za účasti henleinovců, tzv. totální porážka marxistů, se konal 15. února 1938²²⁹ v tělocvičně v Novém Městě pod Smrkem. Ozbrojení nepřátelé SdP vtrhli do tělocvičny v půl osmé večer. SdP následně nechala poslat přibližně 400 Ordnerů (Sudetoněmecký sbor dobrovolníků, *Sudetendeutsches Freikorps*). Zástupce komunistů Gustav Beuer z Liberce marně požadoval rozpuštění shromáždění. Četnictvo ho zatklo a odvedlo. Komunisté následně tělocvičnu opustili a pokračovali ve shromáždění na Tržním náměstí. Henleinovci pokračovali v mítinku v tělocvičně za plamenného projevu R. Sandnera o neutěšené situaci českých Němců.²³⁰ Naopak jedno z největších shromáždění henleinovců v Liberci se konalo dne 5. května 1935. Průvod henleinovců v čele s K. Henleinem pokračoval do Frýdlantu, kde na Tržním náměstí již stála vyzdobená tribuna s heslem: „*Ein Volk, ein Wille, ein Ziel. (Jeden národ, jedna vůle, jeden cíl.)*“²³¹ Henlein zde pronesl program svého hnutí.

Proti stále sílící SdP se od jara 1935 tvořil tzv. *protihenleinovský tábor* – spojení českých a německých sociálních demokratů a komunistů. KSČ uspořádala v březnu 1935 na libereckém Masarykově (dnes Sokolovském) náměstí shromáždění asi 10 tisíců obyvatel z Frýdlantu, Chrastavy, Jablonce a Tanvaldu. Heslem shromáždění bylo: „*Dem Faschismus Tot. – Nord-Böhmen bleibt rot. (Smrt fašismu – severní Čechy zůstanou rudé.)*“²³² Česká menšina Frýdlantska hledala posilu u libereckých a hornorůžodolských Čechů, proto se v dubnu 1935 vydali do libereckého Národního domu (dnes Česká beseda) na setkání členů národně socialistické a demokratické strany.²³³ Hlavními řečníky byli národní socialista Jožka David a sociální demokrat Jaromír Nečas. Vyzývali všechny (české i německé) socialistické strany ke spolupráci a žádali o zlepšení životních podmínek obyvatelstva a rozpuštění SdP. Výsledkem jejich spolupráce byla dohoda o vzájemném neútočení a o společném zařazení svých členů na kandidátky Frýdlantu.²³⁴ Od Henleina se v tomto období distancovali i další Němci z Frýdlantska – například lékař Franz Josef Jantsch (1897–1969) vysvětloval ve *Friedländer Zeitung*, proč vystupuje z místní SdP.

---

²²⁸ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců, s. 127–128.

²²⁹ Tamtéž, s. 128.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Tamtéž.

²³² Tamtéž.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Tamtéž.

Henlein byl podle něho obklopen špatným okruhem lidí, pocházející převážně z *Kameradschaftsbundu*. Tito lidé měli K. Henleinovi ovlivňovat myšlení a vést ho tak ke zkáze.²³⁵

Volbami z května 1935 získala v okrese SdP 59,7 % hlasů – z toho ve Frýdlantu henleinovce volilo 74,5 %, v Novém Městě pod Smrkem 45,6 % a v Raspenavě 57,3 % voličů.²³⁶ V menších obcích získala SdP více voličů – v Bulovce 66,4 % a v Lázních Libverda dokonce 75,8 % voličů.²³⁷ Městská a obecní zastupitelstva Frýdlantska zůstala beze změn. SdP proto plánovala po vítězných parlamentních volbách ovládnout i politiku komunální.²³⁸ Od června 1935 požadovali nové volby do městského zastupitelstva Frýdlantu.

Vedením města byl pověřen vládní komisař vrchní rada a občan Frýdlantu Franz Ritt.²³⁹ Na konci roku 1935 abdikoval první československý prezident T. G. Masaryk. Druhým prezidentem republiky se stal Edvard Beneš. Nacistické Německo se proto začalo orientovat na zničení Československa prostřednictvím vlastních sil – německých obyvatel, žijících v pohraničních oblastech.

V srpnu 1936 přijel prezident E. Beneš do Liberce, aby se vyjádřil k vnitropolitické situaci, k německému obyvatelstvu a intervenčním zásahům Německa.²⁴⁰ Prezident před libereckou radnicí prohlásil v němčině, že stupňující se národnostní konflikty jsou vnitropolitickou záležitostí, tudíž by situaci neměl řešit jiný evropský stát – v tomto případě Německo. Ve své řeči Beneš rovněž zdůraznil, že v československém státě není žádná národnost existenčně ani kulturně nijak utlačována. Vyslovil se pro česko-německou spolupráci a decentralizaci výkonu státní moci, ale odmítl autonomii či federativní uspořádání státu, ozřejmil postoj republiky k národnostní a hospodářské situaci severních Čech a zároveň morálně podpořil místní českou menšinu.²⁴¹

Počátkem roku 1937 německé aktivistické kruhy konstatovaly na konferenci chrastavských, libereckých a frýdlantských podniků podporu vládnímu programu a vyzývaly k pokračování těchto snah. SdP naopak začala uzavírat spolupráce s velkými německými velkopřemyslníky, kteří se společně s henleinovci domlouvali na tajných jednání o postupu proti Československu.

---

²³⁵ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců, s. 128–129.

²³⁶ Tamtéž, s. 129.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ Tamtéž, s. 129–130.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 130.

²⁴¹ Tamtéž.

V období od listopadu 1937 do března 1938 bylo u Krajského soudu v Liberci podáno množství trestní oznámení za protistátní činnost na 1 664 členů SdP a 40 německých občanů.²⁴² Na Frýdlantsku se na protistátní činnosti nejvíce podíleli Franz Zücker a Alfred Gertel z Nového Města. Rozšiřovali protičeské materiály a provokační píseň *Sudetenland*. Dále se zapojili Emil Wildner z Bílého Potoka a Rudolf Krause z Luhu.²⁴³ Na Frýdlantsku se následně významně oslavoval anšlus Rakouska a dubnové narozeniny A. Hitlera. Další oslavou byl 1. květen 1938, kdy se spojili Češi s německými demokraty a komunisty a na Tržním náměstí ve Frýdlantu společně demonstrovali proti činnosti SdP. Henleinovci při těchto oslavách zdůrazňovali požadavky z karlovarského sjezdu SdP z dubna 1938. K těmto požadavkům mimo jiné patřilo nastolení rovnoprávnosti sudetoněmecké národnostní skupiny s československým národem, uznání sudetoněmecké národnosti jako právní osoby, stanovení a uznání sudetoněmeckého územního osídlení nebo vytvoření sudetoněmecké samosprávy na území se sudetskými Němci.²⁴⁴

V květnu 1938 na silnicích vedoucích z Liberce do Frýdlantu postavili vojáci se studenty zátarasy ze stromů, aby zabránili průjezdu nepřátel.²⁴⁵ Reakcí SdP bylo v květnu a červnu 1938 pozdržování doručování povolávacích rozkazů do československé armády u pošty v Hejnicích, Bílém Potoce a jinde.²⁴⁶ Ve dnech 27. května a 12. června 1938 se navíc konaly komunální volby, po kterých SdP toužila od roku 1935. Ve Frýdlantu bohužel zvítězili henleinovci s 3 489 hlasy a 30 mandáty na radnici. Česká kandidátka získala 364 hlasů a 3 mandáty, sociální demokraté 98 hlasů a 1 mandát a komunisté 260 hlasů a 2 mandáty.²⁴⁷ Na Frýdlantsku tak SdP volilo 97,3 % německých voličů. Vládní komisař vrchní rada F. Ritter byl vystřídán sociálním demokratem Franzem Köhlerem. Starostou se stal Oskar Hirschmann, který se hned ve své první řeči přihlásil k nacismu a SdP. Rudolf Bergmann a Rudolf Schneider byli jmenováni zástupci starosty.²⁴⁸

Léto 1938 bylo ve znamení tzv. mise lorda Runcimana, který přijel do Frýdlantu dne 20. srpna 1938. Z Hejnic do Lázní Libverda přijel další účastník mise Franz Ashton-Gwatkin, kde ho místní starosta informoval o strádání obyvatel a lázní jako takových. Úmyslně ho zavedl do

---

²⁴² BRUNCLÍK, Zdeněk. *Nástup henleinovců*, s. 131.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ PACNER, Karel. *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros, 2001, s. 155–159. ISBN 80-00-00987-0.

²⁴⁵ BRUNCLÍK, Zdeněk. *Nástup henleinovců*, s. 131.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 133.

dělnické rodiny s devíti dětmi. Otec této rodiny si týdně vydělával pouhých 106 korun.²⁴⁹ V září z mise vyplynulo, že soužití Čechů a Němců není možné, a proto bylo Československu doporučeno, aby pohraniční oblasti Německu odstoupilo. V oblasti panovalo napětí, docházelo ke střetům vojenských oddílů sudetských Němců (*Freikorps*) s policií

Dohodou z 29. září 1938 připadlo celé Frýdlantsko Německu. Jednotky *Wehrmachtu*, v čele s generálem plukovníkem Fedorem vom Bockem (1880–1945), zabraly oblast Frýdlantského výběžku 2. října. Do samotného Frýdlantu vstoupily jednotky 52. pěšího pluku po 17. hodině.²⁵⁰ Bezprostředně po obsazení území začala evakuace místního obyvatelstva, jejíž striktní podoba měla vycházet ze zasedání Mezinárodního výboru z 1. října v Berlíně. Skutečná evakuace ale probíhala naprosto odlišně – nedostatek času a prostoru, nedostatečná nebo žádná komunikace s vnitrozemím, fyzický a psychický nátlak ze strany SdP, Ordnerů a Němců, to vše byly okolnosti, které evakuaci výrazně omezovaly. Někteří stihli utéct, jiné čekal smutný osud. I celé rodiny Němců utíkaly přes Roudnici, odkud byly posílány přes Turnov a Liberec zpět do Frýdlantu. Jiní byli zatýkáni při cestě z Varnsdorfu do Žitavy a převezeni do Drážďan, kde byli dlouhé měsíce vězněni a vyslýcháni.²⁵¹ Pomnichovské dny byly ve znamení všudypřítomných do té doby zakázaných obrazů A. Hitlera, girlandy a vlajky. Místní rozhlas informovaly o postupném zabírání pohraničních oblastí.

---

²⁴⁹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Nástup henleinovců, s. 133.

²⁵⁰ BIMAN, Stanislav. V rámci říšské župy Sudety. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 136. ISBN 80-86424-18-9.

²⁵¹ Tamtéž, s. 136.

6. Kulturní a společenský život na Frýdlantsku

Na závěr Teoretické části práce se budeme věnovat kulturnímu a společenskému životu Frýdlantska u obyvatel německé a české národnosti.

Výsledkem přeměny stavovské společnosti na občanskou byla mimo jiné změna sociální skladby obyvatelstva. Zatímco klesal vliv šlechty, rostl vliv měšťanstva, jejichž výhodou oproti šlechtě byla moc pramenící z kapitálu, nikoliv z půdy. Nová společenská vrstva se snažila emancipovat a významným činitelem utváření sebevědomí byla *spolková činnost*, tedy sdružování skupin lidí podobných zájmů, organizace společné zábavy či potřeb a prosazování společných cílů.²⁵² Právě v 19. století existovala potřeba lidí dát institucionální podobu i činnostem ne tak závažným, které sloužily k relaxaci a pobavení.²⁵³ V první polovině 19. století sdružování veřejnosti bylo možné jen v rovině profesní a týkalo se to pouze svobodného obyvatelstva – poddaní mohli být jen členy literátských skupin či náboženských spolků.²⁵⁴ Změna přišla se zákonem č. 142/1867 ř. z., který povoloval všeobecné právo občanů se shromažďovat a tvořit spolky.²⁵⁵

Velice důležité pro celý okres byly od roku 1880 dva spolky na podporu národního školství – Ústřední matice česká, podporující zakládání českých škol v národnostně smíšených oblastech, a Německý školský spolek, který měl stejnou funkci, ale v okrese měl hned několik poboček. V souvislosti s česko-německým soupeřením měly rozhodující vliv i politická sdružení, přibývající po říjnovém diplomu 1861. Nejprve toho využívali liberálové a sociální demokraté, zakládající dělnické spolky se vzdělávacím a čtenářským charakterem. Nejdůležitějšími politickými spolky byl na jedné straně Svaz Němců v Čechách (*Bund der Deutschen in Böhmen*). Podporoval školství, německou spolkovou a hospodářskou činnost a usiloval o zakupování domů a pozemků, o něž projevíli zájem Češi. Na druhé straně stála protiváha v podobě Národní jednoty severočeské, která

---

²⁵² LENDEROVÁ, Milena, MACKOVÁ, Marie. Život společenský: návštěvy, salony, spolky. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 317. ISBN 978-80-246-1683-4.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 319.

útočila na německé sociální demokraty a podílela se mimo jiné na nákupu domu pro Českou besedu.²⁵⁶

Většina spolků či sdružení byla na Frýdlantsku německá. V případě, že přinášely noviny zprávy o Češích či o české spolkové činnosti, představovaly je jako „nevítané vetřelce“.²⁵⁷ Proto není divu, že frýdlantská spolková činnost často přesahovala státní hranice – jednak z důvodu mezistátních styků, jednak bylo důvodem právě národnostní soupeření. Sílící identifikace s německým hnutím zcela ničila vědomí původní příslušnosti k českým historickým zemím.²⁵⁸

6.1 Kulturní a společenský život Němců

6.1.1 Německé spolky

K nejstarším frýdlantským sdružením patřily střelecké sbory. První zmínka o nich pochází již z roku 1663.²⁵⁹ Dobře situovaní měšťané města se prostřednictvím těchto sborů podíleli na obraně bezpečnosti obyvatel uvnitř města, nebo též chránili úrodu a majetek města. Příslušníci střeleckého sboru se scházeli ve střelnici, která zároveň sloužila jako centrum společenského a spolkového života. Frýdlantská střelnice byla postavena v letech 1849–50. V dalších letech byla rozšířena o kuželnu a okolní park, kde se v zimních měsících zřizovalo kluziště.²⁶⁰

Druhou skupinou spolků regionu byly korporace sdružující zaměstnance konkrétních profesí – dnešní odborová sdružení. Jednalo se o Spolek tiskařů a formířů (*Unterstützungsverein der Drucker und Formstecher*), Frýdlantský učitelský spolek (*Friedländer Lehrerverein*), sociální demokraté ovládali Unii textilních dělníků (*Union der Textilarbeiter*) a od roku 1885 fungoval *Deutscher Herbergs – Dienst – und Arbeitsvermittlungverein*, založený nacionály se snahou zabránit přílivu Čechů. Měl zprostředkovat zaměstnání a ubytování německým dělníkům.²⁶¹

K podpoře členů v nemoci, úmrtí nebo stáří fungovala podpůrná sdružení. Vojenští vysloužilci se soustředili od roku 1854 ve Frýdlantě do spolku *Veteranenverein*. Podobným

---

²⁵⁶ MELANOVÁ, Miroslava. Spolkový život. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 103–104. ISBN 80-86424-18-9.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 105.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ MACKOVÁ, Marie. Střelecké spolky a jejich vliv na život venkovských měst v letech 1918–1938. In: *Studie k sociálním dějinám 7*. Opava, 2001, s. 194–195.

²⁶⁰ MELANOVÁ, Miroslava. Spolkový život, s. 103.

²⁶¹ Tamtéž, s. 103.

sdužením byly tzv. *nemocenské pokladny* – členové stejné profese, díky jejichž příspěvkům mohly být vypláceny podpory v případě nemoci a úrazu. Jiná zařízení se soustředila na pomoc ženám, sirotkům a chudým dětem.²⁶²

Do chodu německých spolků na Frýdlantsku do značné míry zasáhlo turnerské tělovýchovné hnutí (*Deutscher Turnverband*), jehož zakladatelem byl Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852). Vzniklo z německých nacionalistických tělocvičných spolků sídlící na území Československa. Východiskem hnutí bylo pěstování tělesné zdatnosti, jakožto součást celkového vývoje lidské osobnosti. Ve Frýdlantu od roku 1862 fungoval *Turnverein* v čele s tehdejší starostou Johannem Pullkrabkem. Turneři od počátku usilovali o vlastní tělocvičny – ve Frýdlantu a Novém Městě byly zřízeny v 80. letech a byly hojně využívány pro pořádání tělovýchovných slavností, cvičení a pro potřeby plesů nebo různých shromáždění. Členové se mimo jiné soustředili na výchovu dobrovolných požárníků. Od 70. let pak existovaly samostatné hasičské sbory. Dne 5. října 1902 byl při slavnosti odhalen pomník F. L. Jahna ve Frýdlantě ustanoven spolek *Deutscher Turnverein Jahn*.²⁶³

V letech 1914–1938 na Frýdlantsku našli největší uplatnění frýdlantští Němci v německých politických, kulturních, zábavních a společenských sdruženích.²⁶⁴ Těmi nejvýznamnějšími byly *Bund der Deutschen* (Svaz Němců). Okresním vedoucím bylo Robert Kramer.²⁶⁵ Od 30. let se ve svazu projevoval nacionalistický a nacistický duch a od roku 1935 byl hlavním organizátorem henleinovské *Sudetendeutsche Volkshilfe*. Dále od roku 1919 *Deutscher Kulturverband* (Německý kulturní svaz), jenž navazoval na předchozí *Deutscher Schulverein* (Německý školský spolek). Jeho náplní bylo prosazování německých kulturních a školských zájmů, němčiny, lásky k vlasti, lidového zpěvu a turistiky. Rovněž byl nástrojem Henleinovy politiky. Poslední z těchto spolků byla okresní komunistická organizace *Kommunistischer Verein*.

Dalšími spolky byly ty stavovské – německý živnostenský spolek, *Deutscher Gewerbeverein* nebo agrárníky organizované *Deutsche Landwirtschaftliches Casino* (Německé

---

²⁶² MELANOVÁ, Miroslava. Spolkový život, s. 103.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ BRUNCLÍK, Zdeněk a KARPAŠ, Roman. Kulturní a společenský život. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 121. ISBN 80-86424-18-9.

²⁶⁵ Tamtéž.

zemědělské kasino).²⁶⁶ Zvláštním sdružením ve Frýdlantu bylo *Deutschvölkische Burschenvereinigung* (Německé národní sdružení buršáků). *Buršáci* představovali tradiční německý spolek vysokoškolských studentů, fungující od 19. století a přispívající k rychlejšímu sjednocení Německa.²⁶⁷ Sportovními spolky byly *Deutscher Turnverein*, *Deutscher Turnverein Jahn*, Šachové společenství, Okresní svaz německých cyklistických spolků či Zápasnický a vzpěračský klub Sparta.²⁶⁸ Dělníci se sdružovali jednak v Dělnickém tělocvičném spolku Vorwärts, jednak v Cyklistickém spolku Vorwärts.²⁶⁹ Oswald Kunz a Wilhelm Riemer vedli od konce 20. let frýdlantský *Deutscher Gesangverein*, dělníci měli pěvecký spolek Frohsinn (Veselá mysl) a okresním pěveckým spolkem byl *Musiker-Bezirksverband*.²⁷⁰

Díky spolkové činnosti vznikaly i první knihovny, neboť spolky shromažďovaly pro své potřeby odbornou literaturu, nakupovaly rovněž i denní tisky a jejich spolkové místnosti sloužily jako čítárny a posléze jako knihovny. Roku 1898 byla zahájena činnost Lidové knihovny (*Volksbücherei*) a Lidové knihovny Anny Klingerové v Novém Městě, kterou založil Oskar Klinger (1844–1927).

6.1.2 Publicistika

Roku 1865 zahájili svoji činnost Frýdlantské noviny, jež redigoval Julius Helbig (1831–1912). Další z významných rodáků Frýdlantu, literát, novinář, vlastivědný badatel, který většinu svého života zkoumal minulost kraje. Byl autorem první frýdlantské vlastivědy a objemného rukopisu *Colectanea*. V letech 1852 a 1853 vydával i ročenky, tzv. *Friedlandia*. Výtěžky z ročenek věnoval chudým dělníkům, obyvatelům Frýdlantu a postiženým velkým požárem roku 1853.²⁷¹

Prvním skutečným týdeníkem Frýdlantu byl *Sonntagslocke*, vycházející v nakladatelství Franze Jannasche, jehož provozovna se nacházela v domě starosty F. Fetterscha na frýdlantském náměstí.²⁷² Roku 1865 se týdeník přejmenoval na *Friedländer Wochenblatt*. Jednalo se o typický

---

²⁶⁶ BRUNCLÍK, Zdeněk a KARPAŠ, Roman. Kulturní a společenský život, s. 121.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 123.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ MELANOVÁ, Miroslava. Publicistika na Frýdlantsku. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 102. ISBN 80-86424-18-9.

²⁷² Tamtéž.

německý liberální tisk, často kritizující katolickou církev a českou politiku a bránící rakouskou ústavu. Jannaschovým spolunakladatelem a pozdějším majitelem se stal J. Helbig. Roku 1881 dostal týdeník opět nové jméno *Deutschösterreichischer Grenzbote*. Vychází dvakrát týdně.²⁷³

Největší Helbigovou konkurencí byl nacionalisticky laděný *Friedländer Zeitung*. Vycházelo u Fritze Kränzla, který převzal Helbigovu tiskárnu. V době největšího česko-německého soupeření probíhal na stránkách těchto novin otevřený spor Mathiase Krainze a Antona Metznera. Krainz v listech zveřejnil svědectví, že Metzner na ulici oslovil českou dívku jejím mateřským jazykem. Roku 1898 se majitelem novin stal žurnalista Johann Steinfeldner, jenž změnil formát novin a jeho cílem bylo vydávat zcela nestranné noviny s titulem *Morgenpost*.²⁷⁴ Noviny ale záhy začaly podporovat frýdlantské nacionály, nejvíce A. Aignera, dále podporovaly radikální antisemitismus a byl to jeden z nejdůležitějších orgánů všenněmeckého hnutí.

Vedle třech hlavních novin, vycházejících na Frýdlantsku, zde vycházel i nejznámější deník německých oblastí Čech *Reichenberger Zeitung* a od roku 1887 úřední list okresního hejtmanství *Amtsblatt der kaiserlich und königlich Bezirkshauptmannschaft in Friedland in Böhmen*. Na počátku dvacátých let 20. století nově vycházely *Deutsche Rundschau* (Německý rozhled), henleinovské noviny *Der Wegweiser* (Ukazatel cesty) a v Liberci vycházel ilustrovaný protičesky zaměřený *Der grade Michel* (Upřímný Michl).²⁷⁵

---

²⁷³ MELANOVÁ, Miroslava. Publicistika na Frýdlantsku, s. 102.

²⁷⁴ Tamtéž.

²⁷⁵ BRUNCLÍK, Zdeněk, KARPAŠ, Roman. Kulturní a společenský život, s. 124.

6.2 Kulturní a společenský život Čechů

6.2.1 České spolky

Důležitou roli v kulturním životě české menšiny sehrály Okresní osvětový sbor a Národní jednota severočeská.²⁷⁶ Čeští účastníci odboje z první světové války se soustředili do Československé obce legionářské a Svazu příslušníků bývalých československých domobraneckých praporů v Itálii.²⁷⁷ K zaměstnaneckým spolkům patřila Jednota zaměstnanců československých drah, Jednota zřízenců československých drah, Jednota zemědělských a lesních zaměstnanců a Svaz textilního dělnictva. Tyto organizace v roce 1935 zmínily v novinách pokleslý kulturní život frýdlantských Čechů, kteří neměli možnost se vzdělávat a zábav bylo poskromnu. České divadlo dokonce zaniklo úplně a do kina se chodilo velice málo.²⁷⁸

K nábožensky orientovaným patřil Lidový svaz německých katolíků, Evangelický ženský spolek, Křesťanský ženský podpůrný spolek nebo Katolický německý svaz mladých Elmar.²⁷⁹ Z hlediska sportovního vyžití a volnočasových aktivit zde působila Frýdlantská sokolská jednota, která vznikla v návaznosti na libereckou pobočku v roce 1920. V tělocvičnách pořádali akademie, oslavy státních svátků (28. října, narozeniny T. G. Masaryka 8. března) a účastnili se okrskových a sletových vystoupení.²⁸⁰ Jejich nejvýznamnější vystoupení se konalo 6. března 1937 v sále frýdlantské Střelnice. Zúčastnilo se československé olympijské družstvo gymnastů v čele s mistrem tělocviku a olympijským vítězem na kruzích Aloisem Hudcem.²⁸¹ Společně s libereckou skupinou se účastnili X. všesokolského sletu v Praze, kde manifestovali obranu státu.

6.2.2 Publicistika

Vzhledem k tomu, že rozhlasové vysílání se zde šířilo pomalu, tak byl pro českou menšinu nejdůležitější tisk, vydávaný většinou v Liberci. Sociální demokraté četli *Ještědský obzor* a *Právo lidu*, národní socialisté *Naše hory* s přílohou *Frýdlantský hraničář* a celostátní *České slovo*. V okrese se odebíraly rovněž *Ozvěny domova*, *Pestrý den*, *A-Zet*, *Národní politika* nebo *Pražský*

---

²⁷⁶ BRUNCLÍK, Zdeněk. Česká menšina. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 119. ISBN 80-86424-18-9.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž.

²⁸¹ Tamtéž.

ilustrovaný zpravodaj.²⁸² Dále v okrese vycházely *Národní listy*, o jejichž rozšíření se zasloužil český politik Julius Grégr (1831–1896). Rozhlasové vysílání se zde šířilo pomalu, a proto byl pro českou menšinu nejdůležitější tisk, vydávaný většinou v Liberci.

---

²⁸² BRUNCLÍK, Zdeněk. Česká menšina, s. 119.

PRAKTICKÁ ČÁST

Teoretické poznatky, kterým jsme se věnovali v předchozích kapitolách a podkapitolách, nám poslouží v části praktické, neboť dokreslí komplexní obrázek naší studované tematiky. V této části práce začneme národnostním a sociálním pozadím oblasti. V dalších kapitolách vytvoříme rekonstrukci rodin, při níž budeme sledovat základní aspekty smíšených manželství – sňatečnost, plodnost, úmrtnost a rovněž podíl nemanželských dětí a svobodných matek. Jak již bylo zmíněno v Úvodu práce, cílem našeho studia je stanovit podíl národnostně smíšených manželství, stoupající či klesající tendence v jejich uzavírání, důvody vzniku a jaké další důsledky z těchto sňatků vyplývaly pro budoucí život rodiny.

7. Národnostní skladba Frýdlantska 1850–1938

V našem výzkumu národnostního složení sledované oblasti jsme pracovali s archiváliemi z lokalit Frýdlantu, Raspenavy, Krásného Lesa, Luhu a Lužce. Tyto obce spadaly do jednoho politického okresu se sídlem ve Frýdlantu, jak jsme již zmínili v Teoretické části v kapitole Frýdlant a okolí. Pro výzkum staršího období 1850–1900 budeme pracovat s kronikami, sčítacími operáty a sčítáními lidu. Ze sekundární literatury nám opět poslouží již zmíněná kniha od R. Anděla a kolektivu *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Pro novější období 1900–1938 nám k výzkumu poslouží sčítání lidu z roku 1921 a 1930.

Z příložené Tabulky č. 3 můžeme vyčíst, jak se měnily počty občanů jednotlivých obcí Frýdlantska v roce 1850 a 1869. V roce 1850 žilo ve Frýdlantě 4 331,²⁸³ v Raspenavě 1 881, v Luhu 1 339 a v Lužci (i s Peklem) 716 obyvatel.²⁸⁴ Další sčítání z roku 1869 podle tabulky ukazuje, že ve Frýdlantě přibylo na počet 4 482, v Raspenavě na 1 909, v Hejnicích na 2 104 a v Luhu 1 413 osob.²⁸⁵ V Lužci podle tabulky počet obyvatel klesl na 273 osob.²⁸⁶

---

²⁸³ Počty obyvatel a domů. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 226. ISBN 80-86424-18-9.

²⁸⁴ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*. 1. díl. Frýdlant: Franz Riemer, 1914, s. 75.

²⁸⁵ Tamtéž.

²⁸⁶ Počty obyvatel a domů. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 226. ISBN 80-86424-18-9.

Tabulka 3 Počty obyvatel v jednotlivých obcích za rok 1850 a 1869

OBEC	POČET OBYVATEL ZA ROK	
	1850	1869
Frýdlant	4 331	4 482
Hejnice	1 692	2 104
Luh	1 339	1 413
Lužec	716	273
Raspenava	1 881	1 909

Pro nás ale nejzajímavějším sčítáním bylo to z roku 1880, u něhož byly uvedeny i národnosti obyvatel podle obcovací řeči. V další příložené Tabulce č. 4 můžeme sledovat, jak německá obcovací řeč drtivě vedla nad tou českou. Ve Frýdlantě tehdy žilo 5 282 obyvatel, z čehož bylo pouze 62 Čechů a 4 655 Němců.²⁸⁷ V Raspenavě bylo uvedeno 2 024 obyvatel – z toho jen 58 Čechů a 1 823 Němců. Zvláštní národnostní situace byla zaznamenána dle tabulky v Krásném Lese, kde pobývalo 1 167 obyvatel. Všichni se hlásili k německé národnosti. K české obcovací řeči se zde nepřihlásil nikdo. Stejně tomu tak bylo i v Hejnicích, kde bylo spočítáno 2 630 Němců. V roce 1900 ve Frýdlantě počet obyvatel vzrostl na 6 241, v Raspenavě zůstal stejný, v Hejnicích vzrostl na 3 063 a v Krásném Lese na 1 195 obyvatel.²⁸⁸

²⁸⁷ Počty obyvatel a domů. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 226. ISBN 80-86424-18-9.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 226–227.

Tabulka 4 Národnostní složení v roce 1880 podle obcovací řeči

MĚSTO	POČET OBYVATEL	OBOVACÍ ŘEČ	
		česká	německá
Frýdlant	5 282	62	4 655
Hejnice	2 630	0	2 630
Krásný Les	1 167	0	1 167
Raspenava	2 024	58	1 823

Při krajském soudu v Liberci v roce 1921 bylo ve Frýdlantě uvedeno celkem 31 590 přítomných osob – z toho 1 166 Čechů a 29 478 Němců.²⁸⁹ Ve vedlejším Novém Městě pod Smrkem žilo celkem 9 635 – z toho 271 Čechů a 9 083 Němců.²⁹⁰ Ve městě Chrastavě bylo z celkových 26 165 obyvatel 2 165 Čechů a 22 946 Němců.²⁹¹ Tyto počty a národnostní složení jednotlivých měst a obcí jasně dokládá, že Frýdlantský výběžek byl z převážné části tvořen německým obyvatelstvem. Nicméně sčítání si prováděly obce spravované německými úředníky. *Friedländer Zeitung* provokativně útočil a vyzýval každého, kdo se pokládá za Němce a příslušníka německého kulturního kruhu, aby se bezprostředně ke své národnosti přiznal.²⁹² Proto je velice pravděpodobné, že se původní Češi dobrovolně přiznávali k národnosti německé z výše zmíněných důvodů, a tak mohou být národnostní čísla významně zkreslena.

²⁸⁹ Národnost obyvatelstva. In: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921* [online]. Praha: Státní úřad statistický, 1924, [cit. 2024-01-13], s. 63. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:036478e0-a654-11e8-830e-005056825209>

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² BRUNCLÍK, Zdeněk. Česká menšina. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 119. ISBN 80-86424-18-9.

V porovnání v Tabulce č. 5 Čechů na Frýdlantsku v roce 1930 nepatrně přibylo. Z celkových 38 675 usídlených obyvatel na Frýdlantsku bylo 1 931 Čechoslováků a 36 723 Němců.²⁹³

Tabulka 5 Porovnání české a německé národnosti na Frýdlantsku v roce 1921 a 1930

ROK	CELKEM OBYVATEL	NÁRODNOST	
		<i>česká</i>	<i>německá</i>
1921	31 590	1 166	29 478
1930	38 675	1 931	36 723

---

²⁹³ Národnost československých státních příslušníků a počet cizinců. In: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I: Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání* [online]. Praha: Státní úřad statistický, 1934, [cit. 2024-02-03], s. 27. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:eda71190-8923-11e8-bb44-5ef3fc9ae867>

8. Sociální skladba frýdlantského obyvatelstva 1850–1938

Při sčítání obyvatelstva podle povolání v roce 1857 byla populace habsburské monarchie roztržena podle povolání na duchovní, úředníky a vojsko, spisovatele, umělce, státní návladní a notáře, zdravotnické osoby, majitele pozemků, majitelé domů, továrníky a řemeslníky, obchodníky, lodníky, rybáře, pomocné dělníky, sluhy a nádeníky. Na posledních příčkách sociálního rozvrstvení stály ženy s dětmi mladšími 14 let.²⁹⁴ Prvních devět kategorií odpovídalo pozůstatkům starého stavovského rozdělení společnosti. Všechna další povolání byla řazena podle hlavních výrobních sektorů – podle postavení v zaměstnání; na majitele, úředníky a dělníky.²⁹⁵ V zemědělství a hornictví bylo hlavním kritériem vlastnictví nebo nájem půdy či půda zemědělské usedlosti nebo dolu.²⁹⁶ Své místo měl ve společnosti i samostatný podnikatel – v duchu živnostenského řádu z roku 1860 bylo podnikání „*zcela volné a nepodléhalo omezení ze strany řemeslnických nebo obchodnických korporací.*“²⁹⁷ Z toho socioprofesionálního kódu zmizel řemeslník,²⁹⁸ který byl svojí svobodou podnikání právně rovný průmyslníkovi či továrníkovi.

Sčítání lidu z roku 1860 již začalo kromě povolání rozlišovat rodinné příslušníky a služebnictvo dle výrobních odvětví nebo podle druhu povolání, ve kterém byl jejich živitel činný.²⁹⁹ Přítomné obyvatelstvo bylo rozděleno podle přímé či nepřímé příslušnosti jednak k jednotlivým druhům povolání, a jednak k vlastnímu nebo živitelovu sociálnímu zařazení.³⁰⁰ Změnu v sociálním uspořádání zaznamenala habsburská monarchie až ve sčítání lidu z roku 1890 – byla vyčleněna nová samostatná skupina pomáhajících členů rodin.³⁰¹

V novějším období, k němuž se vztahuje naše práce, na přelomu 19. a 20. století se začala postupně formovat nová a silná skupina společnosti – průmyslové dělnictvo.³⁰² Mezi lety 1890–1910 přibýlo v českých zemích zhruba 425 tisíc dělnických pracovních příležitostí.³⁰³ Více než

---

²⁹⁴ HORSKÁ, Pavla. Obyvatelstvo českých zemí podle povolání. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 230–231. ISBN 80-204-0283-7.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 231

²⁹⁶ Tamtéž, s. 231–232.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 232.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Tamtéž, s. 247.

³⁰² MUSIL, Jiří. Česká společnost 1918–1938. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 278. ISBN 80-204-0283-7.

³⁰³ HORSKÁ, Pavla. Obyvatelstvo českých zemí podle povolání, s. 250.

polovina milionu žen byly průmyslové dělnice a asi čtvrt milionu žen pracovalo v zemědělství.³⁰⁴ Muži se v tomto období nejvíce uplatnili v hornictví, stavebnictví, metalurgii, elektrárenství a strojírenství.³⁰⁵

Sčítáním z roku 1930 pak hlavní demograf A. Boháč konstatoval, že oproti předchozím létům v českých zemích rapidně ubylo zemědělského obyvatelstva.³⁰⁶ Hlavním důvodem byla první světová válka a její dopady do dalších let. Původní zemědělská výroba byla nahrazena válečnou, soustředěnou v továrním sektoru. A. Boháč rovněž dodává, že z údajů sčítání lidu z roku 1930 bylo zjištěno, že v Československu žilo více nesamostatných dělníků než samostatných podnikatelů.³⁰⁷ Vysvětloval to právě tak, že industrializační proces utvořil z průmyslových dělníků velkou sociální třídu.

V rámci studia česko-německých manželství na Frýdlantsku v letech 1850–1938 jsme se setkali se snoubenci ze čtyř nejčastěji zastoupených sociálních skupin, které si v následujících podkapitolách podrobně rozebereme. Začneme zemědělci, dále živnostníky, továrními dělníky a skončíme představiteli terciární sféry. V této části naší práce vycházíme z hlediska pramenů z kroniky A. F. Ressela *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce*. Z hlediska sekundární literatury z rozsáhlé publikace R. Anděla a kolektivu *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor* a z *Dějiny obyvatelstva českých zemí* Ludmily Fialové a kolektivu.

8.1 Frýdlantští zemědělci

Ve společenském žebříčku začneme nejprve zástupci zemědělství. Rozhodujícího rozvoje se frýdlantské hospodářství podle kroniky A. F. Ressela dočkalo v roce 1848 zrušením poddanského vztahu roboty. Vlastníci se stali svobodnými a mohli se žádoucím způsobem věnovat vlastnímu hospodaření. Kromě zrušení roboty k pokroku rolnictví přispělo vydatnější hnojení.³⁰⁸ Trojpolní hospodaření bylo vystřídáno střídavým osevem.³⁰⁹ Neodmyslitelnou změnu zaznamenal

---

³⁰⁴ HORSKÁ, Pavla. Obyvatelstvo českých zemí podle povolání, s. 250.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 251.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*. 1. díl. Frýdlant: Franz Riemer, 1914, s. 190.

³⁰⁹ Tamtéž.

i výmlat obilí. Obilí, které bylo dříve vyšlapáváno koňmi, se začalo vymláčet za použití cepů a mlátiček.³¹⁰

Kronikář A. F. Ressel ve zmíněné kronice vysvětluje, že hlavním produktem zemědělství byly brambory, nejdůležitější obilninou pak bylo žito a oves. Ječmen a pšenice se zde pěstovaly výjimečně.³¹¹ Kolem roku 1900 zaznamenal Ressel v Raspenavě rychtářství 25 selských statků a 72 polností.³¹² Majitelů ohrazených zahrad popsal celkem 150. Majitelé zahrad a statkáři podle něho nakládali se statky v rozloze od 0,2 do 94 ha.³¹³ Frýdlantští zemědělci se podle kroniky zaměřovali na chov dobytka, včel, rybaření a nejvíce na lesní hospodářství a lov.

Oblast Frýdlantska vždy nabízela velké přírodní bohatství – dřevo, lesní zvěř, ryby nebo nerosty, tudíž není divu, že se v kraji již od přelomu 15. a 16. století rozvíjelo lesní hospodaření. Ve zmíněném období se hojně rozvíjela těžba dřeva. Nejvíce se těžil klen, buk nebo bříza. Pro kvalitní dřevo se bylo třeba vydat hluboko do hor, odkud se dopravovalo po řece Smědě, Štolpichu až do Frýdlantu pod zámek, kde v místech dnešního jezu stál dřevosklad.³¹⁴

V 60. letech 19. století byl ustanoven Spolek českého lesnictva, který zahájil nové dělení porostů podle saské metody, ale především vznikaly první lesní revíry. V období 1869–1875 byla zavedena rozdělovací síť. Lesy byly rozděleny na revíry a každý z nich se stal samostatným hospodářským celkem.³¹⁵ V revírech se hospodařilo v desetiletých periodách, po nichž následovala revize a stanovení dalšího plánu. Těmito revíry byly Weissbach (Bílý Potok), Iser (Jizerka), Hinternborn (Zadní Studánka), Lusdorf (Nové Město pod Smrkem), Bärnsdorf (Jindřichovice pod Smrkem), Niederullersdorf (Bulovka), Wustung (Poustka), Berzdorf a Schönwald (Krásný Les).³¹⁶

Lesní hospodaření bylo na Frýdlantsku ovšem často narušováno přírodními katastrofami a zásahy dřevokazného hmyzu. V letech 1801, 1833, 1848, 1849 a 1862 docházelo k silným vichřicím a polomům v předních revírech (Krásný Les, N. Město a Dolní Řasnice). Největší

---

³¹⁰ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 192.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Tamtéž.

³¹³ Tamtéž.

³¹⁴ VINKLÁT, Pavel. Historie lesního hospodaření. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 96. ISBN 80-86424-18-9.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Tamtéž.

vichřice přišla roku 1868 z neobvyklé východní strany.³¹⁷ Na počátku 20. století byly při sněhovém polomu poškozeny celé revíry Hejnice, Bílý Potok a Zadní Studánka. Sekundárním škůdcem dřeva byl lýkožrout a v letech 1917–1920 se lesy Frýdlantska potýkaly s mniškovou kalamitou.³¹⁸

8.2 Frýdlantští živnostníci

Za jednu z nejstarších domácích živností označil kronikář A. F. Ressel mlynářství.³¹⁹ Podobně jako krčma, tak i mlýn patřil k celkovému obrazu obce. Ve frýdlantském okrese existoval první mlýn od poloviny 15. století v Luhu.³²⁰ Na konci 18. století prodal tento mlýn čp. 100 raspenavský mlynář Carl Neumann³²¹ Čechu Václavu Nezbedovi, jehož zeť nechal mlýn později zbourat. Pozůstatky bývalého jádra mlýnu zůstaly až do roku 1914 majetkem rodiny Neumann. Jedním z posledních majitelů byl raspenavský ředitel spořitelny a aktivní činitel veřejného života Carl Neumann a jeho manželka české národnosti Karolína Klamová z Nového Harcova.³²² Posledním majitelem byl od roku 1884 jejich syn Carl Eduard Neumann, který rovněž žil s Českou Julií Horákovou z Frýdlantu.

Druhou domácí živností, s níž jsme se v našem výzkumu setkali, bylo hostinství. Od poloviny 19. století se v okrese nacházel značný počet nových hostinců.³²³ Jeden z nejvýznamnějších hostinců stál podle kroniky v Raspenavě v domě čp. 260. Dne 15. července 1870 ho koupil Ferdinand König a roku 1900 ho převzal jeho syn Ferdinand König mladší. Hostinec od roku 1920 vedla vdova po F. Königovi starším Marie König, rozená Effenberger z Hejnic.³²⁴ Další pohostinství, které vedla po smrti manžela vdova, se nacházelo v domě čp. 172 v Raspenavě. V roce 1864 zde podnik otevřel Joseph Nicht. Druhým majitelem se v roce 1883 stal Wilhelm Nicht, po němž hostinec vedla od roku 1928 jeho manželka Maria Nicht.³²⁵

Kromě těchto živností, kterým jsme se věnovali podrobněji, popsal kronikář A. F. Ressel také ševce, švadleny, kováře, koláře, tkalce, zedníky, kameníky, lakýrníky, čalouníky a obuvníky.

---

³¹⁷ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 234.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ Tamtéž, s. 236.

³²² Tamtéž.

³²³ Tamtéž, s. 250.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ Tamtéž, s. 251.

Zámečnická živnost se zde objevovala sporadicky. Hojně tu dle kroniky bylo zastoupeno mladší řemeslo – klempířství.³²⁶ V roce 1910 se jeden podnik nacházel v Luhu a dva v Raspenavě, kde bydleli klempíři Franz Müller v domě čp. 318 a Josef Bartel v domě čp. 301.³²⁷ V neposlední řadě kronika zmiňuje truhlářskou živnost, kterou v Luhu několik desítek let vedl Anton Köhler v domě čp. 84.³²⁸ Jeho manželka Julia zde po jeho smrti provozovala kramářství.³²⁹ Holiči a kadeřníci působili v Raspenavě – v dome čp. 307 Adolf Krause, čp. 28 Joseph Hoffmann, čp. 107 Anton Eckl a v domě čp. 94 Emil Schöbel.³³⁰

8.3 Frýdlantští tovární dělníci

Jednu z největších proměn charakteru Frýdlantska přinesla v druhé polovině 19. století rozvíjející se průmyslová výroba – řemeslná a cechovní výroba byly nahrazeny strojní a průmyslovou výrobou. Industrializace regionu se nejvíce projevila v textilním odvětví,³³¹ což bylo pro celé severní Čechy jedno z nejdůležitějších odvětví průmyslové výroby. Prvními podniky tohoto odvětví byly přádelny a tiskárny, přesto ale ještě v polovině 19. století pracovalo na Frýdlantsku vedle prvních továren i tisíce domácích výrobců – tkalců. Na počátku 20. století se ve Frýdlantu v domácím prostředí vyskytovalo už jen 125 tkalců.³³² Kvůli industrializaci začaly rovněž přesuny uvnitř textilní výroby. Došlo tak k vymizení některých profesí. Naopak díky novým technologiím vznikly nové profese a obory. Typickým příkladem bylo nahrazení plátenické výroby bavlnářskými továrnami.³³³ Druhým pro region významným odvětvím bylo soukenictví.

Významným zaměstnavatelem okresu byla textilní továrna, založená hrabětem Kristiánem Kryštofem Clam-Gallasem ve Frýdlantu a vlastněná Wilhelmem Siegmundem. Z dalších významných textilních továren poznamenal F. A. Ressel podniky v Jindřichovicích pod Smrkem a

---

³²⁶ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 264.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ Tamtéž, s. 269.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ Tamtéž, s. 277.

³³¹ MELANOVÁ, Miroslava. Rozvoj průmyslové výroby. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 90. ISBN 80-86424-18-9.

³³² Tamtéž.

³³³ Tamtéž.

Chrastavě *Feigl & Widrich* čp. 418 a 419.³³⁴ V této továrně pracovalo od roku 1904 téměř 70 % obyvatel Chrastavy a jejího okolí.³³⁵ Kromě textilního odvětví byly dalším zaměstnavatelem podniky zpracovávající dřevo, tři bělidla lnu, sklárna na Jizerce, firmy zabývající se řezbářstvím, továrny na výrobu porcelánu v Hejnicích a bavlny ve firmě Blumrich ve Frýdlantu.³³⁶ Později kolem roku 1912 se podle kroniky Ressel v Raspenavě nacházelo 138, v Luhu 73, v Lužci 17 průmyslových a živnostenských podniků.³³⁷ Z předních průmyslových podniků jmenoval A. F. Ressel firmu *Anton Richters – Söhne* v Luhu a Raspenavě, Carl Bienert mladší, Joseph Jaeckel a Franz Joseph Schwarz v Raspenavě.³³⁸ Tyto podniky poskytovaly práci pro jednu třetinu populace Raspenavy.³³⁹

Od 50. let přibývalo textilních továren v celém frýdlantském regionu. Od roku 1852 fungovala textilní firma v Jindřichovicích pod Smrkem, která představovala díky poloze vesnice výhodnou spojnici se Slezskem. V Jindřichovicích se nacházela ještě tiskárna vlněných látek. Tiskárnu vedli bratři Eduard a Felix Heintschelovi a specializovali se na výrobu vlněné a polovlněné látky. K dalším textilkám patřila továrna v Luhu Antona Richtera, továrna Ignaze Eisenschimla na barvení a apretování textilií, později zušlechťování textilních vláken, a pronikla sem rovněž německá firma *Rolffs&Co*, kterou po první světové válce získali podnikatel Theodor Liebig a Karel Kramář.³⁴⁰ V Hejnicích zase bratři Franz a Eduard Hermannovi založili na místě původní pily jednu z nejlepších přádelen bavlny na Liberecku.

Kromě textilního odvětví se od poloviny 19. století v okrese nacházelo 22 pil, z nichž nejvýznamnější byla ta podnikatele Antona Pfeiffera, tři bělidla lnu, jedna sklárna na Jizerce a bezmála 54 mlýnů, podniky zpracovávající dřevo a firmy zabývající se řezbářstvím, továrny na výrobu porcelánu bratrů Katzerových a v Hejnicích.³⁴¹ Častým odvětvím tohoto období bylo i tkalcovství plátna, organizováno faktory, kteří vykupovali látky od domácích výrobců. Jedním z faktorů byl Ignaz Klinger, pracující pro frýdlantskou bavlnářskou firmu Blumrich, kterou si I. Klinger následně odkoupil a zřídil si vlastní podnik s téměř 700 domácími tkalci. Roku 1862 si

---

³³⁴ MELANOVÁ, Miroslava. Rozvoj průmyslové výroby, s. 90.

³³⁵ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 234.

³³⁶ MELANOVÁ, Miroslava. Rozvoj průmyslové výroby, s. 91.

³³⁷ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 233.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ MELANOVÁ, Miroslava. Rozvoj průmyslové výroby, s. 90.

dokonce založil vlastní přádelnu a o šest let později měl i vlastní mechanickou tkalcovnu s 50 stavů.³⁴² Kromě toho si jeho rodina koupila vlnářskou továrnu v Chrastavě. V neposlední řadě se ve Frýdlantě nacházel podnik na výrobu hospodářských strojů, jenž vlastnil H. Kaulfersch, a strojírna a slévárny *Schicketanz*.³⁴³

V Teoretické části v podkapitole První světová válka na Frýdlantsku jsme hovořili o tom, že z frýdlantského okresu narukovalo na frontu přibližně 10 tisíc mužů.³⁴⁴ Z toho vyplývá, že ve válečném a meziválečném období a také ve 30. letech byl nejvíce ohrožen primární a sekundární sektor hospodářství. Veškerá výroba okresu tak byla závislá na starcích, ženách, dětech nebo válečných zajatcích. Válečné ztráty v hospodářství Frýdlantský výběžek nikdy zcela nepřekonal. Veškerá výroba regionu byla totiž přeorientována na válečnou produkci. Dělníci v továrně Heinricha Müllera ve Frýdlantu produkovali flanelové látky a uniformy, prostěradla a materiál na onuce do nemocnic zase poskytovali dělníci z raspenavského podniku Josefa Jäckela. Malá slévárna Ferdinanda Zelsmanna v Lužci začala vyrábět miny pro minomety.³⁴⁵ Jiné frýdlantské podniky svoji činnost během války omezovaly nebo zcela pozastavily, především porcelánky v Raspenavě a Hejnicích. O práci přišlo v období 1914–1938 až 35 % obyvatel.³⁴⁶

8.4 Představitelé frýdlantské terciální sféry

Poslední sociální skupinou, jíž se budeme v rámci našeho výzkumu věnovat, jsou osoby působící v terciární sféře – lékaři a učitelé. Zároveň představíme, jak se v oblasti vyvíjelo zdravotnictví a školství.

8.4.1 Zdravotnictví a lékaři

Konec 18. století byl charakteristický pro nevalný zdravotní stav obyvatelstva habsburské monarchie. Tento stav byl zapříčiněn nevyhovující hygienou, nekvalitní stravou a vyčerpáním z těžké fyzické práce. Absolutističtí monarchové se proto snažili tyto podmínky obyvatel změnit. Za vlády Marie Terezie vyvrcholily snahy o organizaci zdravotní péče a o zlepšení odborných

---

³⁴² MELANOVÁ, Miroslava. Rozvoj průmyslové výroby, s. 91.

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ BRUNCLÍK, Zdeněk. První světová válka. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 112. ISBN 80-86424-18-9.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 113.

³⁴⁶ Tamtéž.

výkonů zdravotnických povolání – lékařů, ranhojičů-chirurgů, lékárníků a porodních bab. Úpravy zdravotnictví započal *Všeobecný medicínský řád* vyhlášený v Čechách roku 1753. Vymezil práva a povinnosti a stal se vzorem pro *Říšský zdravotní řád* z roku 1770 (*Das Generalsanitätsnormativum*), jehož cílem bylo stanovit jednotlivé instance zdravotní správy. Na nejvyšším místě stála říšská zdravotní komise, níže stála zemská zdravotní komise v čele se zemským protomedikem a naposled stáli krajští či městští lékaři (fyzikové).³⁴⁷

Na přelomu 18. a 19. století dochází k procesu *medikalizace* společnosti, tedy k procesu integrace lidské existence a lidského těla do hustší lékařské sítě. Vedle medikalizace se prosadila *institucionalizace* medicíny, tzn. proces zvěcnění a zpřístupnění lékařské péče. Tělo tak v 19. století vlivem rozvoje vědy, technického pokroku, antropologie a evoluční teorie nebylo vysvětlováno jako schránka duše, ale jako průsečík sociálního, psychologického, kulturního a náboženského vlivu.³⁴⁸ Jádrem nové organizace veřejné zdravotní správy se podle nařízení č. 376/1850 ř. z. staly zdravotní rady při místodržitelství a říšská zdravotní rada při ministerstvu vnitra.³⁴⁹ Zanikla funkce krajských lékařů, které nahradili lékaři okresní.³⁵⁰ V dubnu 1870 bylo říšským *Zdravotním zákonem* č. 68 stanoveno, že veškerá organizace veřejné zdravotní péče přísluší státní správě.³⁵¹ Důvodem vydání tohoto zákona byla potřeba zdravotní péče o obyvatelstvo v období kapitalistického podnikání.³⁵² Zdravotnická odpovědnost se na základě tohoto zákona přenesla na samosprávné orgány. Zdravotní správa ale i nadále zůstala v kompetenci ministerstva vnitra.³⁵³

Kolem poloviny 19. století zaznamenala kronika A. F. Ressela na farnosti v Raspenavě jednoho z prvních ranhojičů Franze Tschiedela,³⁵⁴ narozeného ve Větrově v roce 1800. V Raspenavě žil od roku 1849 v domě čp. 227. Jako prvního obvodního lékaře v Raspenavě zapsal

---

³⁴⁷ SINKULOVÁ, Ludmila. *Lékaři, stát a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v Českých zemích* [online]. Praha: SZdN, 1959, [cit, 2024-03-04], s. 36–38. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a5be8400-c562-11e3-93a3-005056825209>

³⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena, HANULÍK, Vladan, TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, s. 35. ISBN 978-80-7465-068-0.

³⁴⁹ SINKULOVÁ, Ludmila. *Lékaři, stát a zdraví lidu*, s. 66–67.

³⁵¹ BEBR, Richard a Rudolf CHALOUPKA. *Československé zdravotnické zákony s příslušnými prováděcími předpisy, I. díl* [online]. Praha: Československý Kompas, 1937, [cit, 2024-03-04], s. 15. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3ef127b0-0ec7-11e4-8e0d-005056827e51>

³⁵² SINKULOVÁ, Ludmila. *Lékaři, stát a zdraví lidu*, s. 134.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhy a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 315.

Ressel doktora Antona Ginzela z Liberce.³⁵⁵ V Raspenavě působil v letech 1892–1900.³⁵⁶ Jeho nástupcem se stal v roce 1900 lékař Eduard Tippelt z Velké Úpy.³⁵⁷ Z hejnického zdravotnického obvodu, kam spadaly obce Lužec, Lázně Libverda, Bílý Potok a Jizerka, zaznamenal Ressel prvního obvodního lékaře doktora Franze Linkeho.³⁵⁸ Nejvýznamněji v okrese působil obvodní lékař Julius Kaufmann. Rodina Kaufmann žila od roku 1893 v Hejnicích. J. Kaufmann byl tehdy čerstvým absolventem pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity. Ordinoval ve své vile na libverdském kopci a záhy se stal velice uznávaným lékařem celé oblasti.³⁵⁹ O rodině lékaře Kaufmanna se ale více dozvídáme od jeho neteře Hedy Kaufmann, autorky pozoruhodných pamětí o českém protifašistickém odboji. V publikaci *Haindorf* popisuje vývoj města Hejnic a Kaufmannovy rodiny.³⁶⁰

Dozor nad zdravotními poměry v okrese Frýdlant držel od roku 1889 okresní lékař.³⁶¹ Prvním okresním lékařem pro okres byl doktor Vinzenz Brechsler, rytíř z Troskovic, narozen 20. ledna 1833.³⁶² V okrese působil od ledna 1872. Za jeho nástupce byl zvolen doktor Ignaz Grasse, narozen 27. července 1829 v Klemensdorfu.³⁶³ Roku 1899 obdržel každý politický okres vlastního úředního lékaře – za tohoto prvního lékaře s bydlištěm ve Frýdlantu čp. 141 označil A. F. Ressel Theodora Butulu z Liberce.³⁶⁴ Z Frýdlantu pocházel dle Ressela i další lékař – dentista, který vedl svoji praxi v Lužci v domě čp. 56, v budově bývalé porcelánky.³⁶⁵ Druhý dentista okresu Ernst Kragl z Hejnic působil od roku 1927 v Raspenavě čp. 68.³⁶⁶ Kromě lékařů žily v okrese i porodní báby. Z Raspenavy Ressel zmínil Anselmu Neumann, která žila v domě čp. 80. V Luhu se podle

---

³⁵⁵ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*, s. 315.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 316.

³⁵⁹ VOTAVA, Milan, HEINZL, Jan. Stolpersteine pro Kaufmannovy. In: *Hejnický zpravodaj* [online]. 2019. Hejnice, 2019 [cit. 2022-12-10], s. 24–25. Dostupné z: <https://www.mestohejnice.cz/cs/mesto/hejnický-zpravodaj.html>

³⁶⁰ Tamtéž, s. 25.

³⁶¹ MELANOVÁ, Miroslava. Zdravotní a sociální péče. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 111. ISBN 80-86424-18-9.

³⁶² RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce*, s. 316.

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ Tamtéž.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 317.

³⁶⁶ Tamtéž.

něho prosadila porodní bába Marie Killmann čp. 217 a v Lužci Maria Ressel v domě čp. 80.³⁶⁷ Ve Frýdlantu působila řadu let Maria Altmann, dále Magdalena Pfeiffer a Maria Rößlav. Na přelomu 19. a 20. století porody ve Frýdlantu nejčastěji prováděly Anna Voigt a Francisca Görlach.³⁶⁸

V okrese se nacházelo hned několik zdravotních a sociálních zařízení. V ulici Míru ve Frýdlantě stojí stále starý vrchnostenský špitál. Péče o staré a nemocné byla zabezpečována v chudobinci v Novém Městě pod Smrkem a ve Frýdlantu. Prostředky pro tato zařízení poskytovali majitelé panství Clam-Gallasové, kteří budování a fungování chudobinců podporovali do poloviny 19. století. Následnou péči o chudé a nemocné měly poskytovat obce prostřednictvím místních daní. Případná péče byla umožněna pouze lidem, kteří měli v obci domovské právo.³⁶⁹ Vzhledem k rozšíření dělnické práce rostl i počet úmrtí rodičů. Bylo tak třeba zajistit množství nezaopatřených dětí. Na přelomu 18. a 19. století se objevovaly první návrhy na budování dětských domovů – vznikl například Spolek pro ochranu sirotků (*Waisenschutzverein*).³⁷⁰ Od roku 1902 pak působil Spolek pro ochranu dětí (*Verein Kinderschutz*). Pro osiřelou mládež a mládež, potřebující ochranu, existoval ve Frýdlantě dle kroniky F. A. Ressela Okresní domov.³⁷¹ Tento první moderní okresní ústav péče o mládež nechal v letech 1908–1909 postavit Spolek na ochranu dětí. Ústav byl otevřen 2. října 1909.³⁷² V Lužci zase od roku 1910 fungoval Dětský domov, zřízený a podporovaný velkopřemyslníkem Maxem Richterm.³⁷³

Značnou část léčebných procedur nabízely i Lázně Libverda (Obrázek č. 4). Místní obyvatelé využívali tamních minerálních pramenů hydrogenuhličitanového typu sporadicky. Nejčastějšími návštěvníky byly zámožnější vrstvy obyvatel Liberce, Saska, Slezska a celých Čech.³⁷⁴ Od 80. let 19. století se na Frýdlantsku v rámci dodržování soudobých zásad hygieny stala prioritou péče o nezávadnou pitnou vodu, a proto tak vznikala rozsáhlá síť vodovodů – ve Frýdlantu vznikl moderní rozvod v roce 1913.³⁷⁵

---

³⁶⁷ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce*, s. 317.

³⁶⁸ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1891–1901, i. č. 1759, sig. L37/24, s. 4–411.

³⁶⁹ MELANOVÁ, Miroslava. *Zdravotní a sociální péče*, s. 110.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce*, s. 318.

³⁷² Tamtéž.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 109.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 110.

Obrázek 4 Lázně Libverda (pohlednice, 1910)³⁷⁶

Rozhodující vliv na zdravotnictví na Frýdlantsku měla městská nemocnice ve Frýdlantu, jejíž počátky jsou spjaty s měšťanem Paulem Oskarem Vielkindem, který nemocničnímu fondu věnoval vlastní dům čp. 442 v Zámecké ulici.³⁷⁷ Na počátku 50. let získal fond dostatek peněžitých darů na úpravu prostor a vnitřního zařízení. Roku 1866 byla otevřena nemocnice pod vedením ředitele Karla Watznauera. Prvním lékařem nemocnice byl Josef Plumert z lékařské rodiny z Libverdy.³⁷⁸ V nemocnici se dostalo ošetření všem obyvatelům města. Výjimku tvořili dělníci a služební personál, kterým bylo poskytnuto ošetření na základě celoročně platných karet. Jejich ošetření hradil zaměstnavatel.³⁷⁹ Péče byla poskytována rovněž lidem z blízkého okolí za poplatek 90 nebo 50 krejcarů na den, což zahrnovalo stravu, ubytování, léky a odbornou péči. Podmínkou léčby bylo konstatování lékaře, že pacient netrpí nevyлéčitelnou nemocí nebo chřadnutím.³⁸⁰ Z roku 1900 existuje podrobný popis nemocnice, jež měla v tomto období 12 běžných a 32 rezervních lůžek, 4 pokoje, kuchyň, lázeň, dezinfekční místnost, záchod, místnost pro hlídače a další vedlejší prostory.³⁸¹ Nemocniční personál tvořili lékař, ředitel a hlídač.³⁸²

---

³⁷⁶ HONSA, Ivo. Minerální vody. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 9. ISBN 80-86424-18-9.

³⁷⁷ MELANOVÁ, Miroslava. *Zdravotní a sociální péče*, s. 110.

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ Tamtéž.

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Tamtéž.

Počátkem roku 1899 byla zahájena výstavba nové moderní nemocnice, které měla fungovat pro celý okres. Na stavbě budovy se podílel frýdlantský stavitel Josef Neißer. Hlavním lékařem byl Heinrich Plumert, synovec výše zmíněného J. Plumerta. Nemocnice se skládala z pěti částí – vlastní nemocnice, hospodářské budovy, pavilon pro nakažlivé nemoci, márnice a remízy pro vozy. Hlavní budova měla dvě patra, kde se nacházel jeden velký a dva menší pokoje, místnost pro těžce nemocné, prostory pro léčbu lehčích onemocnění a sociální zařízení. Nemocnici spravovalo okresní zastupitelstvo.³⁸³

Obrázek 5 Pohlednice s frýdlantskou nemocnicí, 1906³⁸⁴

Ve Frýdlantu se nacházelo i množství lékáren, patřící ve většině případů rodině Plumertových. Staré lékárny poloviny 18. století vlastnili a provozovali františkánští mniši. Od konce 19. století usilovalo město Frýdlant o založení vlastní lékárny, kterou roku 1893 skutečně otevřel Franz Steinkowsky v domě čp. 303.³⁸⁵

8.4.2 Školství a učitelé

Základy moderního frýdlantského školství byly stejně jako ve zbytku monarchie položeny v 18. století činností osvíceného reformátora Johanna Ignaze Felbigera.³⁸⁶ Na zaháňský ústav byl v polovině 18. století za podpory frýdlantského obchodníka a měšťana Franze Josefa Schmidta vyslán J. Ch. Sembtner, zastávající a šířící nové pedagogické metody. Sembtner pak po svém návratu do Frýdlantu nejvíce ovlivnil Josefa Alexia Springsholze, který pozdvihl frýdlantskou

---

³⁸³ MELANOVÁ, Miroslava. Zdravotní a sociální péče, s. 111.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 110.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ MELANOVÁ, Miroslava. Frýdlantské školství. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 99. ISBN 80-86424-18-9.

městskou školu na úroveň, která v jiných poddanských městech nebyla obvyklá.³⁸⁷ O roku 1772 se žáci učili číst snazší fonetickou metodou, a tak mohli dříve přistoupit k výuce počítání a psaní, proto není divu, že podobně jako například na buquyovské či zlatokorunském panství zde zkvalitnění základního školství významně předběhlo reformní úsilí vlády.³⁸⁸

Vydáním *Všeobecného školského řádu* roku 1774, nařizující povinnou školní docházku, bylo třeba zejména na venkově, aby učitelé, duchovní a úřady dohlíželi na jeho dodržování. Na Frýdlantsku a Liberecku přispěl k prosazování školní docházky držitel panství Kristián Filip Clam-Gallas, který podporoval nejen vzdělávání učitelů a duchovních, ale i vydával nařízení ke kontrole školní docházky a obcím připomínal povinnost pečovat o školy pro chudé žáky.³⁸⁹ Od roku 1786 fungovala frýdlantská farní škola v čele s J. A. Springsholzem, za jehož období škola prosperovala a dosáhla postavení vzorné školy. Do fungování školy výrazně zasáhl kaplan Josef Lichtner – frýdlantský katecheta, učitel přírodních věd, zeměpisu a technologií. Ve 30. letech 19. století pak prudce stoupl počet žáků na škole, proto byla zřízena třetí třída umístěna do soukromého domu. Od 40. let bylo jasné, že dosavadní školní budova je z hlediska kapacity nedostačující. Vedení města společně se starostou F. Feterschem rozhodlo o stavbě nové školní budovy. Na místě staré školy v blízkosti kostela byl 13. srpna 1859 položen základní kámen nové frýdlantské školy.³⁹⁰ Nová budova se skládala ze sedmi tříd, třech bytů pro učitele a katechetu, suterénního bytu pro školního sluhu a prostoru pro knihovnu a učební pomůcky. Jedním z nejdůležitějších učitelů této školy byl Franz Mohaupt (1854–1916) z Frýdlantu. Vyučoval zde hudební výchovu. Na konci svého života složil operu *Hrabě z Gleichernu* (*Der Graf von Gleichern*). Proslul též jako varhaník a na počest oslav domnělého 900. založení města složil slavnostní skladbu.³⁹¹ Jiným významným učitelem této školy byl na konci 19. století vlastivědný badatel Anton Franz Ressel.³⁹² Narodil se 27. března 1873 v Dolní Řasnici v domě č. 89.³⁹³ Vychovával ho jeho dědeček Anton Ressel, který

---

³⁸⁷ MELANOVÁ, Miroslava. Frýdlantské školství, s. 99.

³⁸⁸ Tamtéž.

³⁸⁹ Tamtéž.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 100.

³⁹¹ Tamtéž, s. 107.

³⁹² ANDĚL, Rudolf. Učitel a kronikář Anton Franz Ressel. In: *Časopis Krkonoše – Jizerské hory* [online]. Liberec, 2007, [cit. 2024-02-04]. ISSN 1214-9381. Dostupné z: https://web.archive.org/web/20150927075304/http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=9378&Itemid=27

³⁹³ Tamtéž.

prosadil, aby se vydal na dráhu učitele i přes to, že sám pocházel ze zemědělské rodiny. Učitelská léta ukončil v roce 1892 a roku 1895 byl přeložen do Frýdlantu. Celý svůj život studoval historii a zeměpis svého rodného kraje. V roce 1902 vydal *Dějiny frýdlantského okresu (Geschichte des Friedländer Bezirkes)*.³⁹⁴ Ve svém nejobsáhlejší díle *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg* z let 1903–1905 pak shrnul údaje o přírodě, dějinách a vývoj ve všech oblastech lidské činnosti u jednotlivých obcích libereckého okresu. V roce 1914 vydal rovněž kroniku, týkající se obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Vedle vlastivědné a historické činnosti se Ressel důkladně zabýval pramenným studiem k dějinám nevolnického hnutí na Frýdlantsku v letech 1679–1689.³⁹⁵

Po vydání *Hasnerovy reformy* v roce 1869 byla školní docházka prodloužena na osm let a bylo nařízeno zřizování měšťanských a obecných škol, které měly absolvovat všichni i ti, kteří nechtěli dál studovat na střední škole. Jak v celé monarchii, tak i na Frýdlantsku vznikaly nové školy, byl odebrán dohled církve nad školami a byl svěřen místním a okresním školním radám. Budova původní nižší reálky ve Frýdlantu byla v roce 1870 přeměněna na chlapeckou měšťanskou školu. O šest let později byla zřízena i dívčí měšťanka.³⁹⁶

Vlivem rozšiřující se průmyslové výroby a celkové industrializace okresu se začaly prosazovat myšlenky na budování odborných škol. Podporu odborného vzdělávání prosazovali zámožnější obyvatelé a rodáci formou darů a fundací – například Anton Pohl daroval finance na založení živnostenské školy nebo frýdlantský děkan J. Lichtner poskytl obnos peněz na zřízení frýdlantské reálky.³⁹⁷ Prvními školami tohoto typu byla Živnostenská pokračovací škola ve Frýdlantu (*Gewerbliche Fortbildungsschule*) nebo Odborná škola kreslířská v Hejnicích (*Fachzeichenschule*), která měla vzdělávat řemeslníky pracující se dřevem a malíře porcelánu. V Hejnicích od roku 1893 fungovala také Živnostenská pokračovací škola.

Frýdlantsko se od počátku 20. století chlubilo svoji speciální odbornou školou, jejíž budování inicioval Hospodářský a lesnický okresní spolek (*Land – und Fortwirtschaftlicher*

---

³⁹⁴ MELANOVÁ, Miroslava Kultura a náboženství. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 107. ISBN 80-86424-18-9.

³⁹⁵ ANDĚL, Rudolf. Učitel a kronikář Anton Franz Ressel. In: *Časopis Krkonoše – Jizerské hory* [online]. Liberec, 2007, [cit. 2024-02-04]. ISSN 1214-9381. Dostupné z: https://web.archive.org/web/20150927075304/http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=9378&Itemid=27

³⁹⁶ MELANOVÁ, Miroslava Kultura a náboženství, s. 107.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 101.

Bezirksverein) v čele s neaktivnějším statkářem Franzem Simonem z Kunratic. Jejich cílem bylo šíření pěstitelských znalostí, výuka přírodních věd, zřizování ovocných školek a zahrad při školách. Při hospodářské výstavě roku 1881, kdy se oslavovalo 100. výročí josefinských reforem, bylo propagováno založení hospodářské školy ve Frýdlantu.³⁹⁸ Na propagaci se kromě F. Simona výrazně podílel hrabě Franz Clam-Gallas, neboť založení odborné školy tohoto typu považoval za prostředek kultivace a povznesení významu zemědělství.³⁹⁹ S výstavbou hospodářské školy se začalo v roce 1889 a dokončena byla o rok později. Škola nesla název *Kaiser Franz Josefs Landwirtschaftshaus* (Hospodářský dům císaře Františka Josefa I.) – Obrázek č. 6. Mimo vzdělávací zařízení se zde nacházel hospodářský a lesnický spolek, zemědělský nákupní spolek a restaurace. Výuka byla zahajována v zimní hospodářské škole (*Landwirtschaftliche Winterschule*) pro chlapce a pro dívky v hospodyňské dívčí škole (*Haushaltungsschule*).⁴⁰⁰ V roce 1891 se zde pořádal mlékárenský kurz, o nějž byl tak vysoký zájem, že byla v následujících třech letech vybudována mlékárenská škola (*Mölkereischule*) jako první svého druhu v monarchii. Všechny tři tyto školy se v roce 1906 podílely na výstavě českých Němců v Liberci.

Obrázek 6 *Kaiser Franz Josefs
Landwirtschaftshaus*⁴⁰¹

---

³⁹⁸ MELANOVÁ, Miroslava *Kultura a náboženství*, s. 101.

³⁹⁹ Tamtéž.

⁴⁰⁰ Tamtéž.

⁴⁰¹ MELANOVÁ, Miroslava. *Frýdlantské školství*, s. 100.

První česká jednotřídka se čtyřmi postupnými odděleními pro 64 dětí začala fungovat 1. září 1919 v Hejnicích. Nacházela se naproti kostelu v bývalé německé škole. Učitelem byl nejprve vedoucí konzumu Wagner a později učitel Jan Dubec.⁴⁰² Druhá škola byla otevřena na přání V. Bělíka 13. září 1919 v prostorách německé měšťanky ve Frýdlantu, kterou přikládáme na Obrázku č. 7.⁴⁰³

Obrázek 7 První česká škola v dnešní Bělíkově ulici, Frýdlant, 20. léta⁴⁰⁴

I v Novém Městě byla vybudována v roce 1919 česká škola. Od roku 1926 pak fungovala česká škola s českým vyučovacím jazykem v Raspenavě. Stála v budově bývalé německé školy čp. 92 na rozcestí Frýdlant-Raspenava-Oldřichov v Hájích. Docházelo sem dvanáct a později sedmnáct dětí.⁴⁰⁵ Mateřské školy fungovaly ve Frýdlantě, Jindřichovicích pod Smrkem a Višňové. Stredoškolské vzdělání získávali Češi z Frýdlantska pouze v Liberci – na nejstarším českém gymnáziu (dnešní Gymnázium F. X. Šaldy), sídlící v Růžodolu, na průmyslové škole chemické a na českých živnostenských pokračovacích školách, které se rovněž nacházely až v Liberci.⁴⁰⁶

České školy byly na Frýdlantsku podporovány Národní jednotou severočeskou, ministerstvem školství, Ústřední maticí českou a sociálními demokraty. Školské orgány vyzývaly

---

⁴⁰² BRUNCLÍK, Zdeněk. České školství. In: ANĐĚL, Rudolf. KARPAS, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 120. ISBN 80-86424-18-9.

⁴⁰³ Tamtéž.

⁴⁰⁴ Tamtéž.

⁴⁰⁵ Tamtéž.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

učitelé z vnitrozemí země, aby přišli do pohraničí zakládat české školství. Většina z těchto příchozích učitelů se následně stala organizátory kulturního a společenského života v regionu. Přesto se ale místní menšinové školy potýkaly s elementárními problémy – nacházely se v nevyhovujících prostorách a nebyly dostatečně vybaveny.⁴⁰⁷ Nejhůře na tom byla škola v Černousích, byla totiž umístěna v nevyhovujících podmínkách do dvora statku.⁴⁰⁸

Během 30. let pak nejvíce klesl počet českých žáků – v obcích ubývalo české obyvatelstvo, nebo české děti hromadně přecházely na německé školy.⁴⁰⁹ Příčinami poklesu bylo i zlepšení znalostí němčiny, čímž obyvatelé dostávali možnost získat lepší pracovní pozice, nedostatečný prospěch na české škole, nebo smíšená manželství rodičů, u nichž henleinovci přesvědčovali německé matky a otce, aby vzali své děti z českých škol a oznámili jejich přestup učitelům německým.⁴¹⁰ V říjnu 1938 došlo ke zrušení všech českých škol a většina školních budov byla henleinovci vyrabována.⁴¹¹

---

⁴⁰⁷ BRUNCLÍK, Zdeněk. České školství, s. 120.

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ Tamtéž.

9. Rodina v letech 1850–1938

Než začneme s popisem vývoje sňatečnosti česko-německých manželství, nastíníme, jak ve sledovaném období fungovala rodina jako taková. Historická demografie domácnost a rodinu vysvětluje jako „skupinu osob, které společně bydlí (v jednom bytě) a společně hospodaří. Rodina v širším smyslu zahrnuje soubor společně bydlících a hospodařících manželů s dítětem nebo dětmi.“⁴¹² Biologicky a právně je smyslem rodiny svazek ženy a muže, případně jejich dětí, kteří jsou vzájemně spjati manželstvím, pokrevním příbuzenstvím či adopcí.⁴¹³ V otázce po definici manželství můžeme odpovědět, že se jedná o stav dvou lidí, mající specifickou emoční identitu.⁴¹⁴ Jádrem domácností je pak rodina úplná nebo neúplná. Rodina úplná je tvořená manželským párem a dětmi. Naopak rodina neúplná je založená jen na jednom rodiči a dítěti nebo někdy i na bezdětném páru.⁴¹⁵

Manželské svazky a rodiny plnily různé funkce v závislosti na společenských změnách.⁴¹⁶ Jednou z nejdůležitějších funkcí rodiny byla reprodukce. Početím dalších potomků bylo zaručeno pokračování rodinné linie. Bylo nutné, aby manželský pár přivedl na svět další generaci, která následně převezme nastřádaný majetek, a především se postará o staré nemocné rodiče.⁴¹⁷ Neplodnost se ve starším sledovaném období hodnotila jako neštěstí, boží trest nebo prokletí.⁴¹⁸ Zároveň to byl významný důvod k rozluce manželství.⁴¹⁹ K dalším funkcím rodiny řadíme funkci ekonomickou, obrannou, emocionální a sociálně-výchovnou.⁴²⁰

Do poloviny někde až do konce 19. století bylo zvykem, že v jedné domácnosti společně žilo více generací a další osoby podílející se na chodu domu – například děvečky a čeledínové. S industrializací a urbanizací se ale tento typ *vícegenerační venkovské rodiny* postupně změnil.⁴²¹

---

⁴¹² KUČERA, Milan. Manželství, rodina a domácnost v evropské současnosti. In: HORSKÁ, Pavla a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, Panorama, 1990, s. 400.

⁴¹³ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 158. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 143.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 158.

⁴¹⁶ Tamtéž.

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ Tamtéž.

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Tamtéž.

⁴²¹ KUČERA, Milan. Charakteristika rodin a domácností v období do 2. světové války. In: HORSKÁ, Pavla a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 402.

Lidé odcházeli z venkovských oblastí do větších průmyslovějších měst, čímž docházelo k větší liberalizaci při uzavírání sňatků. Liberalizací sňatků přišla i nová sňatková politika – sňatky už nebyly uzavírány jen z majetkových, sociálních, náboženských, profesních nebo politických důvodů.⁴²² Pomalu začala vznikat *industriální rodina*, tvořená pouze rodiči a dětmi. Dnes takovou rodinu označujeme za nukleární. Industrializace přinesla v rámci rodin ještě jednu změnu. V prostředí větších měst byl muž soustředěn do veřejné sféry – zajišťoval rodinný příjem a účastnil se politického života. Žena byla naopak soustředěna do soukromé sféry – starala se o domácnost, děti a o nemocné členy rodiny.⁴²³ Jinak to bylo u venkovských rodin, nejvíce u živnostníků a zemědělců. Žena se po boku manžela účastnila jeho pracovní činnosti. Z hlediska vdovectví bylo pravidlem, že muž-vdovec se snažil o založení nové rodiny, žena-vdova se naproti tomu výhradně věnovala výchově nezletilých dětí, případně převzala manželovu živnost či se znovu provdala.⁴²⁴

V období po první světové válce se v rodinách výrazně změnil počet dětí – začal se praktikovat trend tzv. *plánovaného rodičovství*. Zvýšil se sňatkový věk snoubenců, a tím pádem se snížil i počet jejich potomků. Počty dětí se snižovaly nejen trendem plánovaného rodičovství, vyšším sňatkovým věkem snoubenců, ale i prodlužováním laktace nebo sexuální zdrženlivostí.⁴²⁵ Průměrná velikost rodiny se tak oproti předchozímu období výrazně zmenšovala a přibývalo starších manželství.⁴²⁶

---

⁴²² KUČERA, Milan. Charakteristika rodin a domácností v období do 2. světové války, s. 402.

⁴²³ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků, s. 157.

⁴²⁴ Tamtéž.

⁴²⁵ KUČERA, Milan. Charakteristika rodin a domácností v období do 2. světové války, s. 403.

⁴²⁶ Tamtéž.

10. Sňatečnost Frýdlantska v letech 1850–1938

Jedním z hlavních demografických ukazatelů naší práce je *sňatečnost* (*nupcialita*). Sňatečnost je přirozený pohyb obyvatelstva, zapříčiněný procesy rození a umírání, které bezprostředně neovlivňuje, ale tvoří jeho základní předpoklad, neboť reprodukce populace mimo rodinu bývá hodnocená jako zanedbatelná. Hlavními ukazateli sňatečnosti jsou *hrubá míra sňatečnosti*, *úhrnná sňatečnost* a *průměrný sňatkový věk* při prvním sňatku.⁴²⁷ Hrubá míra sňatečnosti vyjadřuje aktuální počet sňatků na 1 000 obyvatel. Úhrnná sňatečnost zkoumá, jaká je pravděpodobnost, že běžný obyvatel v průběhu života vstoupí do manželství. Poslední ukazatel – sňatkový věk – udává zajímavou hodnotu o reprodukčním chování populace.⁴²⁸

Hlavním pramenem pro výzkum česko-německých manželství na Frýdlantsku ve sledovaném období jsou oddací matriky, tzv. *Trauunsbuch*, tedy knihy sňatků. Matriční záznamy byly sepsány v rámci římsko-katolického farního úřadu ve Frýdlantu při farním kostele Nalezení svatého Kříže. Matriky se zde vedly od roku 1661 a děkanství tu fungovalo od roku 1624.⁴²⁹

10.1 Velikost zkoumaného vzorku

Jak již bylo nastíněno – největší část výzkumu tvoří oddací matriky. Množství zaznamenaných sňatků jsme pro větší přehlednost rozdělili časově a místně. První část výzkumu budou tvořit sňatky uzavřené ve Frýdlantu v letech 1853–1860, poté 1861–1975, dále 1875–1885, následně 1888–1899 a nakonec 1900–1910. Výzkum jsme od roku 1910 přizpůsobili výše zmíněným problémům, a proto jsme v období 1914–1926 čerpali z oddacích matrik, uložených ve farním úřadě v Krásném Lese. Pro období 1928–1933 jsme pracovali s oddacími matrikami z farního úřadu v Chrastavě a na závěr jsme studovali oddací matriky z evangelického farního úřadu v Liberci z let 1933–1938.

---

⁴²⁷ SRB, Vladimír, RŮŽIČKA, Ladislav a KUČERA, Milan. *Demografie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 13–14.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 14.

⁴²⁹ SVOBODA, Milan. Kostel Nalezení svatého Kříže ve Frýdlantě. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 48–49. ISBN 80-86424-18-9.

10.2 Vývoj frýdlantské sňatečnosti

Sňatky byly zapisovány do matriky katolického farního úřadu. Příslušníci jiného vyznání a osoby bez vyznání sňatky uzavírali převážně v Liberci nebo Jablonci nad Nisou, neboť evangelíci na Frýdlantsku začali prosazovat budování svých vlastních kostelů až v posledních letech 19. století. K větší změně z hlediska náboženského typu sňatku došlo kolem roku 1935, kdy více jak jedna polovina obyvatel uzavřela sňatek evangelický na farním úřadě v Liberci.

Knihy manželství (*Trauunsbuch*) byly ve frýdlantském okrese psány stejným způsobem v německém jazyce. Na levé straně se nacházely informace o dni, měsíci a roce sňatku a oddávajícím. Kromě toho tu byly uvedeny informace o ženichovi (*Bräutigam*) – data narození, úmrtí, věk, stav (svobodný, vdovec nebo později i informace o rozvodu), povolání, jména rodičů, bydliště a národnost. Na pravé straně byla uvedena data týkající se nevěsty (*Braut*). Navíc jsme se zde dočetli údaje o svědcích.

Za celé sledované období bylo v lokalitě Frýdlantu, Krásného Lesa, Chrastavy a Liberce uzavřeno celkem 1 756 sňatků. Z tohoto počtu bylo 311 sňatků uzavřených smíšeným způsobem – mezi Čechy a Němci. Česko-německá manželství tak tvořila 8 % všech uzavřených sňatků. Vedle převahy národnostně německých a česko-německých manželství se na Frýdlantsku uzavřela i malá část národnostně českých sňatků. Českých sňatků zde bylo uzavřeno 51 a tvořily tak jen 3 % všech sňatků. Největší počet sňatků jsme napočítali u Němců – ti uzavřeli 1 394 sňatků. Tvoří tak většinu (79 %) sňatků uzavřených v dané lokalitě v letech 1850–1938. Pro přehlednost číselných a procentuálních údajů jsme vytvořili následující Tabulku č. 6.

Tabulka 6 Počty uzavřených sňatků na Frýdlantsku 1850–1938

<i>Národnostní rozlišení sňatků</i>	<i>Počet sňatků v číslech</i>	<i>Počet sňatků v %</i>
celkem všech sňatků	1 756	100 %
česko-německé sňatky	311	18 %
české sňatky	51	3 %
německé sňatky	1 394	79 %

Z těchto údajů z příložené tabulky vyplývá, že hrubá míra sňatečnosti se v tomto období ve Frýdlantském výběžku pohybovala kolem zhruba 2 %. Největší procentuální složení tvořily německé sňatky, nejméně (3 %) pak bylo uzavřeno národnostně českých manželství.

Sňatečnost se v rámci celé monarchie od poloviny 19. století mírně zvýšila a neměnila se až do první světové války.⁴³⁰ Největší změna nastala se zrušením poddanství v roce 1848. Jiné omezení platilo po roce 1858 pro muže mladší 22 let, kteří se nesměli před dosažením tohoto věku ženit. Pokud ovšem získali mimořádné povolení od místodržitelství, mohli se oženit dříve.⁴³¹ Jiný omezující zákon platil do roku 1868, podle něhož selští synové nesměli uzavřít sňatek, jestliže rozloha jejich polnosti selské usedlosti klesla pod 7,67 ha.⁴³² Změna nastala i zákonem č. 47/1868 ř. z., jenž obnovoval platnost manželského práva pro katolíky a rovněž znovu stanovil příslušnost státních soudů pro manželské spory. Taktéž bylo možné uzavřít civilní sňatek.⁴³³ Snoubenci získávali povolení k sňatku od obecní samosprávy, později od okresního úřadu až nakonec roku 1869 byl tento požadavek zrušen úplně.⁴³⁴

Zvyšující se sňatečnost se projevila i na Frýdlantsku, kde bylo do roku 1900 uzavřeno 1 195 svateb. Důvodem byly samozřejmě výše zmíněné důvody, vztahující se na celou monarchii, ale i fakt, že s rozvojem průmyslu se zde rozrůstala skupina námezdně pracujících dělníků, většinou Čechů, kteří přicházeli do oblasti jednak z hlediska pravidelného peněžního platu, ale i z hlediska možnosti uzavírat sňatky s německými dívkami ze stejné vesnice, které už měly v obci jisté zázemí. Nejvíce takto motivovaných česko-německých sňatků vznikalo na Frýdlantsku po roce 1869.⁴³⁵ Například uvedeme sňatek ze dne 24. června 1870, kdy si Čech Josef Kovář, zedník původem z Nymburka, vzal Němku Annu Marii Elstner, dceru frýdlantského stavitele silnic Franze Elstnera.⁴³⁶ Jiný Čech původem z Nymburka se jmenoval Josef Kopecký. Za ženu si vzal Juliu Josefu Winter, dceru řasnického mlynáře.⁴³⁷ Třetí ženich, který taktéž přišel do okresu za prací a

---

⁴³⁰ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 155. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁴³¹ Tamtéž.

⁴³² Tamtéž.

⁴³³ Zákon č. 47/1868 ř. z. ze dne 25. května 1868, [online]. Dostupné z: <https://spcp.prf.cuni.cz/lex/47-1868.htm>

⁴³⁴ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 161. ISBN 80-204-0283-7.

⁴³⁵ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 150.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 149.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 157.

pocházel z Nymburska, byl Josef Humpal.⁴³⁸ V roce 1872 se oženil s dcerou kováře Josephou Schmied.⁴³⁹

Vývoj sňatečnosti se neměnil až do první světové války.⁴⁴⁰ V dalším období se v průběhu a po první světové válce postupně snižovala. V roce 1918 se sňatečnost v celém Československu snížila až na 11,8 ‰.⁴⁴¹ Pokles sňatečnosti byl způsoben dozvuky světové války a epidemií španělské chřipky.⁴⁴² Válečné ztráty činily přes 900 tisíc osob, což představovalo asi 9 ‰ předválečné populace českých zemí.⁴⁴³ Dalším rozsáhlým problémem, který měl vliv na míru sňatečnosti, byla nezaměstnanost, jež ve Frýdlantském výběžku dosahovala vysokých čísel.⁴⁴⁴ Podrobněji jsme se tomuto problému věnovali v první Teoretické části v kapitole Frýdlantsko v letech 1914–1938.

Oproti předchozímu období bylo na Frýdlantsku v období 1900–1938 uzavřeno pouze 561 sňatků.⁴⁴⁵ Vyšší ukazatele sňatečnosti evidujeme u osob, kterým bylo umožněno vstoupit do manželství po předchozí právní rozluce, a v prvních poválečných letech u vdov.⁴⁴⁶ Například vdova Johana Hňoková, Češka původem z Frýdlantu, se takto po rozvodu v Liberci v prosinci 1935 provdala za Němce Ottokara Plischkeho, pocházejícího z Bulovky.⁴⁴⁷

---

⁴³⁸ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 181.

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 155. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁴⁴¹ KUČERA, Milan. Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 314. ISBN 80-204-0283-7.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 315.

⁴⁴⁴ BRUNCLÍK, Zdeněk. Obtížné poválečné roky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 116–117. ISBN 80-86424-18-9.

⁴⁴⁵ SOKA Liberec, něm. evangel. f. ú., Liberec, Oddací matrika 1930–1935, i. č. 11550, sig. N12/13, pag. N 1930–1938.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 321.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 177.

Tabulka 7 Sňatky na Frýdlantsku v jednotlivých obdobích

OBDOBÍ	CELKEM SŇATKŮ	ČESKO- NĚMECKÉ SŇATKY	ČESKÉ SŇATKY
1853–1860	231	28	8
1861–1875	472	67	2
1875–1885	204	39	3
1888–1899	288	68	16
1900–1913	292	60	14
1914–1918	32	0	0
1919–1918	237	49	9

Z příložené Tabulky č. 7 vyplývá, že v letech 1853–1860 bylo ve Frýdlantu uzavřeno z celkových 231 sňatků 28 sňatků česko-německých a 8 českých. Ve druhém období našeho výzkumu 1861–1875 bylo z počtu 472 manželství uzavřeno 67 česko-německých manželství, což je nárůst o necelých 19 % oproti předchozímu období. Česká manželství byla v tomto časovém rozmezí uzavřena jen ve dvou případech. Počet česko-německých manželství ve třetí fázi 1875–1885 klesl. Z celkových 204 dvojic, které uzavřely sňatek, bylo jen 39 česko-německých. V dalším období už ale počet česko-německých svateb opět narostl. V letech 1888–1899 mělo vdavky celkem 288 párů – z toho 68 bylo česko-německých a 16 českých dvojic.

Mladší období našeho výzkumu jsme si rozdělili na etapy – 1900–1913, 1914–1918 a 1919–1938. Dle tabulky můžeme sledovat, že ve fázi 1900–1913 se počty česko-německých manželství držely na podobných číslech jako ty před rokem 1900. Stejně tomu bylo i u národnostně českých sňatků. Největší změnu v počtech česko-německých manželství jsme zaznamenali v letech 1914–1918. Za toho období nebyl uzavřen žádný česko-německý sňatek v lokalitě Krásného Lesa. Počty sňatků se ve zmíněném období ročně pohybovaly kolem 4–6.⁴⁴⁸ V poslední fázi našeho výzkumu 1919–1938 pak podle tabulky můžeme vyčíst, že počty česko-německých manželství opět narostly a tvořily zhruba 21 % všech uzavřených manželství.

10.2.1 Fungování česko-německých sňatků 1850–1938 na Frýdlantsku

V následujících pěti podkapitolách Sňatečnosti Frýdlantska v letech 1850–1938 si rozebereme česko-německá manželství z hlediska jejich fungování, věku, migrace, rozvodovosti a vdovectví. Ze všech časových etap, které jsme si v rámci našeho bádání rozvrhli, vybereme příklady těch nejzajímavějších sňatků, jež mohly být svým vznikem či zánikem, věkem, lokalitou či rozvodem zvláštní.

V první fázi výzkumu 1853–1860 bylo uzavřeno 28 česko-německých sňatků. Zaměříme se na rok 1857, v němž bylo těchto smíšených sňatků uzavřeno šest. V žádném jiném roce v této etapě jich nebylo uzavřeno více. Dva česko-německé sňatky byly uzavřeny v české rodině Horákových z Frýdlantu. V červenci 1857 se nejprve oženil Josef Horák s Němkou Marií Annou Schöler, později si v srpnu 1857 vzal Němku jeho bratr František Horák. Oba bratři pocházeli z Frýdlantu, kde žili v domě čp. 47 s rodiči, s Antonínem Horákem a Mariou Neumann.⁴⁴⁹ Motivací k uzavření jejich smíšených manželství bylo jednak to, že i jejich rodiče uzavřeli česko-německý sňatek, jednak byl důvod čistě sociální. Bratři pocházeli ze statkářské rodiny stejně jako jejich obě nevěsty. V dalších česko-německých manželství se objevili ještě tři Češi. Ti smíšený sňatek uzavřeli ze socio-ekonomických důvodů. Do oblasti přišli jako námezdní dělníci, jež potřebovali v prvních letech nového života ekonomické, ale i sociální zázemí, které jim byly sňatky s místními Němkami zaručeny.

---

⁴⁴⁸ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Krásný Les, Oddací matrika 1881–1926, i. č. 146/21, s. 145–183.

⁴⁴⁹ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 27 a 30.

Ve druhé etapě bádání v letech 1861–1875 došlo k vysokému nárůstu v počtu uzavření česko-německých sňatků. Nejvyšší čísla jsme zaznamenali v roce 1865, 1868, 1870, 1871 a 1872. Smíšená manželství se uzavírala ve druhé fázi našeho výzkumu mimo jiné u vdovců kolem 50. roku života, kteří hledali nové partnerky o pět až patnáct let mladších, s nimiž založili novou rodinu. Ženy v jejich věku už byly za vrcholem plodnosti, a proto si hledaly manželky mladší.⁴⁵⁰ Kupříkladu se tímto způsobem oženil v září 1872 osmačtyřicetiletý vdovec Karel Horák.⁴⁵¹ Jiným příkladem byly svatby mezi vdovci a vdovami. Kupříkladu vdovec Dominik Šamal z Raspenavy se oženil s frýdlantskou vdovu Josephu Endler.⁴⁵² Další početnou skupinou národnostně smíšených sňatků byli stejně staří snoubenci. Dcera hejnického domácího učitele Terezie Marie Anna Ousopská byla takto 15. července 1872 provdána za Antona Jägera.⁴⁵³ Oběma snoubencům bylo 25 let.⁴⁵⁴

V následujícím třetím období 1875–1885, jak jsme již zmínili, došlo k poklesu česko-německých sňatků. Hlavní příčinou tohoto poklesu sňatečnosti česko-německých sňatků byla celosvětová hospodářská krize, způsobená krachem akcií na vídeňské burze v květnu 1873.⁴⁵⁵ Krize způsobila rozvrat bankovního systému – řada lidí přišla o své úspory, a proto se snažili omezit svoji spotřebu na minimum.⁴⁵⁶ Z tohoto důvodu vyplývá, že lidé neměli mimo jiné potřebu zakládat rodiny. Přesto ale smíšené sňatky uzavřené ve zmíněné nelehké době vznikaly. Nejvíce jsme jich evidovali u mladých lidí kolem 25. roku života v sociálně a ekonomicky silnějších rodinách. Prostřednictvím těchto sňatků se rodiče snoubenců snažili posílit jejich už tak dobré zázemí. Takto byl například dohodnut sňatek mezi Františkem Josefem Kovářem z Josefova Dolu a Antoníí Carolinou Effenberger z Raspenavy.⁴⁵⁷ Snoubenci pocházeli z rodin velkostatkářů.⁴⁵⁸ Vedle těchto důvodů byly sňatky opět uzavírány mezi vdovci a vdovami a mladými snoubenci. Největší věkový rozdíl jsme v této etapě zaznamenali u manželského páru z Bulovky. Padesátiletý vdovec Anton

---

⁴⁵⁰ MOŽNÝ, Ivo. Založení rodiny: sňatkový trh, láska a sex. In: MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2011, s. 130–131. ISBN 978-86429-87-8.

⁴⁵¹ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 185.

⁴⁵² Tamtéž, s. 184.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 182.

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ URBAN, Otto. Zrcadlo nové společnosti: 1873–1879. In: URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 276.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 276–277.

⁴⁵⁷ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sig. L37/27, s. 70.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

Zuckert si v lednu 1880 vzal za manželku Češku Františku Novákovou, již bylo 29 let.⁴⁵⁹ Manželé tedy mezi sebou měli věkový rozdíl 21 let.

Čtvrté období 1888–1899 už bylo na počet česko-německých manželství bohatší. Uzavřely se v 68 případech. Nejvíce jsme jich zaznamenali za rok 1888 a 1891. V roce 1888 jsme našli šestnáct smíšených sňatků a v roce 1891 jsme jich napočítali deset. Opět jsme se zde setkali s rodinou Horákových z Frýdlantu – statkář Josef Karel Horák provdal v únoru 1888 svoji dceru Annu Horákovou za vdovce Josepha Freigera z Luhu.⁴⁶⁰ Snoubence mezi sebou dělilo 11 let. Opačný věkový rozdíl, kdy byla starší nevěsta, měli mezi sebou Čech Josef Trýzna z Dětrichova a Maria Anna Mohr taktéž z Dětrichova. Nevěsta byla při sňatku v květnu 1888 o dvanáct let starší než ženich.⁴⁶¹ Pár se seznámil při práci v dětrichovské Preibischově tkalcovně, kam byl roku 1885 J. Trýzna najat na práci.⁴⁶² Jiný typ sňatku – vdovecký – pak v červenci 1888 uzavřela třiačtyřicetiletá vdova Matylda Horáková z Frýdlantu a čtyřiapadesátiletý vdovec Franz Ullrich z Raspenavy.⁴⁶³

V mladší etapě období 1900–1938 našeho bádání jsme napočítali nejvíce česko-německých sňatků za celé sledované období. Jejich počet vzrostl na číslo 109. V jednotlivých letech se ale jejich počet výrazně měnil. V letech 1900–1913 se jejich počet snížil na 60. Ročně se v průměru uzavřelo jen šest smíšených manželství. V následujících letech 1914–1918 se tyto sňatky neuzavíraly vůbec. Žádné česko-německé sňatek nebyl uzavřen ještě v roce 1926. V etapě 1919–1938 se počty česko-německý sňatků pohybovaly na stejných číslech jako v období 1900–1913. Za rok se jich v průměru uzavřelo 5.

Vůbec nejvyšší počet smíšených sňatků evidujeme v mladším období výzkumu v roce 1906 (dvanáct česko-německých sňatků) a 1935 (čtrnáct česko-německých sňatků). V červenci 1906 například uzavřela smíšený sňatek mladičká Češka Ema Róza Parlesáková, dcera Tadeáše Parlesáka z Raspenavy, s lužeckým ekonomem Adolfem Josephem Richterem.⁴⁶⁴ Jejich sňatek byl podnícený tím, že obě rodiny měly rodinnou zkušenost s fungováním česko-německého manželství. Jiný česko-německý sňatek z roku 1906 byl motivovaný ekonomicky – dne 23.

---

⁴⁵⁹ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sig. L37/27, s. 38.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 119.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 120.

⁴⁶² Tamtéž.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 124.

⁴⁶⁴ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1896–1910, sig. L37/72, s. 171.

července 1906 si vdovec doktor Wilhelm Bergmann vzal za ženu o 16 let mladší Julii Vichovskou.⁴⁶⁵ W. Bergmann působil jako primář ve frýdlantské okresní nemocnici, kde se s Julií zároveň seznámili.⁴⁶⁶

Druhý největší počet česko-německých sňatků jsme napočítali v roce 1935. Na evangelickém farním úřadě v Liberci byl mimo jiné oddán bratranec E. R. Parlesákové Josef Parlesák. Za ženu si vzal frýdlantskou Němku Gertrudu Simon.⁴⁶⁷ Manželé spolu měli dvě děti – Johanna a Antona. Jiný česko-německý sňatek uzavřeli v srpnu 1935 liberecký Němec Franz Sieber a Češka z Frýdlantu Magdaléna Kubíková.⁴⁶⁸ Sňatek zmíněných snoubenců byl založen na stejném věku a na vzájemné spolupráci obou rodin. Rodina F. Siebera dodávala do Frýdlantu otcí M. Kubíkové materiál do jeho obuvnické dílny.⁴⁶⁹

Výzkum fungování česko-německých manželství, vycházející ze zmíněných oddacích matrik, ukázal, že tato manželství vznikala z víceméně stejných nebo podobných důvodů – místního sousedství, z rodinné zkušenosti a z důvodu sociálního a ekonomického zázemí jednoho ze snoubenců. V neposlední řadě byla manželství uzavírána vlivem vdovectví – mezi staršími vdovci a mladými Češkami, staršími německými vdovami a mladými dělníky z Čech nebo vdovci a vdovami vyššího věku.

10.2.2 Věk snoubenců

Poměrně zajímavým ukazatelem sňatečnosti a reprodukčního chování populace je *sňatkový věk*. Obecně můžeme shrnout, že se sňatkový věk v rámci celé habsburské monarchie postupně snižoval. Kolem roku 1857 dosáhl u mužů hranice 32,4 let a u žen 27,5 let.⁴⁷⁰ Do konce 19. století věk nepřetržitě klesal – u mužů to bylo necelých 28 let a u žen 26 let.⁴⁷¹ Průměrný sňatkový věk se ani od první světové války do roku 1930 nijak výrazně nezměnil – u svobodných mužů se pohyboval na úrovni 28 let, u svobodných žen na úrovni 25 let.⁴⁷²

---

⁴⁶⁵ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1896–1910, i. č. 9623, sig. L37/72, s. 173.

⁴⁶⁶ Tamtéž.

⁴⁶⁷ SOKA Liberec, něm. evangel. f. ú., Liberec, Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13, s. 150.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 162.

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 164. ISBN 80-204-0283-7.

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² KUČERA, Milan. Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 321. ISBN 80-204-0283-7.

Tyto číselné údaje ovšem platily pro celé území českých zemích, proto si nyní ukážeme, jaká byla věková struktura na Frýdlantsku v jednotlivých obdobích. Věková struktura tamějších snoubenců tvořila širokou a pestrou škálu. Za celé období jsme se ve Frýdlantském výběžku setkávali se snoubenci ve věkovém rozmezí 15–78 let. Pro lepší orientaci jsme věkovou strukturu snoubenců opět rozdělili do výše zmíněných etap.

Pro období 1853–1860 bylo nejmladší nevěstě 16 let. Jmenovala se Wilhelmine Schramm a procházela z Frýdlantu. Její otec Franz Schramm ji nechal 11. října 1858 provdat za Josepha Schohanerta z Hejnic.⁴⁷³ Nejstarší nevěstě pak bylo 55 let. Jednalo se o vdovu Marii Annu Neuhäufer z Raspenavy, která uzavřela sňatek s jednašedesátiletým vdovcem Phillipem Schneiderem z Frýdlantu.⁴⁷⁴ Nejstaršímu ženichovi bylo 73 let. Jmenoval se Antonín Saudský. Pocházel z Bulovky, kde provozoval svoji živnost obuvníka. V říjnu 1857 se ve Frýdlantu oženil se sedmačtyřicetiletou Češkou Barborou Maličkovou z Frýdlantu.⁴⁷⁵ Nejvíce nevěst (21 žen) uzavřelo sňatek ve věku 21 let.⁴⁷⁶ Nejvýše 20 mužů se oženilo ve věku 25 let.

Ve druhém období 1861–1875 jsme zaznamenali nejmladší šestnáctiletou nevěstu Julianu Seifert. Důvodem jejího brzkého sňatku bylo neplánované těhotenství s frýdlantským ševcem Eduardem Sommerem. Vzali se 29. září 1870. Necelý půlrok po svatbě Juliana porodila dceru Josephinu.⁴⁷⁷ Nejstarším mužem této fáze byl jednašedesátiletý frýdlantský rodák Johann Josef Hoffmann, jenž si 10. listopadu vzal za ženu vdovu Franciscu Catharinu Peuker, které bylo 52 let a pocházela rovněž z Frýdlantu.⁴⁷⁸ Ve 32 případech bylo ženám bylo při vstupu do sňatku 23 let. Muži v letech 1861–1875 na Frýdlantsku taktéž vstupovali do sňatku průměrně ve věku 23 let.

Ve třetí fázi výzkumu v letech 1875–1888 jsme objevili vůbec nejmladší patnáctiletou nevěstu v rámci celého výzkumu – šlo o Němku Marii Aloisii Jäger z Frýdlantu, kterou si z důvodu nečekaného těhotenství musel v květnu 1879 vzít o 12 let starší hostinský Anton Neumann z Ludvíkova.⁴⁷⁹ Nejstarší nevěstou pak byla šestapadesátiletá vdova Theresia Lange, jež se v listopadu 1883 provdala za nejstaršího muže třetího období výzkumu – za šestapadesátiletého

---

⁴⁷³ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 37.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 38.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 43.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 5–60.

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 154.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 159.

⁴⁷⁹ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sig. L37/27, s. 31.

vdovce Johanna Carla Hoffmanna.⁴⁸⁰ Sňatek se uskutečnil z důvodu stejného věku snoubenců. Nejmladšímu ženichovi této fáze bylo 23 let.⁴⁸¹ Průměrný sňatkový věk ženichů byl 26 let a u nevěst 24 let.

Ve čtvrtém období 1888–1899 jsme našli nejmladší ženu ve věku 16 let. Julianu Fettersch k brzkému sňatku přivedl její otec Anton Fettersch, působící v městské správě Frýdlantu. Dne 27. července 1899 nechal svoji dceru provdat za o 27 let staršího frýdlantského tkalce plátna Constantina Reckziegla.⁴⁸² Nejstarší jedenašedesátiletá nevěsta-vdova, pocházející z Hejnic, si vzala v květnu 1896 za muže hejnického vdovce Johanna Florianana Stefmagera, kterému bylo v době sňatku dokonce 73 let.⁴⁸³ J. F. Stefmager byl zároveň nejstarším ženichem této fáze výzkumu. Jejich sňatek byl motivovaný místním sousedstvím a rovněž vdovectvím. Nejmladší dvacetiletý ženich let 1888–1899 Václav Hložek pocházel z Albrechtic.⁴⁸⁴ Průměrně vstupovaly nevěsty do sňatku v tomto období ve věku 20 let a ženiši ve věku 23 let.

V časovém úseku 1900–1913 se obecně sňatkový věk snoubenců držel na podobných hodnotách – u mužů v průměru 22 let a u žen 23 let. Nejmladší pár této fáze pocházel z Hejnic. Kovář Josef Maňásek si vzal dne 17. května 1906 Němku Annu Paulinu Neumann. Oběma snoubencům bylo 21 let.⁴⁸⁵ Nejstarší manželský pár jsme zaznamenali v roce 1909.⁴⁸⁶ Vdovec Joachim Altmann (66 let) se oženil s vdovou Mathildou Heidrich (60 let).

Ve válečných letech se zvýšil průměrný sňatkový věk německých ženichů – důvodem byl nárůst svateb vdovců s mladými nevěstami. Němečtí ženiši se ženili průměrně ve věku 37 let. Nevěsty se naopak vdávaly v nižším věku 22 let. Česko-německé sňatky v tomto období neevidujeme, proto dalšího nejstaršího ženicha zmíníme až z roku 1935.

Dne 15. prosince 1935 uzavřel v Liberci sňatek se zmíněnou frýdlantskou švadlenou Johanou Hňokovou.⁴⁸⁷ Ve stejném roce ve Frýdlantu uzavřel současně sňatek i nejstarší ženich osmasedmdesátiletý Hans Schickentanz s raspenavskou vdovou Marií Mai.⁴⁸⁸ M. Mai byla zároveň

---

⁴⁸⁰ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sig. L37/27, s. 74.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 70.

⁴⁸² SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1896–1910, i. č. 9623, sig. L37/72, s. 63.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 215.

⁴⁸⁴ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1896–1910, i. č. 9623, sig. L37/72, s. 58.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 167

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 218.

⁴⁸⁷ SOKA Liberec, něm. evangel. f. ú., Liberec, Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13, s. 177.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 160.

nejstarší nevěstou etapy 1918–1938. V době sňatku jí bylo 68 let.⁴⁸⁹ Naproti tomu nejmladší již zmíněná šestnáctiletá nevěsta E. R. Parlesáková pocházela z Raspenavy z česko-německé rodiny, proto není divu, že i ona se v červenci 1906 uzavřela národnostně smíšený sňatek s Němcem A. J. Richterem, synem továrníka Josefa Antona Richtera – ten vedl v Luhu přádelnu česné příze.⁴⁹⁰ Sňatkový věk byl v tomto období u nevěst i u ženichů stejný.

Na závěr podkapitoly Věk snoubenců můžeme Tabulkou č. 8 konstatovat, že sňatkový věk na Frýdlantsku byl oproti zbytku země nižší. Bylo to způsobeno venkovskou podstatou okresu, v níž byla tradiční sexuální morálka volnější – mladí lidé zde měli daleko snazší kontakt.⁴⁹¹ Pocházeli z dělnického prostředí a jejich sňatečnost se neřídila tolik majetkovými ohledy.

Tabulka 8 Průměrný sňatkový věk u mužů a žen v jednotlivých obdobích

OBDOBÍ	PRŮMĚRNÝ VĚK	
	<i>muži</i>	<i>ženy</i>
1853–1860	25 let	21 let
1861–1875	23 let	23 let
1875–1888	26 let	24 let
1888–1899	20 let	23 let
1900–1913	22 let	23 let
1914–1918	37 let	22 let
1919–1938	26 let	26 let

⁴⁸⁹ SOkA Liberec, něm. evangel. f. ú., Liberec, Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13, s. 160.

⁴⁹⁰ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1896–1910, sig. L37/72, s. 171.

⁴⁹¹ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 161. ISBN 978-80.246-1683-4.

10.2.3 Migrace snoubenců

Jiným zajímavým ukazatelem v rámci naší práce byla migrace snoubenců na Frýdlantsku v letech 1850–1938. Touto migrační statistikou jsme zjišťovali změny, k nimž docházelo u obyvatelstva tím, že se rodili, uzavírali manželství, rozváděli se, stěhovali se za prací a umírali.⁴⁹² Výchozím pramenem pro migraci snoubenců byly oddací matriky sledovaného období. Z knih manželství jsme vyčetli místo narození, bydliště či místo aktuálního působení. V rámci našeho bádání jsme se setkali s mechanickým pohybem obyvatelstva ve formě vnitřního stěhování (*migrace*) buď do frýdlantského okresu v mladším období, nebo naopak ven z frýdlantského okresu ve starším období našeho výzkumu. Následující podkapitoly jsme proto rozdělili do dvou částí.

10.2.3.1 Migrace snoubenců uvnitř a do frýdlantského okresu

Ve starším období našeho výzkumu 1850–1900 převládala migrace snoubenců uvnitř frýdlantského okresu, což jsme znázornili do Tabulky č. 9. Důvodem byla ekonomická, sociální, národnostní a demografická stránka. Ve fázi 1853–1860 bylo oddáno 114 mužů a 116 žen ve Frýdlantu, tvořili tak více než 80 % snoubenců. Ti se zde narodili, uzavřeli sňatek a následně zde založili rodinu a našli pracovní uplatnění. Menší procento snoubenců pocházelo z Raspenavy a Albrechtic a sňatek uzavřeli ve Frýdlantu.⁴⁹³ Jiní snoubenci pocházeli z Hejnic, Dětrichova, nebo Dolní Řasnice. Ti sňatky uzavřeli taktéž ve Frýdlantu, kam se po svatbě i odstěhovali – tvořili zhruba 5 % obyvatel. Vedle toho můžeme v tabulce sledovat, že do oblasti přicházeli námezdně pracující osoby, které pocházely z oblasti dnešních středních Čech – nejvzdáleněji přicházeli z Prahy.

---

⁴⁹² SRB, Vladimír. Statistika pohybu obyvatelstva. In: SRB, Vladimír, RŮŽIČKA, Ladislav a KUČERA, Milan. *Demografie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 80–81.

⁴⁹³ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 5–103.

Tabulka 9 Místní původ manželů 1853–1860

MĚSTO / OBEC	MUŽI	ŽENY
Albrechtice	10	10
Dětřichov	1	1
Dolní Řasnice	2	2
Frýdlant	114	116
Hejnice	1	2
Praha	1	0
Raspenava	10	11
Jiné	15	16

I ve druhém období 1861–1875 jsme na základě Tabulky č. 10 z celkových 472 sňatků evidovali nejvýše (215 mužů a 230 žen) z Frýdlantu, kde žili po celý svůj život.⁴⁹⁴ Vysoký počet obyvatel, kteří přišli do Frýdlantu pouze uzavřít sňatek, pocházel z Raspenavy a Hejnic. Menší procento lidí, pocházející z Bulovky, Dětřichova, Horní a Dolní Řasnice a Pertoltic, rovněž ve Frýdlantu pouze uzavřelo sňatek. Rodiny pak zakládali v rodných obcích, většinou v nevěstině rodné obci. Z Liberce se v této etapě do Frýdlantu přistěhoval pouze jeden muž německé národnosti – vdovec Anton Horn.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sign. L37/26, s. 85–221.

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 220.

Tabulka 10 Místní původ manželů 1861–1875

MĚSTO / OBEC	MUŽI	ŽENY
Bulovka	2	2
Dětrichov	2	2
Dolní Řasnice	2	2
Fojtka	13	13
Frýdlant	215	230
Hejnice	19	19
Liberec	1	0
Raspenava	17	15

Ve třetím období 1875–1885 bylo uzavřeno celkem 204 sňatků. Z tohoto počtu opět nejpočetnější část tvořili snoubenci pocházející a žijící ve Frýdlantu. Tabulka č. 11 ale ukazuje, že vedle nich ale do frýdlantského okresu přišel za prací velký počet osob, pocházejících z oblasti dnešních středních Čech – z Nymburska, Chrudimska a Čáslavska. Zároveň v tomto období evidujeme i několik málo Němců, kteří pocházeli z německého města Žitavy – do Frýdlantu přišli rovněž za prací.⁴⁹⁶

⁴⁹⁶ SOKA, Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sign. L37/27, s. 5–95.

Tabulka 11 Místní původ manželů 1875–1885

MĚSTO	MUŽI	ŽENY
Bulovka	4	4
Čáslav	4	0
Dětrichov	4	3
Frýdlant	80	86
Hejnice	16	16
Chrudim	3	0
Hrádek nad Nisou	0	1
Libverda	2	3
Nymburk	5	2
Raspenava	17	15
Žitava	5	0

V následujícím období 1888–1899 bylo zaznamenáno celkem 288 sňatků. Nejzajímavější skutečností na této etapě je přistěhování se velkého počtu českých rodin, pocházejících z Jičína.⁴⁹⁷ Do Frýdlantu se takto stěhovaly za prací celé česko-německé rodiny. Důvodem přesunu byla průmyslově rozvinutější poloha oblasti. Do Tabulky č. 12 jsme zaznamenali, že nevěst z Jičína bylo osm. Ženichy z Jičína jsme naopak evidovali jen ve třech případech.⁴⁹⁸ Přesto ale nejvíce snoubenců opět pocházelo z Frýdlantu – 110 mužů a 105 žen.⁴⁹⁹ I z vnitrozemí se do Frýdlantu za prací stále stěhovalo více obyvatel. Pocházeli z Příbrami, Prahy, Čáslavi, nebo Lysé nad Labem. Nově se do frýdlantského okresu stěhovali i lidé z dnešních východních Čech – z měst Rychnov nad Kněžnou, Hradec Králové a Jaroměř. Z větších měst v severních Čechách přicházeli dělníci z Ústí nad Labem nebo Jablonce nad Nisou.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ SOkA, Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sign. L37/27, s. 125, 137, 142, 158, 160, 165, 187, 188.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 130–132.

⁴⁹⁹ Tamtéž, s. 118–222.

⁵⁰⁰ SOkA, Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Oddací matriky 1875–1896, i. č. 1762, sign. L37/27, s. 118–222.

Tabulka 12 Místní původ manželů v letech 1888–1899

MĚSTO	MUŽI	ŽENY
Albrechtice	8	4
Bulovka	5	3
Čáslav	2	0
Dětrichov	7	1
Frýdlant	208	234
Habartice	1	0
Hejnice	11	4
Hradec Králové	1	0
Hrádek nad Nisou	0	2
Chrastava	4	2
Jablonec nad Nisou	0	1
Jaroměř	1	1
Jičín	3	8
Liberec	6	3
Libverda	4	3
Luh	1	1
Lysá n. Labem	1	0
Praha	1	0
Příbram	1	1
Raspenava	12	10
Starý Bydžov	1	0
Rychnov n. Kněžnou	1	1
Ústí n. Labem	1	0

10.2.3.2 Migrace snoubenců z frýdlantského okresu

V mladší letech našeho výzkumu došlo k významné změně z hlediska migrace snoubenců – z celkového počtu 561 sňatků nepocházela většina pouze z Frýdlantu. Nejčastěji snoubenci pocházeli z Liberce a Krásného Lesa. Přesto byl ale Frýdlant jednou ze tří nejvíce zastoupených lokalit jejich původu.

Vedle početní změny jsme zaznamenali, že lidé od roku 1910 hojně odcházeli z frýdlantského okresu směrem do vnitrozemí země. Příčin ke zmíněnému přechodu mohlo být více. Tím hlavním důvodem byla rozhodně první světová válka a její dopady. Tím, že muži narukovali do války, zůstalo množství průmyslových podniků zcela nebo částečně uzavřených.⁵⁰¹ Významná odvětví průmyslu, kterým se na Frýdlantsku dařilo – textilnictví, keramický a dřevozpracující průmysl a stavebnictví – byla nahrazena průmyslem válečným.⁵⁰² V letech následujících 1918–1929 byl dalším úskalím na Frýdlantsku způsob zásobování potravinami, uhlím a petrolejem. V roce 1922 bylo dokonce zrušeno přidělové hospodářství, které sice bylo nahrazeno volným zásobováním, to ale s sebou přineslo výrazný nárůst cen zboží. Vývoj v letech 1930–1938 byl na Frýdlantsku ve znamení nedostatečných vyživovacích podmínek, především u dětí, a vysoké míry nezaměstnanosti. Lidé přicházeli o práci, a tak se množství nezaměstnaných stěhovalo za prací do větších měst – nejvíce do Liberce, kde situace s nezaměstnaností až do roku 1935 nebyla tak vyostřená.

Z celkového počtu uzavřených sňatků v mladším časovém úseku jsme zapsali do Tabulky č. třináct 110 mužů a 115 žen původem z Liberce. Z Krásného Lesa 76 mužů a 70 žen a z Frýdlantu 63 mužů a 60 žen.⁵⁰³ Snoubenci uzavírali sňatky z 90 % v Liberci, kde se po sňatku rovněž usadili a založili rodiny. Vedle třech zmíněných lokalit pocházelo množství snoubenců z Chrastavy. Z rodných obyvatel Chrastavy jsme napočítali 30 mužů a 20 žen.⁵⁰⁴ Další snoubenci dle tabulky

---

⁵⁰¹ BRUNCLÍK, Zdeněk. Obtížné poválečné roky. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 116. ISBN 80-86424-18-9.

⁵⁰² BRUNCLÍK, Zdeněk. Hospodářská krize. In: ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002, s. 125. ISBN 80-86424-18-9.

⁵⁰³ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Krásný Les, Oddací matrika 1881–1926, sig. 146/21, s. 145–183.

⁵⁰⁴ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Chrastava, Oddací matrika 1902–1934, i. č. 10804, sig. L48/45, s. 182–221.

pocházeli z Raspenavy, Hejnic, Mníšku, Nového Města pod Smrkem, Pertoltic, Dětrichova či Bedřichova v Hájích. Po svatbě se odstěhovali do Liberce.

Tabulka 13 Místní původ manželů v letech 1900–1938

MĚSTO	MUŽI	ŽENY
Albrechtice	5	4
Bulovka	9	1
Černousy	2	0
Česká Lípa	2	1
Dětrichov	4	1
Dolní Řasnice	3	1
Domažlice	1	0
Drážďany	3	2
Frýdlant	63	60
Hejnice	9	1
Chrastava	30	20
Jablonec nad Nisou	4	5
Jičín	2	2
Jindřichovice pod Smrkem	4	2
Josefův Důl	4	4
Krásný Les	76	70
Liberec	110	115
Libverda	1	1
Mělník	0	4
Nové Město pod Smrkem	8	2
Pertoltice	4	1
Praha	1	3
Raspenava	8	7
Rychnov nad Kněžnou	1	2
Turnov	1	0
Ústí n. Labem	2	1
Zhořelec	2	1
Žitava	1	1

10.2.4 Rozluky česko-německých manželství 1850–1938 na Frýdlantsku

Ve čtvrté podkapitole Sňatečnosti frýdlantského okresu 1850–1938 si rozebereme rozvodovost národnostně smíšených manželství.

V roce 1855 konkordát potvrdil *rozvod dvoustupňový*. Lidé rozvedení od stolu a lože mohli žít odděleně a zároveň byli zbaveni manželských povinností. Právně ale stále tvořili manželství, nemohli tak uzavřít nový sňatek. Uzavřít nový sňatek pak umožňovala rozluka.⁵⁰⁵ Rozvod u katolíků vyžadoval nákladný právní a zdlouhavý proces. V roce 1880 se počet rozvedených osob pohyboval kolem 2 957 osob.⁵⁰⁶ Do konce století se toto číslo nijak významně nezvýšilo.⁵⁰⁷

V květnu 1919 došlo k liberalizaci rozvodového zákonodárství.⁵⁰⁸ Nový zákon, vztahující se k možnostem rozluky manželů i z katolického prostředí, nově zahrnul mezi důvody pro rozluku zlomyslné opuštění, zlé nakládání, zhýralý život a nepřekonatelný vzájemný odpor.⁵⁰⁹ Roční počty rozvodů postupně narůstaly – v roce 1921 se dostaly nad hranici 7 tisíc.⁵¹⁰ Hrubá míra rozvodovosti se pohybovala na úrovni kolem 0,5 na tisíc obyvatel.⁵¹¹ Avšak rozvodem končilo asi jen 5 % manželství. V roce 1921 bylo 46 tisíc rozvedených osob, později za rok 1930 rozvedení činili 81 tisíc osob.⁵¹²

Z předchozího vyplývá, že rozvody byly ve sledovaném období za určitých podmínek možné, ale pořád se jednalo o něco, co nebylo běžné, proto není překvapivé, že jsme v průběhu našeho bádání narazili pouze na jeden jediný případ rozluky česko-německého manželství, a to v roce 1921.⁵¹³ Do druhých sňatků v našem výzkumu vstupovali v průběhu celého období pouze česko-němečtí vdovci a vdovy, rozvedení lidé nikoliv.

---

⁵⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 165. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁵⁰⁶ Tamtéž.

⁵⁰⁷ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 165. ISBN 80-204-0283-7.

⁵⁰⁸ MOŽNÝ, Ivo. Rozvod a opakované manželství. In: MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2011, s. 209. ISBN 978-86429-87-8.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ KUČERA, Milan. Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 321. ISBN 80-204-0283-7.

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Krásný Les, Oddací matrika 1881–1926, sig. 146/21, s. 168.

Jediný rozvod česko-německého manželství, k němuž jsme se v našem výzkumu dostali, byl rozvod manželů Pischelt Franze a Anny.⁵¹⁴ Jejich sňatek byl uzavřen dne 8. února 1921 v Krásném Lese, odkud oba manželé pocházeli a společně v domě čp. 116 žili.⁵¹⁵ Anna Pischelt, rozená Wželáková, pocházela z rodiny českého pokrývače Johana Wželáka. Jejím manželem byl zámečnický Franz Pischelt. Sňatek uzavřeli z důvodu vzájemné spolupráce jejich otců. Rozvod byl iniciovaný ze strany manžela.⁵¹⁶ Tuto skutečnost dokládá usnesení Krajského soudu v Litoměřicích o právním nabytí rozvodu:

„Usnesení.

Krajský soud v Litoměřicích prohlašuje dle § 17 zák. ze dne 22. 5. 1919 Sb. z. a z návrhu Franze Pischelta, zámečníka v Schönwaldu čp. 116, zast. Alfredou Zimmermann, z viny Anny Pischeltové rozluku manželství Franzem Pischeltem a Annou Pischeltovou, roz. Wželákovou oba v Schönwaldu dle římsko-kat. obřadu dne 8. 2. v Schönwaldu uzavřeného s rozsudkem krajského soudu v Litoměřicích ze dne 17. 6. 1930 (...) z viny Anny Pischeltové od stolu a lože rozvedeného.
(...)

Toto usnesení nabylo moci práva dne 17. 12. 1930.

*Krajský soud v Litoměřicích, kancel. odd. VI, dne 22. prosince 1930.*⁵¹⁷

Bohužel k rozvodu neexistuje jiný dokument, který by příčiny rozpadu manželství více upřesnil – odhadem mohla být důvodem nevěra či neplodnost manželky. Příklad dokazuje fakt, že i na počátku 20. století probíhal rozvod pouze z mužovy iniciativy a že ženská nevěra či neplodnost byly pádnými důvody k rozvodu. Naopak mužská nevěra byla brána v potaz jen v případě, když manžel opustil rodinu, a narušil tak její fungování.⁵¹⁸

---

⁵¹⁴ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Krásný Les, Oddací matrika 1881–1926, sig. 146/21, s. 168.

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 167.

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 168.

⁵¹⁷ Tamtéž.

⁵¹⁸ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 166. ISBN 978-80.246-1683-4.

10.2.5 Vdovectví v česko-německých manželství 1850–1938 na Frýdlantsku

Vdovectví tvořilo na Frýdlantsku jeden z dříve jmenovaných důvodů, proč bylo uzavřeno česko-německé manželství. Vdovectví v polovině 18. století bylo charakteristické pro osoby ve středním věku – vdovami konkrétně byly ženy starší 20 let a tvořily zhruba 14 %.⁵¹⁹ Vdovců v tomto období bylo jen kolem 5 %.⁵²⁰ Na přelomu 19. a 20. století se ovšem poměr vdovců a vdov, kteří uzavřeli další sňatek, změnil. Vdovy se znovu vdávaly jen v 6 %, vdovci se naopak znovu ženili ve 13 %.⁵²¹

Vdovectví u snoubenců z Frýdlantska jsme v 80 % zaznamenali u mužů německé národnosti, kteří si brali mladší české dívky, s nimiž zakládali nové rodiny. Vdovci se ženili ve věku 30–70 let. Jejich vdovecký stav vznikl buď z důvodu úmrtí mladší manželky při nebo po porodu, nebo úmrtím manželky na sešlost věkem. Vdovy si naopak brávaly mladší muže – nádeníky a dělníky, kteří přicházeli do oblasti Frýdlantu za prací. Vdovy běžně po smrti svých prvních manželů vedly dál manželovu živnost nebo řemeslo, a tak svým mladším snoubencům sňatkem zajistily sociální a ekonomické zázemí. Jiným příkladem žen-vdov byly mladé dívky, které o muže přišly z důvodu první světové války. Konkrétní příklady vdovců a vdov jsme již uváděli v předchozí kapitole Fungování česko-německých sňatků 1850–1938.

Na závěr podkapitoly přikládáme Tabulku č. 14 s počty vdovců a vdov za jednotlivá období, podle níž můžeme shrnout, že počty vdovců se v každém období zvyšovaly. Nejvyššího počtu pak dosáhly v letech 1919–1938. Počty vdov byly naopak v porovnání s vdovci o dost nižší. Nejvíce jsme jich napočítali za období 1888–1899. Jejich klesající či stoupající trend více ovlivňoval soudobý vývoj oblasti.

---

⁵¹⁹ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 164. ISBN 80-204-0283-7.

⁵²⁰ Tamtéž.

⁵²¹ Tamtéž.

Tabulka 14 Počty vdovců a vdov v jednotlivých etapách

OBDOBÍ	VDOVEC	VDOVA
1853–1860	9	1
1861–1875	11	3
1875–1885	27	3
1888–1899	39	22
1900–1913	10	5
1914–1918	15	10
1919–1938	25	7

11. Porodnost Frýdlantska v letech 1850–1938

Porodnost (*natalita*) jako další demografický ukazatel udává podíl narozených z určité skupiny a za určité časové období. Je uváděna v přepočtu na 1 000 obyvatel v promilách. Jejím základním ukazatelem je hrubá míra celkové porodnosti, tzn. počet narozených na 1 000 osob středního stavu za jeden kalendářní rok. Dalším jejím ukazatelem je podíl mrtvě narozených a podíl živě narozených. V rámci našeho výzkumu pracujeme s porodností česko-německých manželství, kterou dělíme na dvě hlavní etapy – na druhou polovinu 19. století a první polovinu 20. století do roku 1938.

11.1 Velikost zkoumaného vzorku

Porodnost frýdlantského okresu 1850–1938 jsme sledovali na základě matričních záznamů narozených a oddaných. Matriky narozených frýdlantského okresu existují bohužel pouze do roku 1901, proto jsme z matrik narozených vycházeli pro období 1850–1901. Pro novější období výzkumu 1900–1938 jsme čerpali z oddacích matrik. Výhodou těchto matrik z mladšího období byla právě skutečnost, že se u jednotlivých sňatků psaly počty narozených a zemřelých dětí manželů. V matrikách narozených nebo v knihách křtů (*Taufbuch der Gemeinde*) se na levé straně nacházela data narození a křtu, bydliště, informace o osobě, která provedla křest, náboženství a jak se dítě narodilo (živé či mrtvé). Na pravé straně matriční tabulky se uváděly informace o rodičích. Pokud bylo známo, tak se zaznamenávalo jejich jméno, věk, stav, bydliště a povolání.

11.2 Porodnost 1850–1900

Obyvatelstvo v 18. i 19. století bylo poměrně mladé a nadále si udržovalo trend rostoucí populace s vysokým podílem dětské složky.⁵²² Zároveň ale docházelo ke zlepšení úmrtních poměrů, a proto se zvyšoval i podíl osob, které se dožívaly vyššího věku. Do poloviny 19. století platilo, že se děti rodily převážně do manželství. Nemanželské děti tvořily asi jen 4–5 % všech narozených. Manželská plodnost v celém 19. století odpovídala společenským poměrům a fyziologickému stavu manželů. To znamená, že počet dětí, jež vdaná žena za život porodila, závisel

---

⁵²² FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 155–156. ISBN 80-204-0283-7.

na věku, v němž vstupovala do manželství, na věku manžela, zdravotním stavu obou manželů a délce trvání manželství.⁵²³ Vdané ženy ve městech i na venkově rodily v pravidelných intervalech od sňatku až do menopauzy, avšak mnoho z nich předčasně ovdovělo nebo zemřelo při porodu nebo těsně po.⁵²⁴ Většina manželských párů měla první dítě do jednoho roku od sňatku. Druhé dítě pak přicházelo na svět o každý dva půl roku později.⁵²⁵ Zpravidla poslední dítě se ženě rodilo kolem 40. roku života. Přesto se ale stávalo, že ženy rodily i v pozdějším věku.⁵²⁶

V 19. století ženy v průměru rodily 4–5 dětí.⁵²⁷ Tento poměrně vysoký počet porodů dětí odpovídal vysoké dětské a kojenecké úmrtnosti.⁵²⁸ Z tisíce živě narozených bylo zhruba 200–250 dětí zemřelých do jednoho roku od narození.⁵²⁹ Vysoké procento kojenců, kteří umírali těsně po porodu, tvořily nemanželské děti. Z poloviny případů umíraly nemanželské děti před dožitím prvních narozenin z důvodu nevhodné a nedostatečné stravy nebo odložením do nalezinců.⁵³⁰

Do Tabulky č. 16 jsme zapsali jednotlivé počty narozených a zemřelých dětí pro období 1857–1895. Ze studia albrechtické matriky narozených jsme evidovali celkem 935 dětí.⁵³¹ Nejvýše 33 dětí se v tomto období narodilo v roce 1877. V průměru se jich každoročně v Albrechticích rodilo 15–20. Z celkového počtu narozených dětí pocházelo 256 dětí z česko-německých rodin.⁵³² Počet dětí z těchto smíšených sňatků se pohyboval kolem 4–5. Do tabulky jsme rovněž zaznamenali 86 dětí, které zemřely do 1. měsíce života, a 51 dětí zemřelých do jednoho roku od svého narození, z čehož vyplývá, že kojenecká a dětská úmrtnost tak činila 14 %. Kromě toho jsme v letech 1857–1863 evidovali ve 32 případech mrtvě narozené potomky.⁵³³ Příčinami jejich úmrtí bývala špatně a pozdě poskytnutá porodní péče.

---

⁵²³ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 167.

⁵²⁴ Tamtéž.

⁵²⁵ Tamtéž.

⁵²⁶ Tamtéž.

⁵²⁷ Tamtéž, s. 168.

⁵²⁸ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 160. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁵²⁹ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 189.

⁵³⁰ Tamtéž.

⁵³¹ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Dětřichov, Matrika narozených 1857–1895 v Albrechticích u Frýdlantu, i. č. 1343, i. č. 1343, sig. L23/16, s. 2–187.

⁵³² Tamtéž.

⁵³³ Tamtéž, s. 67–85.

Tabulka 15 Počty dětí narozených a zemřelých v Albrechticích 1857–1895

PORODNOST V ALBRECHTICÍCH 1857–1895	
Počet celkem narozených	935
Děti z česko-německých rodin	256
Děti zemřelé do 1. měsíce	86
Děti zemřelé do 2 let	51
Mrtvě narozené děti	32

V jiné matrice narozených 1854–1863 z Frýdlantu evidujeme celkem 1 180 narozených dětí,⁵³⁴ z čehož 380 dětí se narodilo do česko-německých rodin. Nejvíce 132 dětí se narodilo v roce 1861⁵³⁵ a naopak nejméně 32 dětí se narodilo v roce 1858.⁵³⁶ V průměru se ročně ve Frýdlantu rodilo 99 dětí. V roce 1858 na svět přišlo nejvýše nemanželských dětí. Nemanželské děti se v tomto roce narodily v 19 případech. Co se týká úmrtnosti dětí, tak ta byla v této etapě ve Frýdlantu poměrně vysoká. Do jednoho roku života zemřelo 460 dětí. Oproti Albrechticím jsme zde zaznamenali pouze tři mrtvě narozené potomky.⁵³⁷ Přesto ale dětská a kojenecká úmrtnost ve Frýdlantu zaujímal vysoké procento všech narozených dětí – tvořila zhruba 39 % z celkového počtu, což je skoro třikrát více než v Albrechticích.

Na základě frýdlantské matriky narozených z let 1863–1873 se opět ukázalo, že počty narozených dětí stále rostly. V této etapě jsme napočítali celkem 1 440 narozených.⁵³⁸ Průměrně se ročně rodilo 148 potomků. Z celkového počtu máme evidováno 243 dětí, které pocházely ze smíšených manželství. Největší počet narozených dětí jsme zaznamenali v roce 1871 – tehdy se narodilo 168 dětí.⁵³⁹ Nejmenší počet narozených evidujeme za rok 1865. Narozeno bylo 130 dětí.

⁵³⁴ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1854–1863, i. č. 1756, sig. L37/21, s. 2–237.

⁵³⁵ Tamtéž, s. 160–187.

⁵³⁶ Tamtéž, s. 83–109.

⁵³⁷ Tamtéž, s. 24, 144, 168.

⁵³⁸ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1863–1873, i. č. 1757, sig. L37/22, s. 2–292.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 208–240.

Z hlediska rodinného zázemí se děti narodily v 86 případech mimo manželství. Ve srovnání s předchozím obdobím došlo k mírnému poklesu dětí, které zemřely do jednoho roku. Zemřelo jich takto celkem 310. Do věku jednoho měsíce pak zemřelo 50 dětí. Při patnácti porodech se narodily mrtvé děti.⁵⁴⁰ Dětská úmrtnost stále tvořila 24 %.

Ani matrika narozených z období 1873–1891 nevyvrátila stále narůstající trend populace Frýdlantska. Počet narozených vzrostl na 1 752 dětí, z čehož největší počty porodů, ale i úmrtí byly zaznamenány v roce 1883.⁵⁴¹ Tehdy se za celý rok narodilo 186 dětí.⁵⁴² Bohužel zemřelo v tomto roce osm dětí do prvního roku života a v jednom případě se narodila mrtvá dívka.⁵⁴³ Celkem matrika v tomto období zaznamenala 49 dětí, které do jednoho roku zemřely.⁵⁴⁴ Dětská úmrtnost se tak oproti předchozím etapám snížila na přibližně 5 %. Klesl i počet dětí, pocházejících z česko-německých svazků – těch jsme napočítali jen 146. Matriční záznamy z této fáze mimo jiné přinesly zajímavou skutečnost – v pěti rodinách se narodila dvojčata, která se dožívala vyššího věku. Pouze v jednom případě dvojčata zemřela do prvního roku věku.⁵⁴⁵ Matriky rovněž nově uvádějí údaje týkající se porodů a křtů. Porody byly prováděny buď v místě bydliště jednotlivých rodiček, nebo v domácím prostředí porodních bab. Z Frýdlantu porody prováděly Amalia Altmann, Carolina Pischelt, Magdalena Pfeiffer a Maria Rößlav. Křty dětí se konaly do dvou dnů od narození v kostele ve Frýdlantu za účasti kněze Friedricha Sommera. Od roku 1885 mu pak pomáhal český kněz Gustav Šrámek.⁵⁴⁶

Počty narozených dětí neklesly ani v letech 1891–1901. Narodilo se celkem 2 035 dětí.⁵⁴⁷ Z tohoto počtu bylo 204 narozených dětí do česko-německých manželství. Nejvýše (211) dětí bylo v matrice narozených zaznamenáno v roce 1895.⁵⁴⁸ Naopak nejméně 21 dětí zemřelo v roce 1900.⁵⁴⁹ V průměru se v tomto období na Frýdlantsku ročně rodilo přibližně 203 potomků. Na

---

⁵⁴⁰ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1863–1873, i. č. 1757, sig. L37/22, s. 190–210.

⁵⁴¹ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1873–1891, i. č. 1758, sig. L37/23, s. 2–441.

⁵⁴² Tamtéž, s. 214–236.

⁵⁴³ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1873–1891, i. č. 1758, sig. L37/23, s. 225.

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 2–441.

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 358.

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. 266–290.

⁵⁴⁷ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1891–1901, i. č. 1759, sig. L37/24, s. 4–411.

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 145–197.

⁵⁴⁹ Tamtéž, s. 355–394.

základě matričních záznamů jsme evidovali 82 zemřelých dětí. Z toho 45 dětí přišlo o život do jednoho roku, 29 z nich do měsíce a 6 dětí bylo mrtvě narozených. V den narození pak zemřely dvě dívky.⁵⁵⁰ V této etapě výzkumu jsme taktéž zaznamenali narození dvojčat v roce 1893. Chlapec Eugen přežil, avšak dívka Amalia zemřela v den porodu.⁵⁵¹ Hlavní porodní bábou byla stále A. Altmann, dále Anna Voigt a Francisca Görlach. Křty měl nově na starost kněz Franz Heinrich Herrmann společně s Josephem Reglerem. Později od roku 1895 na frýdlantské fáře působili Joseph Bergmann a Johan Ladislav Kolář.⁵⁵²

Na základě Tabulky č. 16 můžeme konstatovat, že porodnost na Frýdlantsku v letech 1850–1901 obecně měla rostoucí tendenci. Tento trend byl způsoben venkovskou povahou oblasti, v níž jak jsme již zmínili, od poloviny 19. století převládal proletariát s volnějším sexuální morálkou. Nárůst obyvatelstva byl způsoben i vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností. Děti rozené do česko-německých rodin představovaly ve starším časovém úseku výzkumu asi 15 %.

Tabulka 16 Počty narozených a zemřelých dětí ve Frýdlantu do roku 1901

OBDOBÍ	CELKEM NAROZENÝCH	POČET DĚTÍ Z Č-N RODIN	ZEMŘELY V DEN NAROZENÍ	ZEMŘELY DO MĚSÍCE	ZEMŘELY DO 1. ROKU	MRTVĚ NAROZENÉ DĚTI
1854–63	1 180	380	0	0	460	3
1863–73	1 440	243	0	50	310	15
1873–91	1 752	146	0	50	310	15
1891–1901	2 035	204	2	29	45	6

⁵⁵⁰ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Matrika narozených 1891–1901, i. č. 1759, sig. L37/24, s. 67.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 61.

⁵⁵² Tamtéž, s. 145–197.

11.3 Porodnost 1900–1938

Na přelomu 19. a 20. století se změnil trend přivádění většího počtu dětí na svět. V rámci omezování velikosti rodiny se od roku 1910 vdaným ženám ve věku 30–39 let rodily pouze 2, nebo maximálně 3 děti.⁵⁵³ V tomto období došlo i ke změně času příchodu prvního dítěte na svět. Oproti předešlému období se první děti rodily až do pěti let od uzavření sňatku.⁵⁵⁴ Klesající trend porodnosti v prvních dvou dekádách 20. století byl zapříčiněn i již zmíněným trendem plánovaného rodičovství, prodlužováním laktace, vyšším sňatkovým věkem nebo zdrženlivost v oblasti sexu.⁵⁵⁵

V následujícím období od roku 1921 ale nastal vzestup sňatečnosti, který bezprostředně ovlivnil i nárůst porodnosti.⁵⁵⁶ Tento poválečný vzestup porodnosti ovšem neměl dlouhého trvání. V letech 1925–1930 se zvýšila úmrtnost kojenců a docházelo také k odkládání sňatků.⁵⁵⁷ Za rok 1937 se narodilo 5 742 mrtvých dětí.⁵⁵⁸ Příchod mrtvě narozených dětí měl hned několik příčin – u dětí to byly především vrozené vady.⁵⁵⁹ U rodičů pak byly příčinami nemoci močového a pohlavního ústrojí, komplikace těhotenství, porodu a šestinedělí, což v daném období průměrně za rok přinášelo zhruba 1 150 obětí.⁵⁶⁰ Zhoršení hospodářské, sociální a ekonomické situace se nejvíce projevilo v letech 1935–1937, kdy úhrnná porodnost činila jen 1,68 ‰.⁵⁶¹

Do roku 1910 pokračoval vývoj porodnosti na Frýdlantsku podobně jako v předešlých letech. V letech 1901–1910 se narodilo celkem 1 578 dětí.⁵⁶² Ročně se v průměru rodilo 165 dětí a ani počty dětí z česko-německých rodin se nijak výrazně nelišily oproti číslům do roku 1901. Z česko-německých rodin přišlo na svět 314 dětí. Co se týká dětské a kojenecké úmrtnosti, tak i ta zůstala na podobných počtech. Do jednoho měsíce věku nepřežilo 20 dětí, do jednoho roku zemřelo 39 dětí a narodilo se 15 mrtvých dětí. Porody byly nadále prováděny zmíněnými porodními bábami

---

⁵⁵³ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 169. ISBN 80-204-0283-7.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 170.

⁵⁵⁵ LENDEROVÁ, Milena. Rodina našich předků. In: LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 162. ISBN 978-80.246-1683-4.

⁵⁵⁶ KUČERA, Milan. Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 320. ISBN 80-204-0283-7.

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 322.

⁵⁵⁸ BONDYOVÁ, Jana, ČÁP, Václav a MIČKA, Vladimír. *Historická statistická ročenka SSSR*. Praha: SNTL, 1985, s. 825.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 831.

⁵⁶⁰ Tamtéž.

⁵⁶¹ Tamtéž.

⁵⁶² SOKA Liberec, římskokat. f. ú, Dětrichov, Oddací matrika 1865–1919, i. č. 9578, sig. L23/29, s. 72–222.

– A. Voigt a F. Görlach. V menším procentu případů rodily ženy ve frýdlantské nemocnici, přesto ale většina porodů byla provedena v domácím prostředí. Do dvou dnů od porodů pak kněží z frýdlantské nebo dětřichovské fary vykonávali křty (F. H. Herrmann, J. Ragler, J. Bergmann a J. L. Kolář).

Výrazná změna porodnosti na Frýdlantsku nastala ve válečných letech a do roku 1920. Počty narozených dětí v tomto období klesly až na polovinu čísel předchozích let.⁵⁶³ Z matriky vedené v Krásném Lese bylo evidováno narození pouze 370 dětí,⁵⁶⁴ z čehož vyplývá, že i počty dětí rodících se do česko-německých rodin klesly. Zaznamenáno bylo pouze 57 dětí pocházejících ze smíšených rodin. Naopak narostly počty zemřelých dětí. Zemřelo celkem 156, z nichž se více než polovina (80) nedožila jednoho roku věku. Narostl rovněž i počet mrtvě rozených dětí na počet 59.⁵⁶⁵ Tyto nárůsty mrtvě rozených a zemřelých dětí souvisely s tím, že mnoho žen vlivem války odvodělo a staly se z nich svobodné matky, které se o děti nedokázaly samy dostatečně postarat. Musely začít pracovat v továrnách za minimální mzdy a v nevyhovujících pracovních podmínkách. Informace o tom, jak probíhaly porody a křty, jsme z této fáze výzkumu bohužel neměli k dispozici.

Vlivem výrazného růstu sňatečnosti po roce 1921 začal růst i počet narozených dětí. Přesto jsme ale v letech 1921–28 na základě oddacích matrik z Krásného Lesa a Chrastavy napočítali pouze 250 narozených dětí.⁵⁶⁶ Z nich se 37 dětí narodilo česko-německým párům. V těchto letech došlo ke snížení dětské úmrtnosti. Zemřelo 28 dětí do jednoho roku a při pěti porodech se narodily mrtvé děti.⁵⁶⁷

Mezi léty 1930–38 evidujeme menší nárůst v počtech narozených dětí. Narodilo se celkem 432 dětí.⁵⁶⁸ Počet dětí narozených do česko-německých manželství stoupl na 210. Zemřelo i daleko méně (43) dětí do jednoho roku. Rodiny v tomto období mívaly zpravidla první dítě do dvou let od sňatku a průměrně na svět přiváděly jedno až dvě děti. Nejvíce dětí z tohoto období vzniklo ze zmíněného smíšeného sňatku J. Hňokové a O. Plischkeho. Narodilo se jim celkem sedm dětí, což

---

⁵⁶³ SOkA Liberec, římskokat. f. ú, Krásný Les, Oddací matrika 1881–1926, sig. 146/21, s. 145–166.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 145–166.

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 166–183.

⁵⁶⁷ SOkA Liberec, římskokat. f. ú, Chrastava, Oddací matrika 1902–1934, i. č. 10804, sig. L48/45, s. 182–189.

⁵⁶⁸ SOkA Liberec, něm. evangel. f. ú, Liberec, Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13, s. 3–180.

nebývalo v tomto období zvykem. Ze všech narozených ovšem přežily jen čtyři děti – dva chlapci a dvě dívky.⁵⁶⁹

Porodnost v novějším období našeho výzkumu byla v prvních letech víceméně podobná. Přesto jsme do Tabulky č. 17 zaznamenali, že od roku 1910 se její klesající či stoupající trend změnil. Obecně na základě tabulkových údajů shledáváme, že oproti předešlým létům byla porodnost Frýdlantska výrazně nižší. Vedle toho ale narostl počet dětí z česko-německých rodin. Děti z těchto smíšených manželství tvořily 24 %.

Tabulka 17 Počty narozených a zemřelých na Frýdlantsku 1901–1938

OBDOBÍ	CELKEM NAROZENÝCH	POČET DĚTÍ Z Č-N RODIN	ZEMŘELY DO 1. MĚSÍCE	ZEMŘELY DO 1. ROKU	MRTVĚ NAROZENÉ DĚTI
1901–10	1 578	314	20	39	15
1914–20	370	57	0	80	59
1921–28	250	37	0	28	5
1930–38	432	210	0	43	0

⁵⁶⁹ SOKA Liberec, něm. evangel. f. ú, Liberec, Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13, s. 177.

11.4 Podíl nemanželských dětí a svobodných matek

V rámci porodnosti Frýdlantska jsme sledovali i podíl nemanželských dětí a svobodných matek. Na základě Tabulky č. 18 můžeme vyčíst, že v mladší etapě našeho výzkumu činily počty nemanželských dětí vyšší čísla. Bylo to zapříčiněno tím, že v prostředí Frýdlantska vznikala velká část dětí v zemědělských, řemeslnických a později dělnických rodinách, které z důvodu nedostatečného hmotného zabezpečení odkládaly sňatky až po porodu prvního nebo dalšího dítěte. Jiným důvodem, proč se děti rodily nesezdanému páru, bývala neplánovaná těhotenství mladších ročníků místních obyvatel, již měli, jak už jsme zmínili v předchozích kapitolách na venkově bližší kontakt a méně konzervativní sexuální morálku. Kromě toho se stávalo, že německé ženy především z dělnického prostředí mívaly krátkodobé známosti. V prvním časovém úseku se průměrně za rok rodilo 190 nemanželských dětí. Děti narozené mimo manželství tak v letech 1850–1901 činily zhruba 6 % všech narozených dětí.

Tabulka 18 Počty nemanželských dětí a svobodných matek

OBDOBÍ	CELKEM NAROZENÝCH DĚTÍ	POČET NEMANŽELSKÝCH DĚTÍ	POČET SVOBODNÝCH MATEK PODLE NÁRODNOSTI	
			německé	české
1850–1901	7 342	415	309	52
1901–1938	2 630	321	700	30

Postupně po první světové válce se rozvíjel trend plánovaného rodičovství. Partneři méně častěji odkládali svatby a část z nich vstupovala do manželského svazku před početím dítěte. Počty nemanželských dětí se sice oproti předchozímu vývoji snižovaly, přes to ale počty dětí rozených mimo manželství na Frýdlantsku v letech 1901–1938 tvořily 12 % všech narozených, což je o půlku více než v předchozím období.

Počty nemanželských dětí úzce souvisejí s počty svobodných matek. Během poloviny 19. století byla svobodná matka chápána jako sociální problém, který zároveň do jisté míry předurčoval budoucí osud dítěte. Největší část svobodných žen tohoto období pocházela z ekonomicky a sociálně méně rozvinutého prostředí – jednalo se o dcery dělníků a drobných řemeslníků. V letech 1850–1901 evidujeme na Frýdlantsku celkem 361 svobodných matek, u nichž více než jedna třetina narozených dětí zemřela v den narození nebo do měsíce od porodu. V polovině případů šlo o děti nesezdaných párů. V druhé polovině se jednalo o děti, u nichž nebyl známý otec. Menší část svobodných matek tvořily vdovy, které se už znovu neprovdaly. Z hlediska národnosti výrazně převládaly matky německé národnosti. Svobodné matky české národnosti se objevily jen v 52 případech.

Novější období naší práce ukázalo, že počty svobodných matek stále stoupaly. Jejich rodinný stav ovlivnila především první světová válka, která přiměla ženy opustit soukromou sféru rodinného života. Zmobilizované ženy musely vlivem války nastoupit do továren válečného průmyslu a do služeb na místa mužů. Na Frýdlantsku v tomto období zaznamenali do výše zmíněné tabulky jejich nárůst až dvakrát vyšší než v období 1850–1901. Počty svobodných matek sice narůstaly, ale zároveň jejich emancipace umožnila snížit počty zemřelých dětí, což znamená, že rodinný stav žen již neovlivnil do takové míry jejich budoucí život. Největší část svobodných matek zabíraly opět ženy německé národnosti. Naproti tomu svobodné matky české národnosti ubyly – zaznamenáno bylo jen 30 případů.

Závěrem můžeme shrnout, že rostoucí počty nemanželských dětí a svobodných matek byly zapříčiněny poklesem sňatečnosti, rozšířením doby mezi dosažením pohlavní dospělosti a vstupem do manželství, ale i sociální a národnostní skladbou matek a změnami ve funkcích rodiny.⁵⁷⁰ Největší nárůst dětí narozených mimo manželství ještě v roce 1842 sahal k 15 %. Od poloviny 19. století se rostoucí počty nemanželských dětí snižovaly – podíl mimomanželských dětí nepřesáhl 13 %. V německých oblastech českých zemích, tedy i na Frýdlantsku, byly počty nemanželských dětí nejvíce evidovány právě u německého obyvatelstva. Zhruba 40 % žen se dítě narodilo za svobodna, ale následně do jednoho roku od porodu uzavřely sňatek. Naopak neměnný stav

---

⁵⁷⁰ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 174. ISBN 80-204-0283-7.

svobodných matek byl udán u 15 % žen. Mírný pokles byl pak zaznamenán v následujících třech dekádách 20. století. V průměru mimomanželská porodnost představovala přibližně 10 % narozených dětí.⁵⁷¹

Problematika svobodných matek a nemanželských dětí představuje národnostně a územně diferencovaný problém.⁵⁷² Zatímco počty žen německé národnosti a mimomanželských dětí se zvyšovaly, počty dětí svobodných žen české národnosti se výrazně nezvyšovaly, což dokládá i naše Tabulka č. 19. Ve Frýdlantu jsme za celé sledované období napočítali 1 009 svobodných matek německé národnosti a pouze 82 svobodných matek české národnosti.

---

⁵⁷¹ FIALOVÁ, L. Změny charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. In: *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* [online], 2007, roč. 49, č. 4, [cit. 2024-06-06], s. 230–234. ISSN 001-826. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20564421/180307q4.pdf/b47f523e-19e8-441a-bf3b-755c4500248d?version=1.0>

⁵⁷² FIALOVÁ, Ludmila. *Století demografické statistiky*, s. 174.

12. Úmrtnost Frýdlantska v letech 1850–1938

Posledním aspektem rekonstrukce rodin je *úmrtnost*. Úmrtnost (*mortalita*) vyjadřuje podíl zemřelých za jeden rok. Uvádí se v přepočtu na 1 000 obyvatel v promilích. V rámci historické demografie tímto ukazatelem zjišťujeme procentuální složení zemřelých podle věku. Základním nástrojem vědeckého studia mortality jsou úmrtnostní tabulky, v nichž se zaznamenává průběh života hypotetické generace, kterou tvoří daný počet současně živě narozených dětí. Z toho se dále vytvářejí počty dožívajících, počty umírajících a pravděpodobnost úmrtí. My jsme se v našem bádání zabývali pouze počty zemřelých, jejich průměrným věkem při úmrtí a nejčastějšími příčinami smrti.

12.1 Velikost zkoumaného vzorku

Úmrtnost Frýdlantska jsme studovali na základě katolických a civilních matrik úmrtí z Frýdlantu pro celé sledované období 1850–1938 a ze soupisů počtu nemocných. Matriční údaje, týkající se smrti, byly oproti matrikám narozených psány na obě strany matriční tabulky. V záznamech byly uvedeny informace o dni úmrtí a pohřbu, jménu, bydlišti, věku a povolání zemřelého. Novější záznamy navíc obsahovaly konkrétnější skutečnosti, proč daný člověk zemřel. Výzkum matrik zemřelých jsme si rozdělili do čtyř dílčích etap – zaprvé 1850–1869, zadruhé 1870–1900, zatřetí 1901–1918 a začtvrté 1919–1938.

Do roku 1918 jsme pracovali s matrikami katolickými, které jsou ovšem od toho roku ještě neuzavřené, a proto jsme následně studovali matriky evangelické a civilní z frýdlantského matričního úřadu. Záznamy z civilních a evangelických matrik obsahují záznamy jen o malém počtu osob jiného nebo žádného vyznání. Stále největší část populace tvořili katolíci, tudíž jsou naše výsledky úmrtnosti nižší o katolíky a také vojáky, padlé během první světové války, kteří se zapisovali do vojenských matrik zemřelých.

12.2 Úmrtnost 1850–1900

Postupným prodlužováním délky lidského života a zvýšením věku dožití ve sledovaném období nastala změna v reprodukčním chování obyvatelstva. Pro představu v polovině 19. století se lidé dožívali více než 30 let a na počátku 20. století pak umírali ve věku 40 let.⁵⁷³ Prodlužování délky lidského života bylo ovlivněno několika faktory. Pomalu se měnily epidemiologické situace, zlepšily se vyživovací a hygienické podmínky většiny obyvatelstva a došlo k rozvoji zdravotnictví. Moderní medicína přinesla mimo jiné hromadné výroby léčiv, což bylo pro vývoj obyvatelstva v období rozsáhlých epidemií rozhodující. Snížení míry úmrtnosti bylo způsobeno i novým způsobem očkování proti obávané epidemii černých neštovic. Nový způsob vakcinace představil na konci 18. anglický lékař Edward Jenner.⁵⁷⁴ Tento způsob spočíval v přenosu kravských neštovic na zdravého jedince. Vysoká míra úmrtnosti byla v průběhu 19. století patrná u novorozenců a dětí do 5 let. Kojenci umírali v důsledku nevhodné a nehygienicky připravené náhražky mateřského mléka.⁵⁷⁵

Míru úmrtnosti ovlivňovaly demografické krize způsobené epidemiemi a do konce 18. století hladomory. V roce 1832 se do Evropy z Asie rozšířila cholera.⁵⁷⁶ Nejvíce české země poznamenala ve 40. a 70. letech a vrchol měla za prusko-rakouských válek.⁵⁷⁷ Pro 19. století byla ale daleko častější nemocí tuberkulóza, která bývala charakteristická pro chudé obyvatelstvo. Nicméně ve skutečnosti postihovala příslušníky všech společenských vrstev.⁵⁷⁸ Za období 1873–1875 postihla tuberkulóza 12,5 % a později v letech 1895–1900 postihla 14,6 % obyvatel.⁵⁷⁹ Nejvyšší úmrtnost na TBC byla v letech 1890–1892 zaznamenána v severovýchodních textilních okresech; na Jablonecku, Frýdlantsku, Semilsku a Tanvaldsku.⁵⁸⁰ Významnou příčinou všech úmrtí byly hladomory. Ty většinou přicházely po neúrodách v zemědělství. V 18. století zažily české země nejhorší hladomor v letech 1771–1772, kdy zemřelo přibližně 250 tisíc obyvatel.⁵⁸¹ Jinou

---

⁵⁷³ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 174.

⁵⁷⁴ LENDEROVÁ, Milena. Stáří a smrt, s. 256.

⁵⁷⁵ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 179.

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 176.

⁵⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena. Stáří a smrt, s. 255.

⁵⁷⁸ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 176.

⁵⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena. Stáří a smrt, s. 255.

⁵⁸⁰ FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky, s. 187.

⁵⁸¹ LENDEROVÁ, Milena. Stáří a smrt, s. 255.

demografickou krizi, tzv. *hladové roky*, způsobila v českých zemích rozsáhlá neúroda v roce 1843 a v období 1847–1850.⁵⁸²

V 19. století demografické krize v českých zemích slábly díky pokroku v zemědělství a dokonalejším metodám konzervace potravin. Ve starším sledovaném období postupně přecházela odpovědnost za ochranu obyvatelstva do kompetence místních institucí. Zvýšil se počet lékařů a ranlékařů, čímž došlo k výraznému snížení úmrtnosti obyvatelstva. Přesto ale lékařské ošetření bylo poskytnuto jen těm nejzamožnějším obyvatelům.⁵⁸³ Vývoj změnil i zákony o úrazovém a nemocenském pojištění z roku 1888, platící jen pro omezenou část obyvatelstva.

V první fázi 1850–1869 jsme v matričních záznamech evidovali úmrtí celkem 3 096 osob.⁵⁸⁴ Z toho počtu pak bylo poznačeno úmrtí 619 obyvatel české národnosti – 500 Čechů a 119 Češek. Ročně každý rok umíralo zhruba 105 lidí. Nejvyšší počet úmrtí byl zaznamenán v roce 1865, kdy zemřelo 130 lidí. Naopak nejméně (84) zemřelých obyvatel bylo zapsáno za rok 1850. Ženy umíraly kolem 32. roku života. Muži oproti ženám umírali již kolem 30. roku. Jednu třetinu všech zemřelých tvořili kojenci a děti do 10 let. Důvodem jejich častých úmrtí byla nedostatečná výživa a nevhodná péče po porodu. Vedle dětí hojně umírali mladiství v rozmezí 15–20 let na tuberkulózu a cholery. Poslední velkou skupinu mrtvých tvořili vdovci a vdovy ve věkovém rozmezí 65–90 let. Umírali na sešlost věkem.

Počty zemřelých se ve druhé fázi 1870–1900 vlivem rozsáhlé epidemie cholery zvýšily na 5 184.⁵⁸⁵ Zemřelo i daleko více osob české národnosti – evidujeme 509 Češek a 528 Čechů. Roční počty v průměru činily 125 úmrtí. Nejčernějším rokem ve Frýdlantu byl rok 1885, kdy o život přišlo 153 osob. Nejméně úmrtí pak bylo zapsáno za rok 1896. Ženy se dožívaly jen 20 let a muži 25 let. Lidé nejvíce umírali na již zmíněnou cholery, která na Frýdlantsku vrcholila právě v 80. a 90. letech 19. století. Stále vysoké počty zemřelých představovaly děti do 5 let a matky samoživitelky, u nichž jejich rodinný stav ve velké míře případu znamenaly smrt jak pro ně samotné, tak i pro narozené děti. Velkou část zemřelých zastupovali rovněž vdovci a vdovy ve věku 70–92 let.

---

⁵⁸² LENDEROVÁ, Milena. Stáří a smrt, s. 255.

⁵⁸³ Tamtéž, s. 181.

⁵⁸⁴ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1839–1869, i. č. 164, sig. L37/29, s. 62–191.

⁵⁸⁵ SOKA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1870–1896, i. č. 1756, sig. L37/30, s. 3–219.

12.3 Úmrtnost 1900–1938

Přelom 19. a 20. století byl charakteristický úmrtností obyvatelstva všech věkových skupin na choroby dýchacího ústrojí; na zápal plic.⁵⁸⁶ Menší nárůst zemřelých tvořili lidé s nádorovým onemocněním a osmina úmrtí byla klasifikována jako sešlost věkem.⁵⁸⁷ Asi pětinu všech úmrtí stále tvořila dětská úmrtnost způsobená vrozenou slabostí a střevním katarom. Nejvíce těchto případů bylo evidováno v oblastech s textilním průmyslem, tedy i na Frýdlantsku. Kromě střevního kataru a vrozené slabosti umíralo množství dětí z nemanželských rodin a svobodným matkám; zvláště v případech, kdy byly děti odloženy do nalezinců.

Od 20. let začaly být v reprodukčním chování obyvatel rozhodující míry sňatečnosti a plodnosti, které snížily míry úmrtnosti. Do 20. let se míra úmrtnosti držela nad úrovní 14 promile.⁵⁸⁸ V letech 1930–1938 pak úmrtnost klesla pod 13 promile. K poklesu úmrtnosti přispěl úbytek narozených dětí, a tím pádem i počet zemřelých kojenců. Kolem roku 1920 činila dětská úmrtnost 170 promile. Ve 30. letech klesla na 100 promile.⁵⁸⁹ Ženy umíraly mezi 49. a 58. rokem života. Muži v letech 1921–1938 průměrně umírali ve věku 40–50 let.⁵⁹⁰ Došlo k poklesu úmrtnosti způsobené tuberkulózou a dalších infekčních nemocí až o 50 %. Na nemoci dýchacího ústrojí zemřelo o třetinu méně lidí. Nově se objevilo onemocnění cév.⁵⁹¹

Snížení úmrtnosti po roce 1900 bylo patrně i na Frýdlantsku. První příčinou tohoto poklesu je skutečnost, že více jak polovina tamější mužské populace odešla ve válečných letech do války. Jejich úmrtí pak byla zapisována do vojenských matrik. Z let 1901–1918 bylo poznamenáno úmrtí 2 406 osob.⁵⁹² Z osob české národnosti zemřelo 24 mužů a 19 žen. Za rok 1905 zemřelo ve Frýdlantu nejvíce (181) osob. Nejnižší počty úmrtí jsme napočítali za rok 1918, kdy zemřelo jen 30 osob.⁵⁹³ Průměrně ročně umíralo 113 osob. Obyvatelstvo v komparaci s předchozím starším obdobím umíralo ve vyšším věku. Ženy nejčastěji zemřely ve věku 46 let a muži 42 let. V této fázi

---

⁵⁸⁶ SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1870–1896, i. č. 1756, sig. L37/30, s. 187.

⁵⁸⁷ Tamtéž.

⁵⁸⁸ KUČERA, Milan. Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 323. ISBN 80-204-0283-7.

⁵⁸⁹ Tamtéž.

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 324.

⁵⁹¹ Tamtéž.

⁵⁹² SOkA Liberec, římskokat. f. ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1896–1916, i. č. 9624, sig. L37/73, s. 69–267.

⁵⁹³ SOkA Liberec, něm. evangel. f. ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1899–1934, i. č. 11060, sig. N3/2, s. 99–104.

jsme se hojně setkávali s úmrtími, které způsobovala nedostatečná péče a výživa u dětí do 5 let a u svobodných matek. Další silně ohroženou skupinu tvořili mladí lidé ve věku 18–30 let, kteří umírali na zápal plic nebo akutní TBC.

Jak jsme již zmínili – počty úmrtí se stále snižovaly. V letech 1919–1938 dokonce klesly jen na 320 mrtvých.⁵⁹⁴ V porovnání s předchozími etapami výzkumu jsme v nejčernějších letech zaznamenali jen několik desítek mrtvých, jako tomu bylo například v roce 1938 – napočítali jsme 20 úmrtí.⁵⁹⁵ Vůbec nejméně úmrtí bylo zapsáno v roce 1921. Civilní matrika v tomto roce obsahuje záznam o úmrtí pouze jedné osoby.⁵⁹⁶ Minimální počty evidujeme rovněž i v počtech Čechů, jichž jsme napočítali šestnáct – z toho devět žen a sedm mužů. Zatímco muži umírali většinou ve věku 43 let, ženy nejčastěji umíraly již kolem 25. roku života. Tento nízký věk byl způsoben tím, že se v oblasti rodilo méně žen než mužů a když už se narodily, častokrát se nedožily ani prvních narozenin. Jejich smrt způsoboval tyfus, rodinné podmínky a v převážné míře křivice. Mimo vysoké počty zemřelých dívek do jednoho roku tvořili velké procento úmrtí lidé s infekčními nemocí (TBC, černý kašel, neštovice, zápal plic, chřipka), rakovinami střev a žaludku, nefritidou, astmatem, nebo otravami jídlem. Vedle těchto příčin smrti existovalo i množství lidí, především mužů ve věku 30–37 let, kteří zemřeli na následky násilné smrti. Jednalo se o sebevraždy oběšením nebo zastřelením. V několika málo případech jsme také našli osoby, jež zemřeli utonutím.

Z následující Tabulky č. 19 vyplývá, že v prvním starším období našeho výzkumu do roku 1900 měla úmrtnost na Frýdlantsku stoupající tendenci. Tato tendence byla v okrese ovlivněna mimo jiné rozsáhlou problematikou dětské a kojenecké úmrtnosti, umíráním svobodných matek na následky porodu a epidemií tuberkulózy a cholery. V porovnání s celozemským vývojem úmrtnosti zde neevidujeme téměř žádné případy úmrtí způsobené zápal plic. Populace Frýdlantska naopak často, kromě zmíněných příčin, umírala ještě na vrozenou slabost a střevní katar, které se v oblasti rozšířily vlivem znečištěného životního prostředí z textilních továren. Tabulka dále ukazuje, že po roce 1900 se úmrtnost jako i ve zbytku českých zemí snížila. Poprvé se na Frýdlantsku objevily případy úmrtí na zápal plic. Nově se rovněž objevila epidemie chřipky a nádorová onemocnění střev a žaludku. Vedle toho se stále nelepšila situace s dětskou a mateřskou úmrtností.

---

⁵⁹⁴ SOA Litoměřice, okresní ú., Frýdlant, Úmrtní matrika 1907–1939, i. č., 11593, sig. C7/3, s. 6–70.

⁵⁹⁵ Tamtéž, s. 65–70.

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 6.

Tabulka 19 Počty zemřelých osob a nejčastější příčiny úmrtí

OBDOBÍ	CELKEM ZEMŘELO	Z TOHO ČESKÁ NÁRODNOST		ZA ROK PRŮMĚRNĚ ZEMŘELO	NEJČASTĚJŠÍ PŘÍČINY ÚMRTÍ
		<i>muži</i>	<i>ženy</i>		
1850–1869	3 096 osob	500	119	105 osob	TBC, cholera, podvýživa
1870–1900	5 184 osob	528	509	125 osob	cholera, porody, podvýživa, sešlost věkem
1901–1918	2 406 osob	24	19	113 osob	zápal plic, TBC, následky porodu
1919–1938	320 osob	7	9	9 osob	křivice, nefritida, rakovina střev a žaludku, TBC, chřipka, ochrnutí

ZÁVĚR

V Úvodu diplomové práce jsme nastínili, že specifickým projevem česko-německých vztahů byla smíšená česko-německá manželství, kterým jsme se v rámci naší práce věnovali v oblasti Frýdlantu v letech 1850–1938. Výchozí hypotézou naší práce bylo, že do konce 19. století iniciovaly uzavírání těchto specifických sňatků české rodiny s dominantnější většinou Němců z důvodu sociální, ekonomické a hospodářské výhodnosti. Naopak po roce 1900 bylo uzavření smíšeného manželství pravděpodobně na obtíž, a proto jich výrazně ubývalo. Cílem práce tudíž bylo stanovit počty česko-německých manželství, stoupající či klesající trend v jejich uzavírání, důvody vzniku a podíl nemanželských dětí a svobodných matek.

Úvodní kapitoly jsme vedle souhrnu metodologických postupů, pramenů a literatury věnovali vývoji česko-německých vztahů. Následně jsme popsali prostřednictvím sčítání lidu proměnu národnostní otázky Čechů a Němců.

V Teoretické části práci jsme na základě sekundární literatury vytvořili širší obrázek frýdlantského okresu v období 1850–1938. Zajímal nás především historický vývoj oblasti. Dále jsme sledovali hospodářské a kulturní pozadí Frýdlantska. V neposlední řadě jsme se podrobně zabývali politickým spektrem zmíněného okresu, který se výrazně proměňoval a ovlivňoval jeho další vývoj.

V Praktické části jsme nejprve vytvořili na základě historické demografie demografický přehled oblasti, v němž nás zajímal počet obyvatelstva, národnostní, sociální a rodinné složení. V dalších třech kapitolách jsme metodou rekonstrukce rodin a prostřednictvím matrik, kronik a sčítacích archů sledovali tři aspekty smíšených manželství – jejich sňatečnost, porodnost a úmrtnost v komparaci s celozemským vývojem. V těchto jednotlivých kapitolách jsme studovali stoupající či klesající trendy, příčiny uzavírání smíšených sňatků, věk a migraci snoubenců, rozvody, vdovectví, počty narozených dětí a v neposlední řadě podíl nemanželských dětí a svobodných matek. Poslední kapitolu našeho výzkumu jsme věnovali frýdlantské úmrtnosti a jejím příčinám.

Počty česko-německých manželství po celé sledované období, až na období 1875–1885 a 1914–1918, měly stoupající tendenci. Smíšené sňatky se uzavíraly z několika neměnných důvodů. První a nejčastější motivací k jejich uzavření byla rodinná zkušenost – rodiče snoubenců sami dříve uzavřeli česko-německý sňatek, a tak tento model předávali svým dětem. Druhý častý důvod jsme

evidovali u národnostních Čechů z dělnického a učitelského prostředí. Obě zmíněné skupiny obyvatelstva upřednostnily česko-německé manželství jako prostředek asimilace do většinově německého prostředí. Jiným důvodem k uzavírání těchto sňatků bylo místní sousedství. Dalším případem byli snoubenci s vysokým věkovým rozdílem, kteří vstupovali do smíšeného manželství kvůli socio-ekonomickému zázemí jednoho z partnerů. Hojně jsme se rovněž setkávali se smíšenými sňatky uzavřenými na základě neplánovaného těhotenství u dělnické a sociálně slabší populace. Posledním případem smíšených sňatků byly sňatky ovdovělých partnerů.

Porodnost Frýdlantska v letech 1850–1901 měla stoupající tendenci. Tento trend byl způsoben venkovskou povahou oblasti, v níž fungovala méně tradiční sexuální morálka, a příchodem českých dělnických a učitelských rodin. V neposlední řadě byl nárůst obyvatelstva způsoben vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností. Vedle toho také rostl počet nemanželských dětí. Porodnost v novějším období našeho výzkumu byla oproti předešlým létům výrazně nižší, ale narostl počet dětí z česko-německých rodin. Rostl rovněž i počet nemanželských dětí.

V prvním starším období našeho výzkumu do roku 1900 měla úmrtnost na Frýdlantsku stoupající tendenci. Tato tendence byla v okrese ovlivněna rozsáhlou problematikou dětské a mateřské úmrtnosti a epidemií tuberkulózy a cholery. Po roce 1900 se zde úmrtnost snížila, ale naopak v porovnání s českými zeměmi se snížil i průměrný věk úmrtí žen.

Naše výchozí hypotéza, týkající se důvodů uzavření a počtu česko-německých manželství v závislosti na národnostní, hospodářský a politický vývoj Frýdlantska, se nepotvrdila. Naopak jsme zjistili, že počty česko-německých manželství, vyjma několika let, stále rostly a příčiny k jejich uzavírání zůstávaly po celou dobu stejné.

Na závěr navrhuje rozvinout téma česko-německých manželství v následujícím časovém úseku, tedy po roce 1938. Frýdlantsko dohodou z října 1938 připadlo Německu, tudíž by bylo zajímavé sledovat vývoj národnostně smíšených sňatků v tomto především politicky nestabilním prostředí.

Resumé

In the Introduction of the diploma thesis, we outlined that a specific manifestation of Czech-German relations were mixed Czech-German marriages, which we studied in the Frýdlant region in the years 1850–1938. The main hypothesis of the work was that by the end of the 19th century, the Czech families initiated the conclusion of these specific marriages with majority of the Germans for reasons of social, economic and economic advantage. On the contrary, after 1900, the conclusion of a mixed marriage was probably a difficulty, and therefore they decreased significantly. The aim of the work was a determination the number of Czech-German marriages, the rising or falling trend in their conclusion, the reasons for their formation and the proportion of illegitimate children and single mothers.

In the Theoretical part of the thesis, we created a broader picture of the Frýdlant district in the period 1850–1938, which is based on the secondary literature. We were primarily interested in the historical development of the area. We also followed the economic and cultural background of the Frýdlant district. Finally, we dealt in detail with the political spectrum of the mentioned district, which changed significantly and influenced its further development.

We subsequently applied the knowledge gained in the Theoretical part of our research to the Practical part. First, based on historical demography, we created a demographic overview of the area in which we were interested in the population, nationality, social and family composition, considering contemporary developments in other parts of the country. In the following three chapters, we followed three aspects of mixed marriages – their marriage rate, natality and mortality. In these individual chapters, we studied rising or falling trends, the causes of mixed marriages, the age and migration of betrothed, divorces, widowhood, the number of born children born and the proportion of illegitimate children and single mothers. We devoted the last chapter of our research to the local mortality and its causes.

The number of the Czech-German marriages throughout the observed period, except for the period of the First World War, had an upward trend. These mixed marriages took place for several invariable reasons. The most common motivation for concluding them was a family experience – the parents of the betrothed themselves had previously concluded the Czech-German marriage. We recorded the second frequent reason among ethnic Czechs from a working-class background, who moved from the interior of the country to the more industrially developed region of Frýdlant, where

they were hired not only to work in factories. Another group were Czech teachers coming to the area to establish the Czech schools. Both mentioned population groups preferred Czech-German marriage as a way of an assimilation into the predominantly German surroundings. Another reason for these marriages was age homogamy and neighborhood. Conversely, another reason was the age heterogamy of the betrothed – betrothed with a large age difference entered into a mixed marriage due to the socio-economic background of one of the partners. We also frequently encountered mixed marriages concluded because of unplanned pregnancy in the working-class and socially weaker population. The last case of mixed marriages was the marriage of widowed partners.

The birth rate in Frýdlant district in the years 1850–1901 also had an upward trend. This trend was caused by the rural position of the area, in which less traditional sexual morality operated, and due to the arrival of Czech worker and teacher families. Population growth was caused also by high infant and child mortality. Children born into Czech-German families accounted for roughly 15% in the earlier period of the research. In addition, the number of illegitimate children grew. The birth rate in the more recent period of our research was significantly lower compared to previous years. The number of children from Czech-German families has increased. Children from these mixed marriages accounted for 24%. The number of illegitimate children also increased by more than half. In the first older period of our research up to 1900, the mortality rate in Frýdlant district had a rising tendency. This tendency was influenced in the area by the extensive issue of child and maternal mortality and epidemics of tuberculosis and cholera. After 1900, a larger part of the male population left the area due to the war, which is why the mortality rate decreased here, but on the contrary, the average life expectancy of women also decreased compared to the Czech countries. People were dying of intestinal and stomach cancer. The infant and maternal mortality rates were still not decreasing.

Our starting hypothesis, the reasons for concluding and the number of Czech-German marriages depending on the national, economic and political development of Frýdlant district, was not confirmed. On the contrary, we found that the number of Czech-German marriages, apart from a few years, continued to grow. The reasons for their conclusion stayed the same. Finally, it would be fitting to develop the topic of Czech-German marriages in the following period. The Frýdlant district fell to Germany by the agreement of October 1938, so it would be interesting to follow the development of Czech-German marriages in this primarily politically unstable area.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Online nosiče

- BEBR, Richard a Rudolf CHALOUPKA. *Československé zdravotnické zákony s příslušnými prováděcími předpisy, I. díl* [online]. Praha: Československý Kompas, 1937, [cit, 2024-03-04]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3ef127b0-0ec7-11e4-8e0d-005056827e51>
- HLAVAČKA, Milan. Habsburská monarchie v „dlouhém“ 19. století (1790–1918). In: VEBER, Václav a kol. *Dějiny Rakouska* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002, [cit, 2024-06-06]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8176c570-2d91-11e4-90aa-005056825209>
- JANÁK, Jan, Miroslava JAKEŠOVÁ, Jan MUSÍLEK a Zdeňka HLEDÍKOVÁ. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. Fakult* [online], Praha: SPN, 1989, [cit, 2024-02-03]. ISBN 80-04-21189-5. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:1291fbe0-ced1-11e2-b081-5ef3fc9ae867>
- MAUR, Eduard. *Základy historické demografie: skripta pro posl. filozof. faulty Univ. Karlovy* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 1983, [cit, 2024-02-03]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dd9e1cc0-359a-11e4-8e0d-005056827e51>
- RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin*, [online]. Třebíč: Akcent, 1999. sv. 1, [cit, 2024-06-06]. ISBN 80-7268-054-41. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:68e81cf0-dc30-11e3-93a3-005056825209>.
- SINKULOVÁ, Ludmila. *Lékaři, stát a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v Českých zemích* [online]. Praha: SZdN, 1959, [cit, 2024-03-04]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a5be8400-c562-11e3-93a3-005056825209>
- ŠAMANOVÁ, Gabriela. *Národnost ve sčítání lidu v českých zemích*. In: *ASEP, Repozitář AV ČR* [online]. Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2006, [cit. 2024-02-10]. ISSN 1214-438X. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a138/f28/100023s_Samanova-narodnost.pdf

Online periodika

- ANDĚL, Rudolf. Učitel a kronikář Anton Franz Ressel. In: Časopis Krkonoše – Jizerské hory [online]. Liberec, 2007, [cit, 2024-02-04]. ISSN 1214-9381. Dostupné z: https://web.archive.org/web/20150927075304/http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=9378&Itemid=27
- FIALOVÁ, L. Změny charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. In: *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* [online], 2007, roč. 49, č. 4, [cit, 2024-06-06]. ISSN 001-826. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20564421/180307q4.pdf/b47f523e-19e8-441a-bf3b-755c4500248d?version=1.0>
- FILIP, Jiří. Boj o integritu historických zemí. In: *Československá obec legionářská* [online]. Praha: Československá obec legionářská, 2018, [cit, 2024-06-08]. Dostupné z: <https://www.csol.cz/z-historie/prvni-odboj/boj-o-integritu-historickyh-zemi/>
- HLAVAČKA, Milan. Jak mohlo docházet k národnostním sporům v Čechách druhé poloviny 19. století? In: *Theatrum historiae* [online]. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, 7, [2024-03-02]. ISSN 1802-2502. Dostupné z: <https://dk.upce.cz//handle/10195/58429>
- KAPRAS, Jan. Vývoj našeho matečnického školství II. In: *Národní listy* [online]. Praha: Julius Grégr, roč. 70 (283, večerní vydání). ISSN 1214-1240. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:69b6bae4-435f-11dd-b505-00145e5790ea>
- JIRÁČEK, Luděk. Policie za protektorátu Čech a Moravy [online]. In: *Ozbrojeneslozky.cz*, 2014, [cit, 2024-06-03]. Dostupné z: <https://www.ozbrojeneslozky.cz/clanek/policie-za-protektoratu-cechy-a-morava>
- VOTAVA, Milan, HEINZL, Jan. Stolpersteine pro Kaufmannovy. In: *Hejnický zpravodaj* [online]. 2019. Hejnice, 2019 [cit. 2022-12-10]. Dostupné z: <https://www.mestohejnice.cz/cs/mesto/hejnicky-zpravodaj.html>

Prameny

1. Matriky

1.1 Oddací

Státní okresní archiv Liberec

Římskokatolický farní úřad Dětrichov

Oddací matrika 1865–1919, i. č. 9578, sig. L23/29.

Římskokatolický farní úřad Chrastava

Oddací matrika 1902–1934, i. č. 10804, sig. L48/45.

Římskokatolický farní úřad Frýdlant

Oddací matrika 1853–1875, i. č. 1761, sig. L37/26.

Oddací matrika 1875–1896, i. č. 1762, sig. L37/27.

Oddací matrika 1896–1910, i. č. 9623, sig. L37/72.

Římskokatolický farní úřad Krásný Les

Oddací matrika 1881–1926, i. č. 146/21, sig. 146/21.

Evangelický farní úřad Liberec

Oddací matrika 1930–1938, i. č. 11550, sig. N12/13.

1.2 Narozených

Státní okresní archiv Liberec

Římskokatolický úřad Dětrichov

Matrika narozených 1857–1895, i. č. 1343, sig. L23/16.

Římskokatolický úřad Frýdlant

Matrika narozených 1854–1863, i. č. 1756, sig. L37/21.

Matrika narozených 1863–1873, i. č. 1757, sig. L37/22.

Matrika narozených 1873–1891, i. č. 1758, sig. L37/23.

Matrika narozených 1891–1901, i. č. 1759, sig. L37/24.

1.3 Zemřelých

Státní okresní archiv Liberec

Civilní matriční úřad Frýdlant

Úmrtní matrika 1907–1939, i. č., 11593, sig. C7/3.

Německý evangelický farní úřad Frýdlant

Úmrtní matrika 1899–1934, i. č. 11060, sig. N3/2.

Římskokatolický farní úřad Frýdlant

Úmrtní matrika 1839–1869, i. č. 164, sig. L37/29.

Úmrtní matrika 1870–1896, i. č. 1756, sig. L37/30.

Úmrtní matrika 1896–1916, i. č. 9624, sig. L37/73.

Byly použity digitalizované verze matričních knih [cit, 2024-06-06].

URL: <<http://vademecum.soalitomerice.cz/vademecum/searchlink?fcAr214000010-0&fcDb=10041>>.

2. Online prameny

- Národnost československých státních příslušníků a počet cizinců. In: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I: Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání* [online]. Praha: Státní úřad statistický, 1934, [cit. 2024-02-03]. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:eda71190-8923-11e8-bb44-5ef3fc9ae867>
- Národnost obyvatelstva. In: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921* [online]. Praha: Státní úřad statistický, 1924, [cit. 2022-02-10]. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:036478e0-a654-11e8-830e-005056825209>
- Volby do Národního shromáždění dne 19. května 1935. In: *Statistická ročenka republiky Československé* [online]. Praha: Orbis, 1936, 1936(1), [cit. 2022-01-14]. Dostupné z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:4ac0aa30-c01a-11e3-bb44-5ef3fc9bb22f>

3. Tištěné prameny

- BONDYOVÁ, Jana, ČÁP, Václav a MIČKA, Vladimír. *Historická statistická ročenka SSSR*. Praha: SNTL, 1985.
- RESSEL, Anton Franz. *Kronika obcí Raspenavy, Luhu a Lužce. Popis a dějiny těchto míst*. 1. díl. Frýdlant: Franz Riemer, 1914.

Sekundární literatura

- ANDĚL, Rudolf. KARPAŠ, Roman a kol. *Frydlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9.
- BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména, fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku s podporou Ackermann Gemeinde, 1991. ISBN 80-85241-96-X.
- HENRY, Louis. *Manuel de démographie historique*. Geneve-Paris, 1967.
- HORSKÁ, Pavla a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, Panorama, 1990.
- NEKVAPIL-JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost. Populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019. ISBN 978-80-7560-261-9.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII. 1918-1929. Praha: Paseka, 2000. ISBN 978-80-7185-835-515.
- KOHOUTEK, Jiří a kol. *Český textil – tradice a perspektivy*. Litomyšl: Asociace textilního, oděvního a kožedělného průmyslu, 2015.
- KROFTA, Kamil. *Malé dějiny československé*. Praha: Orbis, 1947.
- LENDEROVÁ, Milena, HANULÍK, Vladan, TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-068-0.
- LENDEROVÁ, Milena a kol. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1683-4.
- MACKOVÁ, Marie. *Střelecké spolky a jejich vliv na život venkovských měst v letech 1918–1938*. In: *Studie k sociálním dějinám 7*. Opava, 2001.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2011. ISBN 978-86429-87-8.
- SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách*. Praha: Pragma, 2002. ISBN 80-7205-901-7.
- SMELSER, Ronald M., *The Sudeten Problem, 1933–1938: Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*. Folkestone, 1975.
- SRB, Vladimír, RŮŽIČKA, Ladislav a KUČERA, Milan. *Demografie*. Praha: Svoboda, 1971.
- ŠTAIF, Jiří. *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha: Historický ústav ČSAV, 1990.

- TOMS, Jaroslav. *Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947*. Plzeň: Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, 1996.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982.

SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK

Obrázky

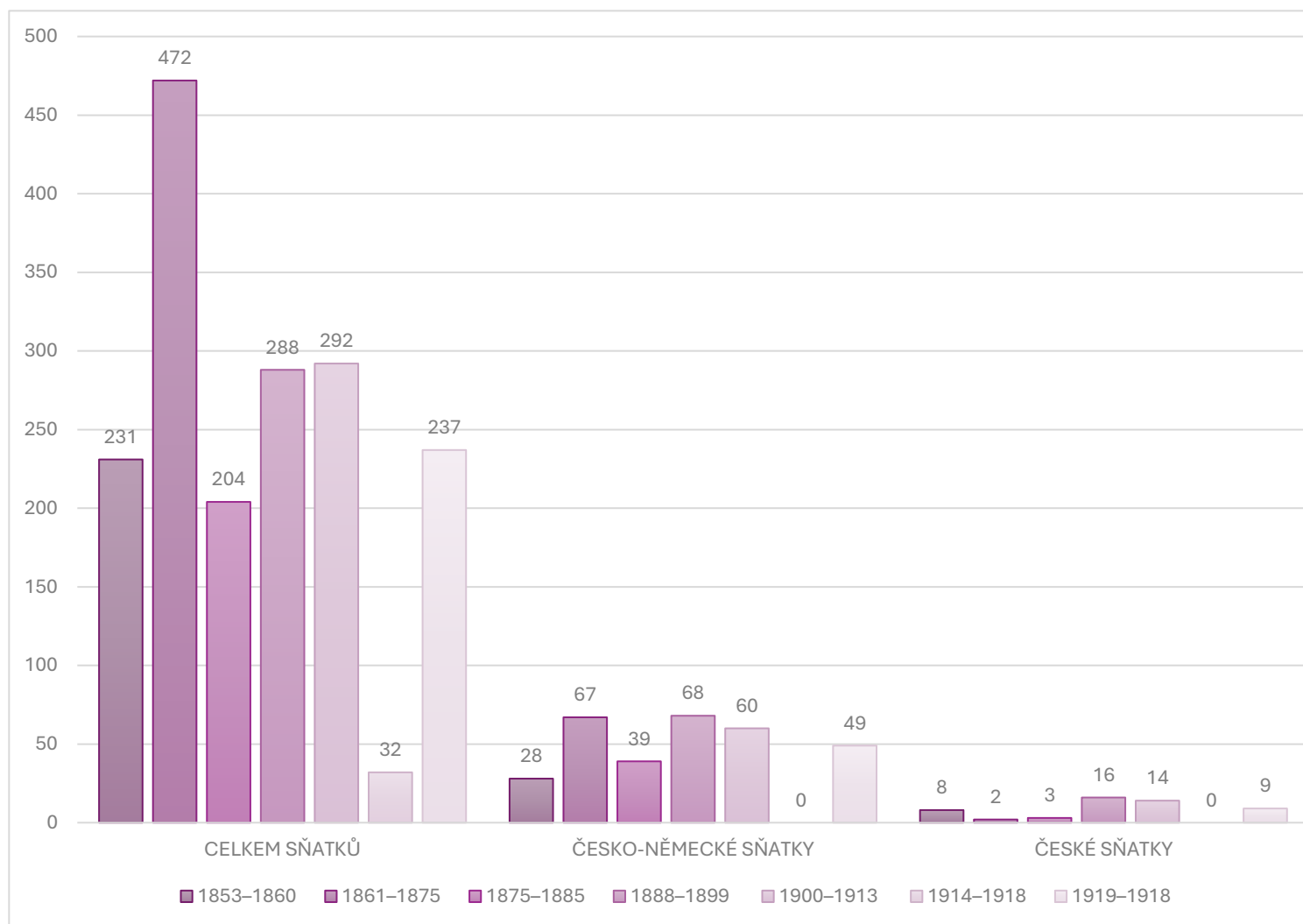
Obrázek 1 Nové německé provincie z roku 1918.....	13
Obrázek 2 Odstoupené území po mnichovském jednání 1938.....	17
Obrázek 3 Hranice frýdlantského okresu v letech 1850–1938.....	24
Obrázek 4 Lázně Libverda (pohlednice, 1910).....	70
Obrázek 5 Pohlednice s frýdlantskou nemocnicí, 1906.....	71
Obrázek 6 Kaiser Franz Josefs Landwirtschaftshaus.....	74
Obrázek 7 První česká škola v dnešní Bělíkově ulici, Frýdlant, 20. léta.....	75

Tabulky

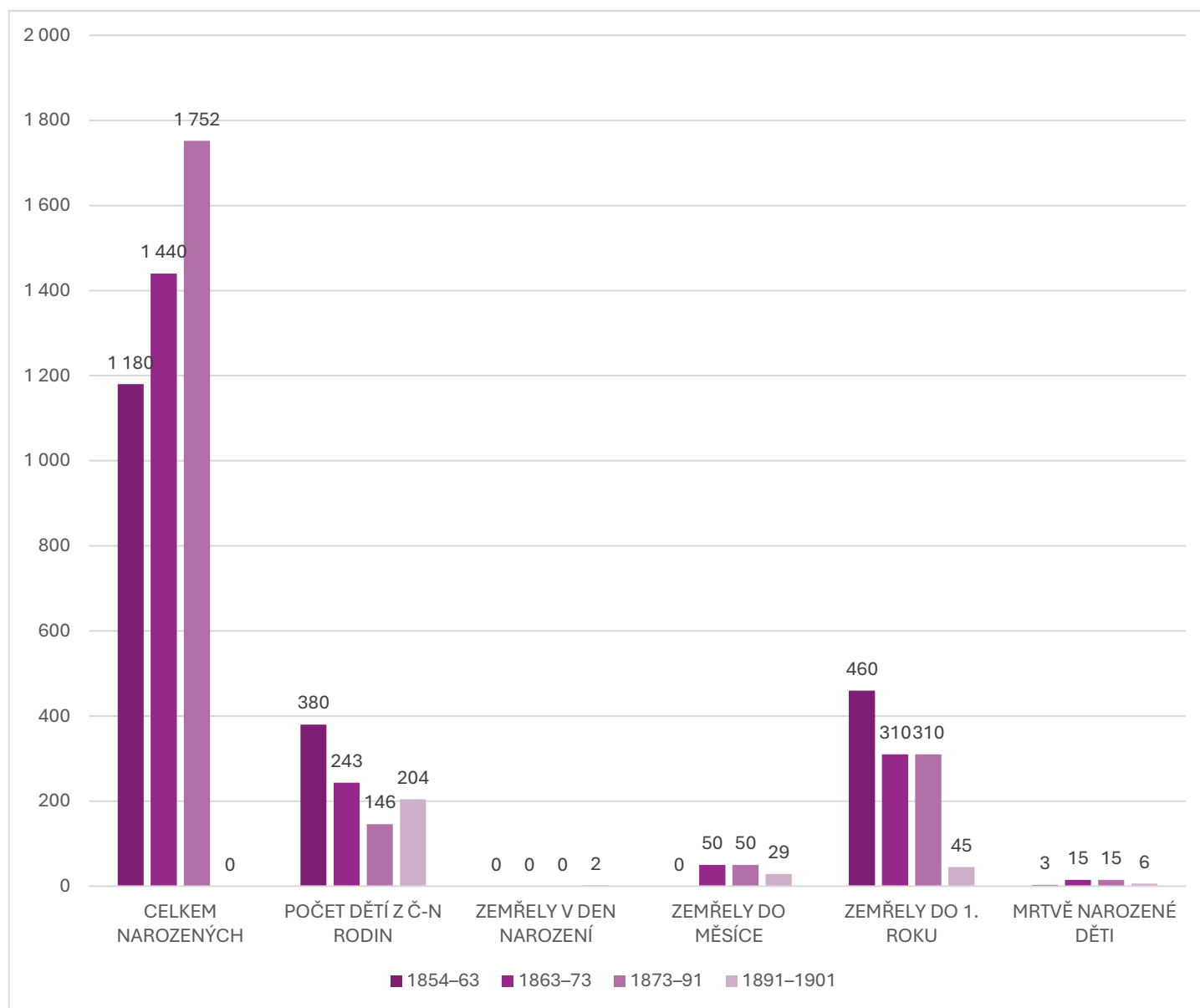
Tabulka 1 Národnostní složení českých zemí podle rakouských jazykových statistik.....	21
Tabulka 2 Národnostní složení ČSR podle československých statistik 1921 a 1930	22
Tabulka 3 Počty obyvatel v jednotlivých obcích za rok 1850 a 1869	57
Tabulka 4 Národnostní složení v roce 1880 podle obcovací řeči	58
Tabulka 5 Porovnání české a německé národnosti na Frýdlantsku v roce 1921 a 1930.....	59
Tabulka 6 Počty uzavřených sňatků na Frýdlantsku 1850–1938.....	80
Tabulka 7 Sňatky na Frýdlantsku v jednotlivých obdobích.....	83
Tabulka 8 Průměrný sňatkový věk u mužů a žen v jednotlivých obdobích.....	90
Tabulka 9 Místní původ manželů 1853–1860.....	92
Tabulka 10 Místní původ manželů 1861–1875.....	93
Tabulka 11 Místní původ manželů 1875–1885.....	94
Tabulka 12 Místní původ manželů v letech 1888–1899	95
Tabulka 13 Místní původ manželů v letech 1900–1938	97
Tabulka 14 Počty vdovců a vdov v jednotlivých etapách.....	101
Tabulka 15 Počty dětí narozených a zemřelých v Albrechticích 1857–1895	104
Tabulka 16 Počty narozených a zemřelých dětí ve Frýdlantu do roku 1901	106
Tabulka 17 Počty narozených a zemřelých na Frýdlantsku 1901–1938.....	109
Tabulka 18 Počty nemanželských dětí a svobodných matek	110
Tabulka 19 Počty zemřelých osob a nejčastější příčiny úmrtí.....	118

PŘÍLOHY

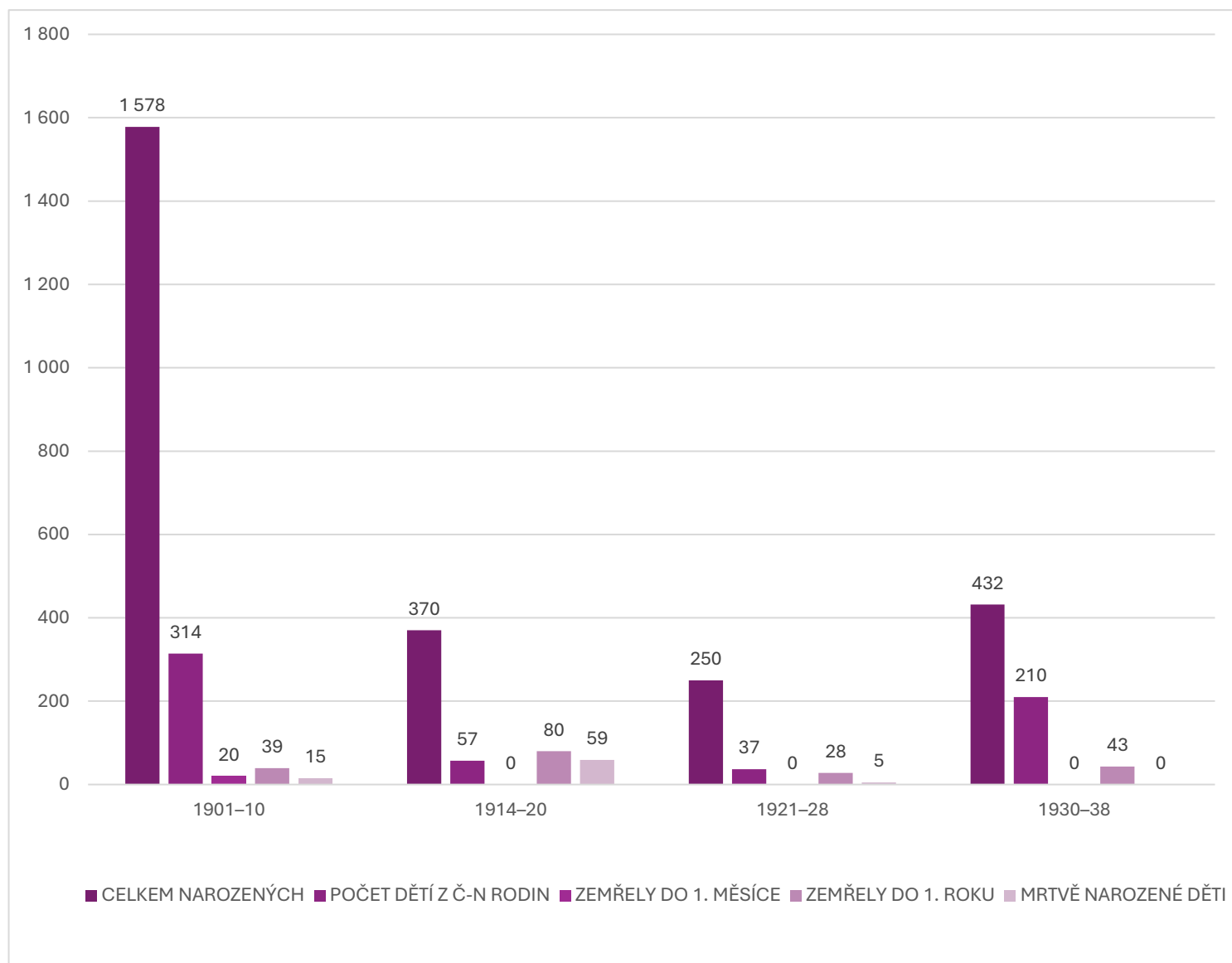
Příloha A – Graf s počty sňatků na Frýdlantsku v jednotlivých letech

Příloha B – Počty narozených a zemřelých dětí 1850–1901

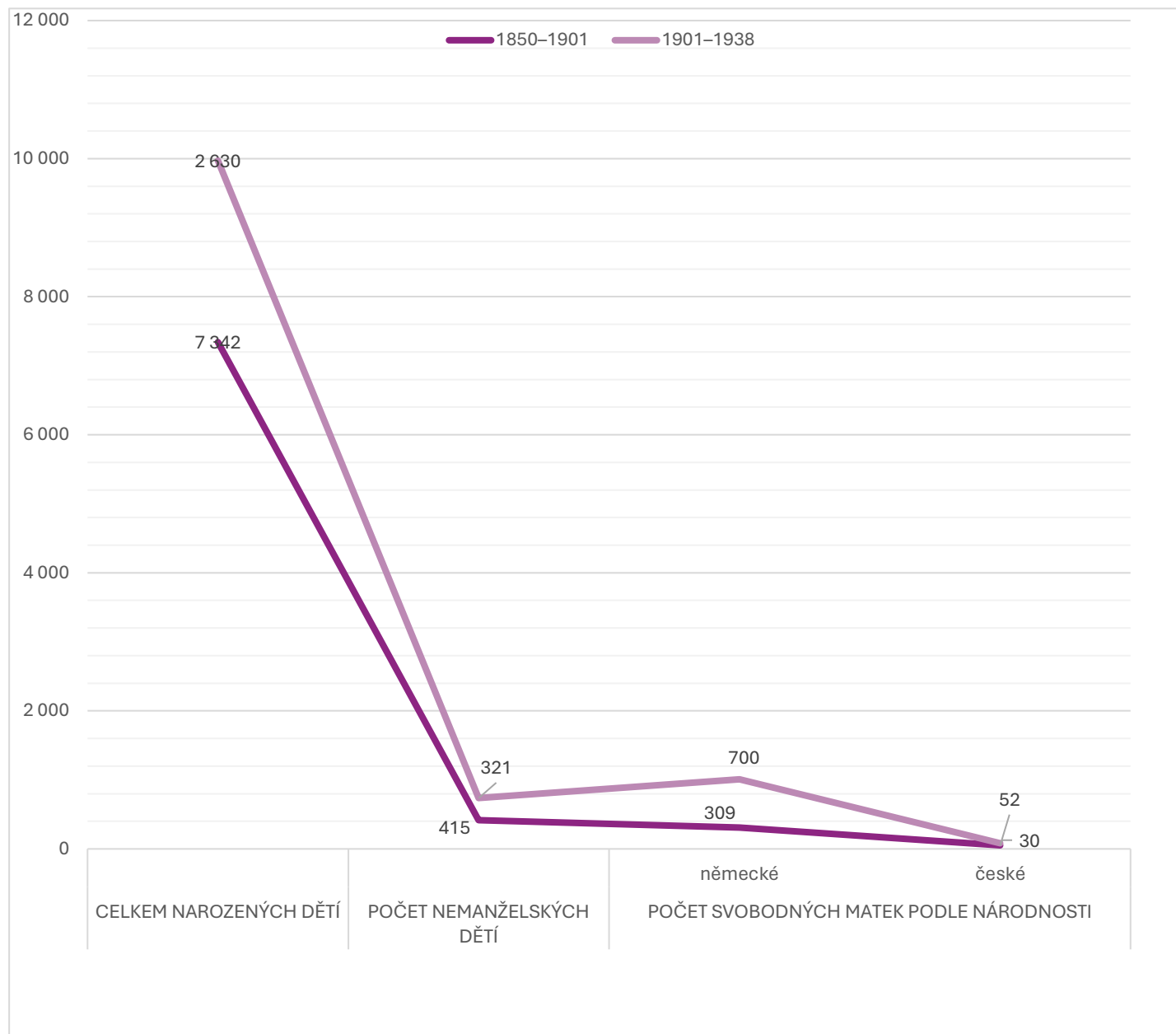

Příloha C – Počty narozených zemřelých dětí 1901–1938

Příloha D – Počty nemanželských dětí a svobodných matek

PŘÍLOHA E – Vývoj úmrtnosti na Frýdlantsku 1850–1938

